חברה קדישא

CHEVRA KADDISCHA

1858-1958

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

Udgivet af Bestyrelsen for

DET FORENEDE ISRAELITISKE
BEGRAVELSESSELSKAB

KØBENHAVN 1958

BOGEN ER SAT MED INTERTYPE GARAMONT OG TRYKT
PÅ NATURKUNSTTRYK HOS A/S OSCAR FRAENCKEL & CO.
I 400 EKSEMPLARER

KLICHEERNE ER FREMSTILLET AF JENSEN & DENCKER OG
BOGBINDERARBEJDET UDFØRT AF PETERSEN & PETERSEN

TILRETTELÆGNING: POVL MARTIN-MEYER
REDAKTION: JUL. MARGOLINSKY

Haskoras N'schomaus

FØR PRÆDIKENEN

Davids 90. salme.

For dig, vor Gud, vi knæle ned,
som var og er og bliver ved,
og huldt din skabning leder!
Før havets bølger, bjerg og dal
og himlens kloder uden tal
var du, i evigheder!
Lysets kilde
fra din bue
solens lue
rigt udspringer,
som os liv og lyset bringer.

Af støv du danned os, o Gud!
Og ej vi véd, når på dit bud
vi støv skal atter blive!
For dig bortrinde tusind år
lig natten, der forsvandt igår
for solens lyse skive.
Du kun bliver!
Men, som løvet,
vi af støvet
kun fremstande,
os igen med støv at blande.

Blidt morgensolen frem har kaldt
det græs, som aftenrøden alt
ser leen at afmeje;
stolt blomsten knejser i sin pragt,
men snart den, visnet, hen er strakt,
trods omhufulde pleje.
Livets billed —
ak, så vage
vore dage
atter svinde,
brat med tiden de henrinde.

EFTER PRÆDIKENEN

Schivisi *Davids 16. salme, vers 8-11*

Når ikkun Du, o evighøje,
bestandig mig for øje står,
jeg véd, at alt skal vel sig føje,
jeg vakler ej, ihvor det går.
Og derfor glæder sig mit hjerte,
og henrykt sjælen fryder sig;
ej frygter jeg for livets smerte,
thi du min Gud bevarer mig;
jeg rolig ser mod graven frem,
thi den ej vorde skal mit hjem,
nej — ej skal den, som dig tilbeder,
i dødens skumle nat forgå,
på livets veje du ham leder,
at for dit åsyn han kan stå
og finde navnløs, salig fred
hos dig, o Gud, i evighed.

Haskoro

נסכיאל בניא צלמית
לאיראו עניאתעמי
שבטר ומשענתך
וכזיו
יחמני

INDHOLD

Side

Forord 7

Marcus Melchior: Nogle etiske overvejelser omkring chevra'ens navn og virke 9

S. Friedman: Det jødiske begravelsesritual 21

Jul. Margolinsky: Træk af chevra kaddischa's historie 32

FORORD

Denne bog gør ikke krav på at være noget festskrift i ordets almindelige betydning. Begrebet »fest« lader sig dårligt forene med den alvorsfulde opgave, vort selskab har at løse. Men som et mindeskrift om Chevra Kaddischas hundrede års bestående tilsigter den at give udtryk for den pietetsfulde agtelse, hvormed selskabets medlemmer til enhver tid har udført deres hellige gerning inden for vort troessamfund. Selskabets virksomhed i det forløbne århundrede vidner om et godt fællesskab og lykkeligt samvirke mellem divergerende kræfter og anskuelser inden for vor menighed. Et blik på de oprindelige statutter ved selskabets oprettelse viser, at den linie, der fra første færd blev lagt for chevra'ens virksomhed, har været holdt i ære indtil i dag. Måtte denne hellige opgave således blive fortsat i kommende slægter. Det er vort håb, at dette mindeskrift også vil bidrage til belysning af en ikke uvæsentlig side af menighedslivet i København.

På bestyrelsens vegne retter jeg en tak til alle, som har ydet bidrag til bogens fremkomst. En særlig tak skal lyde til Chevra Kaddischas br. *Laurits Grün* og til br. *Mendel Pundik,* der begge har udvist oprigtig interesse og initiativ for bogens fremkomst i en værdig og smuk form.

Det er en jødisk forskrift at udtale en taksigelsesbøn til Gud, når vi markerer et betydningsfuldt afsnit i vort liv. I de forløbne hundrede år har der været dybt indgribende begivenheder i vort folks historie, både tragiske og lykkelige. Vor slægt så seks millioner af vort folk blive udslettede, også os truede tilintetgørelsen, men nådigt blev vi bevaret fra undergang. Det blev os dog også forundt at opleve staten Israels oprettelse, som i år fejrer dens ti års bestående. Lad os så takke Gud, som har holdt os i live, bevaret os og ladet os nå til denne tid.

København i november 1958.
(Kislev 5719.)

S. FRIEDMAN

Nogle etiske overvejelser omkring chevra'ens navn og virke

Af

MARCUS MELCHIOR

I sammenhæng med Det forenede israelitiske Begravelsesselskabs jubilæum kan der være anledning til at fremhæve den kendsgerning, at sammenslutninger til det formål at fremme menneskers etiske væremåde mod hinanden har rod og bund i jødedommen. De store ordner og loger fører så at sige alle sig selv tilbage til inspirationer fra det gamle testamente. Men medens deres historie i bedste tilfælde rækker nogle århundreder bagud og derudover fortoner og fortaber sig i fortidens tåger, er chevra'ens historie, – i hvert fald 15–1600 år tilbage – til at tage og føle på. Den også på andet sted i dette skrift meddelte beretning fra talmud om rabbi Hamnunas beredskab til, da han hørte, at der fandtes en chevra i staden, at genkalde en bandlysning af mennesker, der arbejdede videre, på trods af et dødsfald i byen, viser, hvor ærværdig i alder den institution er, hvis københavnske filial nu holder hundredeårs jubilæum.

Et led i ærværdigheden er det tillægsord, hvormed dette broderskab smykker sig: chevra kadischa, det *hellige* selskab. Det er gængse opfattelse, at man med føje betegner gerningen med det afsjælede legeme som hellig. Det er jo ikke en opgave, enhver kan påtage sig, eller som man går til uden videre. Udføres gerningen som *æreshverv,* med udelukkelse af professionelle interesser og dermed tillige af den afstumpning af følelseslivet, disse kan medføre, er det for det første klart, at kun mennesker af kvalitet kan få hvervet betroet. Men det er også klart, at ikke ethvert højtstående, og jo navnlig også med gudsfrygt udmærket, menneske uden videre kan være egnet og kaldet. Det er en

forudsætning, at man vurderer sig selv til at være i stand til i hvert fald efter nogen tilvænning at kunne overvinde den indre hæmning, som mange mennesker ret naturligt har imod dette at skulle stå ansigt til ansigt med døden, mange gange i dens brutale form, at skulle vaske og iklæde et lig og med det foretage alle de forberedelser, der nu engang skal til, inden jordefærden kan finde sted. Og selv hvor denne almindelige hindring er overvundet, melder den akute sig, besværligheden ved i vor fortravlede tid, hvor egoismen i erhvervslivet måske er mere udpræget end nogensinde før, at rive sig løs fra private interesser så at sige omgående, når der bliver kaldt. Der ses her bort fra dette, at broderskabets aktive medlemmer i ældre tid allerede var til stede hos *den døende,* læste de for stunden foreskrevne bønner og efter evne bistod med en sidste syndsbekendelse. Efterhånden som de fleste dødsfald indtræffer på hospitaler, hvor man med bedøvende midler udjævner overgangen fra liv til død, er denne side af gerningen uden dybere mening. Men når døden *er* indtruffet, og alt det skal foretages, der fører fra hospitalsværelset til graven – så er der jo *mennesker,* der skal gøre det, mennesker, der skal forlade deres arbejde, måske blot deres fritidsbeskæftigelse, mennesker, der gør en for dem strengt taget fremmed, en *livsfremmed* gerning, men gør den af kærlighed til nogen, fra hvem der aldrig kan ventes vederlag eller gengældelse. Det lyder rimeligt at betegne noget sådant som *helligt,* højt hævet over dagliglivets smålige interesser, som det jo er det, båret af hengivelse og af idealisme af særlig karat.

Ud over den her skildrede opfattelse, at opfyldelsen af pligten mod de døde med føje betegnes som et *helligt* arbejde, kan man dog også høre den anskuelse fremsat, at broderskabet jo tillige har pligter mod *de levende,* dels mod *alle* levende, der har brug for en hjælpende hånd, dels, og navnlig, mod de *efterlevende* efter et dødsfald, der trænger til trøst i deres sorg, og som har hjælp behov med gennemførelse af de særlige religiøse observationer, der melder sig i forbindelse med død og begravelse. Der henvises i så henseende til Jesajas 4, 3: Den, som er levnet i Zion og blevet tilovers i Jerusalem, skal kaldes *hellig,* enhver, der er *indskrevet til livet* i Jerusalem. Og dét skulle altså være det hellige: omsorgen for *de levende.*

Der kan i denne forbindelse parentetisk henvises til den erkendelse,

at for ægte religiøs tankegang er selv den afdøde jo kun i en vis forstand død. Dette med at den døde er gået ind til det »evige liv«, til en »anden verden«, til Guds »store faderhus«, til den »uendelige sabbat« er for jøden andet og mere end en talemåde. Ja, livet her på jorden er jo noget, der kun kan lignes med opholdet i en forhal eller i et venteværelse. Først med dødsøjeblikket kommer man »ind i paladset«, og meningen med den jordiske tilværelse er udelukkende den at give lejlighed til på ret måde at forberede sig til det sande liv, der følger efter. Denne tydelige fornemmelse for liv i forbindelse med døden bliver så udpræget, at, ihvorvel den naturligvis navnlig – efter jødisk-teologisk opfattelse *udelukkende* – tager sigte på *sjælens* fortsatte eksistens, er det som om noget også bliver tilbage til legemet. Uden i nogen henseende at ville forfalde til det makabre, kan det vel rent ud siges, at i en vis indirekte forstand har også det afsjælede jødiske legeme *retsevne*. Den almindelige definition på retsevne, at den består i at være berettiget eller forpligtet *subjekt i et retsforhold,* og at den ergo ikke tilkommer lig og dyr, gælder ikke i jødedommen. For dyrenes vedkommende er definitionen, i hvert fald dens undtagelser, gennemhullet af moderne lovgivning – og i jødedommen har den altid været det. Men også legemet forbliver i en vis forstand subjekt efter dødens indtræden. Det har *krav* på begravelse, på begravelse i *ære,* det har endog krav på at forblive evigt uantastet i graven. Der ligger noget for jødedommen overmåde karakteristisk i dette, at pligten til etisk handlemåde går videre end til medmenneskets død. Hvis jahrzeitlys og kaddischlæsning fortrinsvis er viet den dødes sjæl, er ikke kun begravelse, men også pleje af gravstedet, anbringelse af gravsten og besøg ved graven i fremtrædende grad en tribut til legemet, hvis tilbagevenden til den jord, hvorfra det er taget, er et udslag af skaberens vilje, derfor tillige af den nåde, der end ikke vil, at synderen dør, men at han vender om fra sin vej og lever. Herhen hører også den udtrykkelige talmudiske retsregel, at »den afdøde er *fritaget* for pligten til at holde budene«.

Når alt dette er sagt, og det er erkendt, at man med rette betegner chevra'ens arbejde som helligt, uanset om dets objekter er de levende eller de døde, kan det i al stilfærdighed konstateres, at den egentligste grund til anvendelsen af ordet hellig er af helt anden art. Det drejer

sig i virkeligheden helt enkelt om en eufemisme, altså om brug af et pænt ord, hvor et mindre pænt egentlig er rigtigt. Vi støder på sådanne eufemismer mange steder i den hebraiske litteratur. Om manden, der i 3. mosebogs 24. kapitel smæder Herrens navn, siger skriften rigtignok lige ud, at han »forbandede navnet«. Men i andre, mindre autoritative, kilder kaldes sådan noget for at »velsigne navnet«, og det må så af sammenhængen ses, om det er det ene eller det andet, der er ment. I talmud benævnes den blinde som den, der »har meget lys«, og kirkegården kaldes »det evige hus« eller – endnu stærkere – »de *levendes* hus«. Ved beskæftigelse med – for at gå videre ad eufemismens veje – de »hedengangne«, med de »forklarede«, eller, som hyppig hebraisk sprogbrug siger, de »udløstes« legemer, er der i udpræget grad brug for milde udtryk og for blide omskrivninger. Den sidste sandhed er jo den, at efter den ældste lov virkede berøringen af et lig *forurenende* i religiøs-juridisk forstand. For den bibelske lovgivning var det i den grad magtpåliggende at rive folket ud af hedenskabet med dets dyrkelse af og kultus med de døde, at der måtte træffes strenge bestemmelser. Tempelpræsterne, kohanitterne, måtte aldeles ikke beskæftige sig med det afsjælede legeme – de må den dag i dag ikke være under tag med et lig og har fortsat adskilligt at iagttage, der holder dem borte fra døden. Lægfolk måtte, *skulle,* sørge for vaskning og iklædning af den døde og for begravelsen. Men indtil afslutningen af den dag, på hvilken de havde gjort den »hellige« gerning, måtte de isolere sig fra andre mennesker, og først med et særligt renselsesbad efter solnedgang blev de igen salonmodne. Alle disse regler gælder visseligt ikke i vore dage, de har jo ikke blot statens, men *templets* eksistens som forudsætning. Men de gjaldt altså i længst svunden tid, og selv om det kan være vanskeligt nøjagtigt at påvise, hvornår adjektivet »hellig« er blevet forbundet med chevra'en, er det såre vel tænkeligt, at man også efter at urenhedsreglerne var sat ud af kraft, og netop for at betone, at de engang havde været der, har ønsket at fremhæve det »hellige«, altså det »urene« ved gerningen.

Principielt kan man uimodsigeligt hævde, at for nutids jøder ligger chevra'ens virksomhed på højeste etiske plan. Selv om det også i den jødiske menighed er således, at en del af assistancen ved en jordefærd må ydes ved betalt hjælp, er der dog fortsat mennesker, der udfører de

herhen hørende hverv som æreshverv. Af gode grunde vil disse mennesker også i den forstand være etikere, at de for alvor vil ønske samtlige deres medmennesker et langt liv. Når det nu engang er således, at nogle mennesker skal leve af, at andre dør, kan det om chevra'ens forstandere, ja, om hele medlemsskaren med god grund siges, at de har det anderledes. For dem betyder et dødsfald, at de skal ud i tunge pligter, og det tør hævdes, at selv om det, religiøst set, altid betragtes som en lykke at turde udføre et bud – *her er undtagelsen.* Her er det bud, om hvilket det gælder, at vi beder om, at der ikke skal gives lejlighed til dets udøvelse.

Det ovenfor nævnte forhold, at chevra'en med sit virke skal tjene såvel den hedengangne som de efterlevende bliver bl. a. af betydning ved vurdering af den såkaldte »hesped«, på dansk: begravelsestalen. Selv om chevra'en ikke direkte er ansvarlig for detailler vedrørende dette punkt foregår begravelsen som sådan under chevra'ens ægide, og da selskabet er dybest interesseret i begravelsens værdige forløb, kan dette anliggende retteligt behandles i den her givne sammenhæng.

Hvis det om de religiøse skikke og sædvaner i almindelighed gælder, at man til det yderste skal være på vagt over for enhver form for mekanisering, over for dette altså, at sædvanen bliver blot til vane og gerningen kun til øvelse, må der netop i forbindelse med et menneskes jordefærd herske yderste varsomhed. Ikke altid er der imidlertid blevet lagt den takt for dagen i praksis, som just her er påkrævet. Allerede i den bibelske tid har man således kendt til engagement af »klagende«, mænd og kvinder, der mod betaling istemte klagesange ved den afdødes båre og først forstummede, når graven var kastet til. Der skal her ikke skønnes om, i hvilket omfang højlydt klagemål ved en begravelse overhovedet kan anses for at være passende. Dybt i mange sind sidder der nok en tåget fornemmelse for, at det er noget, den afdødes ære kræver. Man har helt op til vor egen tid, navnlig i østjødiske kredse, anset denne demonstration af sorg for at være et udslag af »derech erez«, et skyldigt hensyn til den bortgangne. Ind imellem, når det har været ganske klart, at det hele kun var af ydre art, og at den højlydte jamren umiddelbart efter begravelsen blev afløst af smil og

højeste velvære, har man følt klageråbene som yderst degouterende. Den kunstlede, hylede og hyklede sorg, er blevet fornemmet som forstyrrende og fornærmelig.

Vurderingen af sørge*talens* betydning bliver væsentlig på denne baggrund, al den stund det jo må erkendes, at der er slægtskab mellem klage*sangen* og klage*talen*. Ikke desto mindre vil man blandt et flertal af mennesker kunne komme til enighed om at akceptere det rimelige i, at det talte ord bliver en integrerende del af højtideligheden ved en begravelse. Der kan i denne sammenhæng henvises til, at biblen på flere steder nævner talen i sammenhæng med dødens indtræden. Abraham holder sørgetale over Sara, »hele Israel« over profeten Samuel (1. Samuels bog kap. 25). Og allerede på et tidligt tidspunkt har man været opmærksom på, at denne tale ikke måtte misbruges til usandfærdig berømmelse af den afdøde. Derom siger talmud (traktat Berachot 61 a): Ikke kun de døde skal stå til regnskab for deres handlinger i livet, men også de mennesker, der holder sørgetalen ved begravelsen, taler under ansvar for den ubestikkelige dommer. Det er derfor også almindelig akcepteret talmudisk anskuelse, at et menneske ikke bør være berettiget til testamentarisk at bestemme, at der ikke må holdes hesped ved dets begravelse. Navnlig kendes lærde og på anden vis førende personligheder ubeføjede til at disponere på denne måde. Noget altså i retning af det, der engang er blevet udtrykt således: man begraver ikke konger i stilhed.

Men når der på denne måde tilkendes begravelsestalen egentlig værdi, som en skyldig tak, som en sidste hilsen til den, der nu ikke er mere, bliver det påfaldende, at der er autoritativ rabbinsk afgørelse for, at på alle de dage, der på nogen måde har halvfestligt eller kvartfestligt præg, må der slet ikke holdes hesped. Det er således forbudt at holde hesped i hele måneden nisan, idet det skønnes, at pesachfesten i månedens midte kaster så megen glans til højre og til venstre, at alle månedens dage får festligt præg. Er sørgetalen væsentlig i så høj grad, at man endog kan tilsidesætte en sidste vilje om ikke at ville have sådan tale, hvorledes kan så rene tilfældigheder med hensyn til tidspunktet være tilstrækkelige til at forbyde den også der, hvor der måske har været brændende ønske om, at den måtte blive holdt? Det får imidlertid være, hvad det være vil. Ejendommeligere er det forhold, at i vore

lande er man mange steder, hvor man iøvrigt er udpræget traditionelt indstillet, gået over til med koldt blod at *tilsidesætte* dette gamle rabbinske forbud og uden videre lade talen holde ikke blot i måneden nisan, men også på dage med meget større og egentlig festligere karakter end denne måned. Kan man være traditionel på så at sige alle områder – men just på dette bryde med skik og hævd? Kan rabbinerne og den meget konservative chevra virke med til et sådant lovbrud?

Svaret herpå ligger i den konstatering, at begravelsestalen i tidernes løb aldeles har skiftet karakter, således at de motiver, der i sin tid har ligget til grund for forbudet mod, at den blev holdt på festligt markerede dage, slet ikke mere eksisterer. Det er rigtigt, at denne tale originalt har været en egentlig sørgetale. På hebraisk er der et vel forståeligt lydfællesskab mellem ordene *safad,* at klage, og *fasad,* at tabe. Begravelsestalen var engang en *klagetale over tabet.* Dens hensigt var vel nok at vurdere den afdøde og muligst berømme hans evner og dyder, men til det udtrykkelige formål at fremkalde de efterlevendes suk og tårer. Og det kan jo, uden at man i nogen henseende vil være kynisk, med en vis ret konstateres, at ikke alle efterlevende har været *sørgende,* endsige *grædende* efterlevende. Glade arvinger, der kun slet formåede at skjule deres lettelse over, at en længe ventet død omsider var indtruffet, har man haft alle vegne og til alle tider. Men det kunne en førsteklasses sørgetaler ikke akceptere. Skulle der være logik forbundet med begravelsen, måtte den være en ægte sørgehøjtidelighed. Jeg har personlig kendt en iøvrigt dygtig og sympatisk tysk rabbiner, der ikke helmede, før de sørgende for alvor viste tegn på sorg. I hans menighed var det efterhånden blevet skik, at de efterlevende, for at slippe så lempeligt som muligt, ret snart efter talens begyndelse gik i gang med at snøfte og bruge lommetørklæderne. Det kan med fuld føje hævdes, at denne type rabbinere knapt nok findes mere. Begravelsestalen tjener i dag det formål at trøste de sørgende, at bidrage til at læge og lindre. Under disse omstændigheder bliver forbudet mod at tale meningsløst, og der er jo mangfoldig praksis for, at religiøse *skikke* – om andet drejer det sig ikke i denne sammenhæng – kan komme og gå og skifte rytme alt efter tider og behov. Fra et beslægtet område kan der erindres om, hvorledes følgets fællestrøst til de sørgende oprindeligt ytrede sig på den måde (traktat Sanhedrin 19 a) at man lod disse stille sig på

et bestemt sted, og følget defilerede så forbi, idet enhver udtalte den traditionelle trøstformel. Men i Jerusalem fandtes der to familier, der om sig selv hver for sig skønnede at være den fornemste – og derfor gjorde krav på at gå i spidsen for processionen. For at komme uden om alle problemer anordnedes det så, at følget skulle stille sig op i to rækker med ansigtet mod hinanden, og de sørgende skulle så passere gennem rækkerne. Ejendommeligt nok er vi i kapellet på Det mosaiske Troessamfunds kirkegård i København påny havnet i den ældste skik. Pladsforholdene på det sted i kapellet, hvor følget tager afsked med den sørgende familie, er af en sådan art, at det bliver besværligt at gøre det på nogen anden måde. Uvist, om det er, fordi folk i mellemtiden er blevet mere fredsommelige, end de var det i hin længst svundne tid, eller om det er af andre grunde – så meget er vist: vi har aldrig haft vanskeligheder ved afviklingen af afskedsceremonien på vor måde. Der er jo endda det etisk værdifulde, indtil afgørende, forbundet med den, at som vi gør det, går det ceremonielle sig egentlig en tur. Der bliver mulighed for til de sørgende at sige det personlige, hjertelige ord, som stunden kræver, og som er udtryk for den velgerning, et menneske i den givne situation kan vise et andet. Det er iøvrigt et ikke uinteressant spørgsmål for sig, hvorledes man i de strengest ortodoxe kredse *teoretisk* vurderer dette traditionsskifte, som man i *praksis* uden videre har bøjet sig for. Her står valget jo mellem en oprindeligste form, som man nu er vendt tilbage til – det er ganske uden betydning, at et par af de nærmeststående i følget fortsat pantomimer rækkedannelsen – på den ene side, og en anordning, der sådan set har vundet hævd og er blevet kanoniseret, på den anden. På andre felter har en tilbagevenden til oprindeligste former faktisk vist sig uigennemførlig, fordi en ny tradition med så megen styrke har overvundet en gammel (jfr. vor form for toraforelæsning gennem en 1-årig cyclus, der har umuliggjort en genoptagelse af den ældre 3-årige cyclus).

Det korte og det lange er, at begravelsestalen i den nye skikkelse oftere og oftere holdes også på de tidligere »lukkede« dage. I en overgangstid har nogle prædikanter haft for vane at indlede deres tale med sådan noget som: ihvorvel det i dag er en af de dage, på hvilke man strengt taget ikke skulle tale, vil man dog under hensyn til o. s. v. o. s. v. For min egen person anser jeg denne officielle konstatering af et lov-

brud for utilbørlig, allermest fordi den tillige er overflødig. Det går nemlig på samme måde med andre talmudiske retningslinier for den adfærd, man bør lægge for dagen over for mennesker, der har fået sorg. Udtrykkeligt siges det – rigtignok i en etisk traktat, men dog myndigt og åbenbart normgivende – at man »ikke skal forsøge at trøste sin næste, så længe hans døde ligger ubegravet foran ham«. Men helt bortset fra, at overholdelsen af en sådan regel jo simpelthen ville umuliggøre enhver begravelsestale i moderne ånd, kan det vel anses for at være en stiltiende overenskomst, at enhver, der har kontakt med sørgende i tiden mellem dødens indtræden og begravelsen – og der er vel endda mange, der kærligt opsøger således ramte mennesker straks, når sørgebudskabet er blevet modtaget – gør, hvad de formår for at tale så beroligende og trøsterige ord, som de evner at formulere. Selvfølgelig hører der umådelig megen takt til at sige det helt rigtige i en for andre mennesker så svær stund, ja, det samme ord, anvendt over for forskellige mennesker, kan have vidt divergerende virkning. Men nogen afgørende forskel på disse ords anvendelighed før eller efter begravelsen ses der ikke at være.

Man gør i det hele taget vel i at tage i betragtning, at alle til det jødiske begravelsesritual knyttede regler i allerhøjeste grad tager etisk sigte, og fortrinsvis står i livets, altså i de levendes, tjeneste. Når det ovenfor er blevet sagt, at den døde endnu har retsevne, så vil det være nødvendigt at tilføje, at religiøst set er hans retslige forhold nu henvist til afgørelse hos en højeste dommer. Dybest set er man uden bekymring for hans videre skæbne. »*Han* er gået til hvile, *vi* til sorg og kvide«, siger en from gammel sætning. Det er derfor de levende, det gælder, også i den snævrere forstand, at begravelsen skal være i overensstemmelse med *deres ære* og iagttagelsen af sørgeforskrifterne i overensstemmelse med deres tarv. Om begravelsestalen kan det afsluttende siges, at den, også ifølge den traditionelle formulering, lige så meget holdes af hensyn til den efterlevende familie som til den afdøde selv. Så fjern den skal være fra en skamrosen af den afdøde, endsige fra en pådigten ham dyder, han aldrig har haft, skal den derfor også være varsom med udpensling af uheldige sider ved hans karakter og færden. »Om de døde kun det gode« betyder oversat til moderne sprog, at det er tilladt at fortie skavanker eller i det mindste kun at tale

om dem med forståelse for menneskelig svaghed overhovedet. Talen bør formuleres på en sådan måde, at ikke blot familien, men også følget kan akceptere den som ret udtryk for det liv, der er gået til ende. Holder den sig i lige grad fjern fra tildigtning af gode egenskaber, der aldrig har været, som fra hårdhændet fremhævelse af dårlige, der faktisk har været, vil den være en virkelig kærlighedsgerning mod de sørgende. Ganske i chevra'ens ånd!

Til de mange ejendommelige træk i jødisk religiøs praksis hører også dette, at der efter et dødsfald er foreskrevet sorg gennem visse tider og af forskellige grader. I de første syv dage – af hvilke begravelsesdagens sidste timer og syvende-dagens første time hver for sig regnes for en hel dag – skal den dybe sorg være dominerende og så afløses af den mildnede sorg i de næste 23 dage. Derpå følger sørgeårets yderligere 11 måneder, i hvilke sjælelyset og, for sønners vedkommende, den daglige kaddischlæsning holder mindet om den hedengangne levende. Det er blevet spurgt, om en religion således kan *påbyde sorg,* også for dem altså, der måske slet ikke føler sorg, og om den kan foreskrive sorgens ophør også for dem, der måske er aldeles utrøstelige. Ret beset genspejles religionens egentlige storladenhed i dette reglement, og også dens vilje til i lige grad at pleje hensynet til de døde og til de levende. Religionen stiller krav ikke blot til menneskets tænkning og handling, men også til dets følelse. En sand religion vil måske allermest for følelseslivets vedkommende måtte gribe regulerende ind. Ellers kunne jo enhver begrunde sin efterladenhed i den religiøse praksis med blot at henvise til, at hans stemning ikke var i orden. Men den religiøse pligtydelse kan ikke gøres afhængig af tilstrækkelig eller utilstrækkelig veloplagthed. Religionen har bl. a. det ganske klare formål at vejlede mennesker *til* glæde og *i* glæde, men også, når timen kræver det, *til* sorg og *i* sorg. Hvis man lader det gælde, og det gør man vel stort set, at det kan foreskrives: »du skal *glæde* dig på din højtid«, må man også lade det gælde, at der kan være forskrifter af modgående art.

Der er, som nævnt, hensyn at tage til den døde. Kun de allerusleste eksistenser glider ud af tilværelsen uden at efterlade sig savn af nogen art. Normalen er, at mennesker med deres død skaber et tomrum, der-

for et savn, derfor en sorg og en smerte. Demonstration af uberørthed og følelsesløshed ved en nærmestes død, er et angreb på hans ære. Også i denne henseende er altså den afdøde i besiddelse af retsevne. Det er derfor et hensyn, der skyldes ham, at man bøjer sig ind under et ritual til hans ære eller – i det mindste – til hans minde. Det kræves jo aldeles ikke, at man skal græde tørre tårer. Men dette, at man iagttager reglen om i den første uge efter begravelsen at holde sig hjemme og med de besøgende, der normalt indfinder sig i denne anledning, taler om den afdøde, nu måske også om hans små særheder, der nok pludselig vil vise sig i elskværdigere lys end forhen, det er en kærlighedsgerning mod den, der er gået bort, – over for en selv og over for omverdenen en bekræftelse af, at den afdøde i det mindste er et offer af tid og omtale værd.

Omvendt kan religionen ikke tillade ubegrænset sorg i tid eller mål. Sorgens rette placering er for den jødiske idéverden i det hele taget et omstridt problem. Det er på forhånd givet, at en religion, der pålægger sine bekendere at takke Gud »for det onde så vel som for det gode«, vil være tilbøjelig til at forvente tak også for den prøvelse, der ligger i et kært menneskes bortgang. I chassidismen er der stemmer, der betegner sorg som synd, eller – noget mere neddæmpet – kræver, at man, hvis man rammes af sorg, bør være bestræbt på at *producere så megen glæde* som muligt. Nu er den akcepterede regel naturligvis den, at man ikke skal knægte den menneskelige natur, at en frisk sorg skal have ret til rimeligt afløb, ja, at »tårer, der grædes over et bravt menneske, tælles enkeltvis af Gud og anbringes i hans skatkammer som perler«. Men sorg og tårer må have en ende. Bliver de ubændige i den ene eller anden retning, så virker de som den gåen-i-rette med Gud, der for alvor får karakter af synd. Det er derfor en velgerning mod de levende, at der er ordre til at dæmme op for smerten, til at overvinde sig selv, så at man ikke alt for længe er lammet og dådløs i sit forhold til livet og de levende. Ja, just for deres, for de levendes skyld, er det de sørgendes pligt at sætte bremse på alt for løsslupne følelser. Utrøstelige mennesker er en pestilens for deres omgivelser. Religionen må ergo have ret, ja, pligt til at sige: hertil, og ikke længere.

Chevra'en tager jo i mange tilfælde del i de sørgendes skæbne efter begravelsen. Den er repræsenteret ved de gudstjenester, der ofte af-

holdes i de pågældendes hjem, når de i »de syv dage« er forhindret i at gå til gudstjenesten i synagogen, og dens medlemmer bidrager enten ved læsning af egnede tekster eller i direkte tale til at belyse den afdødes gode og fortjenstfulde egenskaber. Det har derfor været rimeligt i denne sammenhæng også at skildre etikken i de herfor gældende religiøse bestemmelser, til hvis rette håndhævelse chevra'en ofte vil kunne virke vejledende.

Det har ligget uden for den her afstukne ramme at skildre forskelle i ritual mellem de to begravelsesselskaber, vi har i Det mosaiske Troessamfund i København, herunder også opfattelsen af det religiøst set berettigede eller uberettigede i anvendelse af blomster ved begravelsen. Når det til afslutning alligevel lige strejfes, er det, fordi jeg, uden her at ville dømme de to opfattelser imellem, føler trang til at minde om en sætning, der for mig at skue er det sublimeste udtryk for al sand etik. Den lyder således: Giv mig hellere en blomst, mens jeg lever, end en krans, når jeg er død.

Det jødiske begravelsesritual

Af

S. FRIEDMAN

Døden kan komme til mennesker på mange måder. Den kan komme pludselig og uventet, den kan også komme efter en lang tids sygdom og skrøbelighed. Den kan komme som en ulykke, men den kan også komme som en befrielse. Dog står det fast, at døden er livets ubønhørlige modstander; ikke mindst i jødedommen bliver dette stærkt betonet i Biblen og i de senere skrifter. »Dødsriget og afgrunden er umættelige,« siger Kong Salomon i ordsprogenes bog, og i Pirke Avot hedder det: »Uden din vilje er du født, og uden din vilje både lever og dør du.« Men er døden indtruffet, bøjer vi os i stilhed og takker Gud som den retfærdige dommer, som byder over død og liv.

Vi vil i denne oversigt beskæftige os med de forskrifter og skikke, som fra ældgammel tid har været knyttet til omsorg for den hedengangne. Vi betragter alt, hvad der sker med det afsjælede legeme som en hellig handling. Denne varetages i alle jødiske menigheder verden over af et helligt broderskab, på hebraisk: »Chevra Kaddischa«. Det falder derfor naturligt, nu da »Det Forenede Israelitiske Begravelsesselskab« har bestået i hundrede år, at give en fremstilling af vort selskabs virksomhed. I tilslutning dertil vil vi anføre de vigtigste forskrifter, hvordan de sørgende skal forholde sig efter jødisk tradition, når et dødsfald er indtruffet indenfor vor kreds.

Når det bliver klart, at livet er ved at ebbe ud, skal de tilstedeværende drage omsorg for, at den syge får lejlighed til at forberede sig på sin bortgang. Er der ikke allerede oprettet testamente, bør det, hvor forholdene kræver det, sørges for, at dette sker. Han eller hun må gøre alt for at råde bod på, hvad der måtte være forset i livet, både overfor Gud og medmennesker. Det er ikke nødvendigt at dette sker ved en

rabbiner eller anden officiel menighedstjener. I mange menigheder tilkalder man et medlem af forstanderskabet for »Chevra Kaddischa«, og han drager så omsorg for det fornødne.

Men hertil lands er det nu om dage almindeligt, at familien foretrækker at være alene i denne stund. Men det er givet at »Chevra Kaddischa« altid er rede til at bistå, hvor forholdene gør dette nødvendig. Når en syg er ensom, eller udtaler ønske derom, bør »Chevra Kaddischa« tilkaldes. Men under alle omstændigheder bør dette ske på en sådan måde, at der ikke vækkes unødig uro eller ængstelse. Efter jødisk lov må man aldrig lade en døende ene i sin sidste stund. Såfremt det er muligt bør den syge eller en af de tilstedeværende på den syges vegne læse en syndsbekendelse, hvis hovedindhold er følgende:

»Jeg bekender for Dig, Herre min Gud og mine forfædres Gud, at det er Dig, der bestemmer over liv og død. Måtte det være Din vilje, at jeg skal helbredes og leve.

Men er det Din vilje, at tage min sjæl til Dig, måtte jeg da ved min død vinde tilgivelse for de synder og overtrædelser, som jeg har begået i mit liv.

Giv min sjæl fred og giv mig del i det evige liv, som Du har beredt for den retfærdige. Lovet være Du, Herre vor Gud, som hører vor bøn,

Amen.

Hør Israel! Herren, vor Gud, Herren er een.
Lovet være hans riges herlige navn i al evighed.«

Til den foreskrevne syndsbekendelse har vi forskellige tekster i bogen »Tozaot Chajim« ved S. Bær eller »Sefer Hachajim« ved S. E. Blogg samt i mange bønnebøger. Når døden er indtrådt, fremsiger de tilstedeværende lovsigelsen: »Lovet være Du, Herre vor Gud, verdens konge, retfærdige dommer«. Der tændes lys ved den afdødes hovedgærde, og der sørges for, at det afsjælede legeme, indtil begravelsen finder sted, holdes mest muligt borte fra varme. I reglen fører man den afdøde over til kapellet ved begravelsespladsen.

Meddelelsen om dødsfaldet må ske så hensynsfuldt som muligt. Hvor det passer ind i de stedlige forhold, er det en gammel skik, at naboerne

i de tre nærmeste huse hælder alt vand, de har stående, ud. Således vil meddelelsen forplante sig fra hus til hus. Under moderne forhold sker det naturligvis ved bekendtgørelse i avisen eller ved opslag af plakater på husmurene, som tilfældet er i Israel, da begravelsen i reglen sker samme dag.

Kohaniterne har særlige pligter vedrørende renhedslove. De må derfor ikke komme i berøring med et afsjælet legeme. I III M. B. 21, hedder det:

> »Gud sagde til Moses: »Tal til Kohaniterne, Arons sønner, og du skal forkynde dem: »Ved et lig skal han ikke gøre sig uren blandt sine folk. Undtagen ved sin nære slægt som er ham nærmest.«

Men hvis der slet ingen er til stede som kan tage sig af den afdøde, gælder disse forskrifter ikke. Det er forbudt Kohaniter at besøge hjemmet eller kapellet, hvor en afdød findes, medmindre det drejer sig om de allernærmeste pårørende. Indtræffer dødsfaldet på en Sabbath, må der ikke foretages noget som helst, som strider imod dagens helligholdelse; i det hele taget må der ikke foretages noget med den afdøde, før det er konstateret at døden er indtrådt. Dette sker nu almindeligvis ved at en læge udsteder dødsattesten. Begravelsen skal efter jødisk tradition foretages så hurtigt som forholdene tillader det, dog naturligvis efter herom gældende statslove og med tilbørlig hensyntagen til familiens berettigede ønsker. Indtil begravelsen sker, bør der holdes æresvagt ved den afdøde. De pågældende bruger tiden til at læse religiøse tekster. Det er skik, at mænd våger ved mænd, og kvinder ved kvinder.

Inden jordfæstelsen vises den afdøde den sidste ære, idet Chevra Kaddischa foretager »Tahara«, d. v. s. renselse. De pågældende handlinger består i tvætning af det afsjælede legeme, iførelse af ligklæder og henlægning i kisten. Alt dette betragtes i jødedommen som højhellige handlinger, der bør udføres med ærbødighed og religiøs andagt. Som indledning til »Tahara« læses af de tilstedeværende en bøn, hvis hovedindhold er følgende:

> »Herre vor Gud! Du er barmhjertighedens og sandhedens Gud, og alle Dine veje er nåde. Du har påbudt os, at vi skal vise trofasthed mod vore medmennesker i levende live og efter døden. Vor forstand

kan ikke udgranske Dine veje og bud, men vi vil gerne udføre Dine love. Vore tanker og vort hjerte er vendt mod det himmelske. Hjælp os derfor til at udføre vore handlinger ved »Tahara« på den rette måde og med den rette andagt.

Amen.«

Under »taharahandling« må der ikke tales ud over det strengt nødvendige, og de pårørende bør ikke være til stede.

Det første som foretages ved den afdøde er den omhyggelige tvætning med rent vand, uden tilsætning af sæbe eller andre kemikalier. Der må altid være flere ved denne handling, og renselsen skal omfatte alle legemets dele og skal helst foretages umiddelbart før jordfæstelsen. Handlingen afsluttes med, at det døde legeme, såvidt muligt i oprejst stilling, overgydes med ca. 12 liter vand, under fremsigelse af følgende tekst: Ez. 36, 25 »Jeg vil stænke rent vand over Eder, og I skulle blive rene.« »Fra alle Eders urenheder vil Jeg rense Eder.«

Med denne symbolske handling afsluttes »Tahara«.

Derefter følger den dødes iklædning med de foreskrevne ligklæder, der er ens for alle uden hensyn til stillingen i livet. I døden skal vi alle være lige. Ligklæderne skal være hvide og gjort af linned. De består for mænds vedkommende af en hue, en kittel, benklæder, fodbeklædning, halsbeklædning og bælte.

Legemet nedlægges nu i kisten på et lagen og indsvøbes sluttelig i den Tallis, han har benyttet i levende live. For kvindernes vedkommende er iklædningen noget anderledes, nemlig, en undertrøje, et forklæde, et tørklæde, en kittel og et slør. Der må ikke bindes nogen almindelig knude på ligklæderne, den afdøde er ikke mere bunden til noget som helst her i livet. I stedet for en knude fæstes bånd sammen som en sløjfe i form af det hebraiske bogstav »schin« ש der rimeligvis skal minde om Guds navn »Schadaj« den Almægtige. Når handlingen er afsluttet, kaldes de nærmeste pårørende ind, for at iføre den døde fodbeklædningen, som en sidste tjeneste. Endelig lægges der under den afdødes hoved en pose med jord fra gravstedet idet der fremsiges: »Nu må Du hvile i fred.«

Er man i besiddelse af jord fra Det hellige Land, gives der lidt deraf med i kisten, idet der udtales: »Landets jord skal bringe forsoning

over hans folk.« Den forstander, der leder handlingen, udtaler på Chevra Kaddischas og familiens vegne en bøn om tilgivelse for, hvad der måtte være forset fra deres side overfor den afdøde. Sluttelig luk kes kisten til, idet der sørges for at en af kvasterne (Zizis) på Tallis holdes udenfor kisten. Selve Tallisen gøres ubrugelig ved afrivning af en af kvasterne, som symbol på salmistens ord: »De døde lovpriser Dig ikke«.

Den afsluttende højtidelighed foregår under forskellige former, alt efter stedlig skik. I mange lande, særlig i Østeuropa, bringer man det sidste farvel ude ved den åbne grav. Her kan forskellige tage ordet, også de kvindelige pårørende og give udtryk for deres følelser i forbindelse med dødsfaldet. Menighedens rabbiner deltager kun i ceremonien, når han finder særlig anledning dertil. Denne skik følges nu i staten Israel. Her i vor menighed foregår i reglen alle begravelseshøjtideligheder i kapellet, hvor troessamfundets rabbiner er til stede. En kantor indleder med Davids salme:

»Jeg har stedse sat Herren for mig,
Er Han ved min højre, vakler jeg ikke.«

Derefter holder rabbineren en personlig tale om den afdødes liv og gerning, hvorpå der læses bønnen »HAZUR TOMIM«, i hvilken Guds retfærdighed og menneskets usikre kår fremhæves. Nu føres kisten til graven, og kantoren reciterer Davids salme:

»Den, der bor i den Højestes ly,
hviler trygt i den Almægtiges skygge.«

Foregår begravelsen på en af vore religiøse mindedage, hvor der ikke læses Tachanun, anvendes ikke det ovenfor nævnte ritual. På en sådan dag undlader man også den ellers sædvanlige standsning tre gange på vejen til graven. Kisten bæres sædvanligvis af de pårørende, dog ikke af nogen kohanit, medmindre han hører til de allernærmeste i slægten. I kapellet sidder kvinder og mænd adskilte; i ligfølget går mændene først og derefter kvinderne. I en del strengt religiøse menigheder deltager kvinder overhovedet ikke i begravelsen. Når kisten er sænket, kaster rabbineren tre gange jord på den og fremsiger en kort bøn og slutter med citatet fra Jobs bog:

»Herren har givet, og Herren har taget,
Guds navn være lovet.«

De pårørende og venner bringer det sidste farvel ved ligeledes at kaste jord på kisten tre gange. Det er skik, ikke at forlade graven før den er tilkastet, hvilket de tilstedeværende hjælper med til. Følget begiver sig atter ind i kapellet, hvor Kaddischbønnen læses af tilstedeværende sønner og kantoren. Nu kondoleres de pårørende under fremsigelse af følgende tekst: »Gud give dig trøst blandt alle dem, der sørger over Zion og Jerusalem.« Når handlingen er afsluttet, indsamles en gave til de trængende i menigheden.

Spørgsmålet om anvendelse af blomster og anden udsmykning ved begravelser har i historiens løb været genstand for meget drøftelse, og meningerne er indtil den dag i dag stærk delte. I gammel tid anvendtes musik og blomster ved begravelser, og selve Mischna finder anledning til at omtale det. Men bekostningerne blev efterhånden så store, at der rejste sig alvorlige protester herimod. Denne skik medførte en usømmelig og ganske ujødisk forskelsbehandling. Følgen blev, at den fattige kunne føle begravelsen dobbelt tung. De efterlevende blev herved belastet med udgifter, som måske ikke alle havde råd til, eller var villig til at udrede. Dette måtte undgås. I mange jødiske menigheder verden over er derfor udsmykning i kapellet ikke tilladt. I vor mere uensartet sammensatte menighed er det overladt til individuelt skøn i hvert enkelt tilfælde. Det forenede israelitiske begravelsesselskab hylder ubetinget den forskrift, at i døden skal alle være lige, og at der følgelig ikke ved begravelser skal gøres forskel på rig og fattig, eller på den kendte og ukendte. Derfor fastholdes også ubetinget de krav, som traditionen stiller om at alle døde skal klædes på samme måde, når de lægges i kisten, at kisten skal være af umalet træ uden udsmykning og kun dækket af et sort klæde, samt at kisten ikke må smykkes med blomster. Men allerede dengang, da den nuværende Chevra Kaddischa blev stiftet, var det imidlertid i vor menighed tilladt, at anbringe blomster og kranse i kapellet under begravelseshøjtideligheden. Selv om en sådan udsmykning i og for sig strider mod selskabets idé om, at alle skal være lige i døden, har man ikke officielt villet bryde med en så gammel lokal tradition; og hvis de pårørende insisterer herpå, kan

der under en af selskabet ordnet begravelse findes blomster i kapellet, hvorimod de forannævnte krav om ensartet behandling af alle tilfælde ubetinget bliver fastholdt.

Hvad angår tidspunktet for begravelsen må man rette sig efter de på stedet gældende love. »Statens love må overholdes som de religiøse forskrifter«. Men så snart disse forhold er bragt i orden, må jordfæstelsen ikke udsættes, medmindre særlige forhold kræver det. Udsættelse af en begravelse er tilladt, når man venter ankomsten af nogen nær pårørende, eller tilstedekomsten af en rabbiner, som skal lede begravelseshøjtideligheden. Særlige vanskeligheder kan også indtræffe, når dødsfaldet har fundet sted umiddelbart før eller på en helligdag.

I Schulchan-Aruch kræves, at ved begravelser skal der foretages Kriah, קריעה, en handling der symboliserer den ældgamle skik at sønderrive sin klædning som udtryk for stor sorg. Nu sker det ved at foretage en mindre rift i et klædningsstykke man har på sig; ved en fars eller mors bortgang sker det på den venstre side af beklædningsstykket, i andet tilfælde på den højre side. Alle forskrifter vedrørende sorg efter afdøde gælder for følgende medlemmer af slægten: Far, mor, søn, datter, bror, søster og ægtemand eller hustru. Før begravelsen af en af disse personer er de pårørende fritaget for alle religiøse pligter. Sker begravelsen først på den tredje dag eller senere, gælder denne lov kun dødsdagen eller begravelsesdagen. Er flere dødsfald inden for menigheden indtruffet samme dag, sker jordfæstelsen efter samme tidsfølge i hvilken dødsfaldene har fundet sted. Kvinder skal altid jordfæstes før mænd. Ved begravelsen bør der holdes en tale, i hvilken afdødes fortjenester i levende live fremhæves. Når en af vore venner er hjemkaldt, er vi tilbøjelige til kun at se de lyse sider hos den pågældende, og ofte gælder det hensynet til de pårørende, for at opmuntre dem i deres sorg. Det kan have sin ret, men det må ikke overdrives, da det ofte kan komme til at virke mod sin hensigt. Har begravelsen fundet sted, tager de syv sørgedage deres begyndelse. Hertil er knyttet bestemmelsen om, at det første måltid efter begravelsen skal ordnes af andre, enten venner eller andre medlemmer af menigheden. De sørgende bør fritages for besværet hermed. Kondolencebesøg skal foretages med størst mulig hensynsfuldhed og takt.

De sørgende må ikke trættes. Der må ikke siges noget som kan brin-

ge deres sind i uro, eller volde dem ubehag. Der bør holdes gudstjeneste i den afdødes hjem i de syv sørgedage. Det påhviler Chevra Kaddischa at være behjælpelig med at dette sker. At deltage i disse gudstjenester betragtes som en værdig form for kondolence. De efterladte må ikke arbejde i de syv sørgedage, de bør beskæftige sig med læsning af passende bibeltekster såsom Jobs bog, Daniels bog og Davids salmer. Tvivlspørgsmål vedrørende arbejdet o. a., der kan opstå i denne anledning, forelægges menighedens rabbiner til afgørelse.

Efter jødisk tradition skal enhver afdød jordfæstes i dette ordets egentlige forstand. »Af støv er du kommet, og til støv skal du vende tilbage,« siger Kohelet. At forblive ubegravet betragtes i jødedommen som vanærende. Formerne for graven har ganske vist skiftet med sted og tid. Vi møder i biblen gravlægning i klippehuler, f. ex. den berømte Machpelas Hule i Hebron og andre udhuggede huler. Nutildags graves graven i foreskreven dybde og form og på en dertil indviet særlig begravelsesplads. I ganske særlige tilfælde kan jordfæstelsen dog foregå andetsteds, men dertil kræves særlig tilladelse både af rabbinatet og den civile øvrighed. Således blev staten Israels første præsident Chaim Weizmann efter eget testamentarisk ønske begravet i Rechovot på sin private ejendom. Dog blev selve gravstedet indviet som den afdødes begravelsesplads.

Kisten skal nedsænkes i vandret stilling og således at den afdødes ansigt er vendt mod øst, mod Det hellige Land. To uvenner må ikke begraves side om side. Et jødisk gravsted er fredet for bestandig. Vi kalder det med Kohelet »Bet olam«, en evig bolig. Der må ingen færdsel finde sted over det, og fra begravelsespladsen må hverken blomster, grene eller frugter udnyttes. Flytning af en kiste kan dog finde sted, når den afdøde skal overføres til et familiegravsted i sit hjemland eller til Erez Israel. Zionismens pionerer og mange rabbanim har således fundet deres sidste hvilested i Fædrenes Land.

Et gravsted må kun besøges af pietetshensyn. Det er en ældgammel jødisk skik, at besøge begravelsespladsen den 9. Av, dagen for Jerusalems ødelæggelse, og i måneden Elul før Roschhaschana. En traditionstro jøde ser altid hen til at hans kommende jordfæstelse foregår i fuld overensstemmelse med vore traditionelle forskrifter. En fortælling i Talmud i Rabbi Eleasars navn beretter følgende: Når en Zadik,

(et retsindigt menneske) går bort, bliver hans sjæl modtaget af tre engleskarer; den ene siger: nu kommer der en sjæl, som i sit liv har vandret ret. Den anden tilønsker evig sjælefred, og den tredje udråber: Hvil i fred. Dette er betegnende for jødisk tankegang om livet her på jorden og sjælens udødelighed.

Sørgeåret efter en nærbeslægtet inddeles i tre afsnit. De første syv dage efter begravelsen (Schiva) må de sørgende intet foretage sig udover det allernødvendigste i huset. Så følger sørgemåneden (Schloschim) iberegnet Schivaen, hvor de sørgende må genoptage deres normale arbejde. Resten af året læser den afdødes sønner fortsat Kaddisch ved morgen- og aftengudstjeneste, og de sørgede afholder sig fra at deltage i festligheder.

Kaddischbønnen hører til de helligste tekster i vor liturgi. Allerede navnet (hellig) antyder det. Dets oprindelse kender vi ikke nøjagtig. I templet i Jerusalem anvendte man den hebraiske lovprisning: »Lovet være Hans riges herlige navn i al evighed,« den udtrykker den samme tanke som den aramaiske hovedsætning i Kaddisch: »Hans store navn være lovprist i al evighed og i evighedernes evighed«. Profeten Daniel anvender tit denne lovprisning. I hebraisk findes den i Davids salme 113. »Lovet være Herrens navn fra nu indtil evig tid«. I Talmud berettes at Kaddisch allerede i hine tider blev anvendt som afslutning på skriftfortolkning, og i de ældste siddurim vi kender, har Kaddisch den samme fremtrædende stilling i gudstjenesten som i dag. Kaddisch indleder og afslutter de vigtigste afsnit af liturgien. Sidst men ikke mindst er Kaddisch knyttet til de bønner, som vi fremsiger i sørgetiden efter en fars eller en mors død.

Anvendelsen af Kaddisch som en bøn for de afdødes sjælefred er knyttet til en beretning i Midrasch om Rabbi Akiva.

Der fortælles, at en afdød jøde på hemmelighedsfuld måde viste sig for Rabbi Akiva og klagede sin nød for ham. Hans sjæl kunne ikke få fred. Rabbien bragte da den afdødes lille søn til Synagogen og lod ham i nærværelse af ti voksne mænd læse Kaddischbønnen: »Måtte Herrens store navn være lovprist til evig tid og i evighedernes evighed«. Derefter viste den afdøde sig på ny for Rabbi Akiva og takkede ham for hans broderkærlighed. Nu havde sjælen fået fred. Siden den tid er Kaddischbønnen indgået som et fast led i sørgeåret efter en far eller

en mor. Denne værdige skik overholdes strengt blandt jøder verden over. Indholdet er ikke en klage, men en lovprisning af Guds navn og gerning.

Når graven lukker sig om dem vi har kærest, er det jødisk tro at underkaste sig Guds evige vilje. Det gør vi ved at fremsige: »Jisgadal vejiskadasch schemei rabbo«. – Helligt og ophøjet er Dit store navn. Endelig er Kaddischbønnen blevet et centralt led i den skik, som jødedommen indførte, nemlig overholdelsen af årsdagen for fars eller mors død (Jahrzeit). Denne dag er knyttet til den jødiske kalender, kun på den dag tændes et lys og siges Kaddisch til minde om den bortgangne. Ingen er helt død, der efterlader sig en søn eller en datter, som overholder disse forskrifter.

Der tales ikke sjældent i Bibelen om rejsning af mindesten, men det er en ren undtagelse, at det sker på et gravsted. Vor stamfader Jakob rejste ganske vist en gravsten for sin elskede hustru Rakel. Det hedder i I. M. B. kap. 35, v. 2: »Jakob satte et mindesmærke over hendes grav, dette er Rakels gravmindesmærke indtil denne dag.« Dette skyldes at hun døde på vejen fra Mesopotamien til Hebron, og stammoderens gravsted skal jo bevares for de kommende slægter. I Talmud gives en nærmere forklaring, hvorfor man så sjældent møder mindesten ved vore historiske personligheders gravsteder. »De retfærdige og fromme i Israel skal ikke mindes ved en død sten, deres gode gerninger skal bevare et levende minde om dem«. Når det i det hele taget er blevet skik at rejse gravsten på jødiske begravelsespladser, skyldes det sandsynligvis overgangen fra klippebegravelse til egentlig jordfæstelse. Enhver gravhule måtte jo lukkes med en stor sten, og dette har givet anledning til, at der anbragtes en sten ved graven. Sefardim anbringer den dag i dag gravsten i liggende stilling, som man gjorde det i Erez Israel i de tidligere gravhuler. Vi Aschkenasim anbringer vore gravsten i oprejst stilling, som symbol på indgangen til en helligdom. I mange menigheder verden over var det almindeligt, at man rejste en bygning (Ohel) på gravstedet for en stor og berømt Rabbi i Israel. Ved en chassidisk rabbis gravsted (Ohel) var det også brug, at besøgende kom til graven med »kvitlech«, småsten eller et lille stykke papir, på hvilket de havde nedskrevet særlige ønsker af personlig art. Derfra stammer det, at mange anbringer småsten på gravmin-

det af deres kære. I denne forbindelse kan forøvrigt anføres, at det betragtes som en helligbrøde, at læse »Kvitlech« som andre har henlagt. Dette er muligvis meningen i Talmud, traktat Horiot, at man skal undlade at læse det nedskrevne ved et gravsted. Fælles for alle gravsten er, at de for os er hellige minder om vore kære bortgangne!

Måtte deres ihukommelse altid bevares blandt de levende.

I denne fremstilling har jeg forsøgt at give et indtryk af jødiske begravelsesskikke. Jeg har holdt mig til Schulchan-Aruch. Emnet er meget omfattende, da skik og brug i høj grad veksler med tid og sted. Det afgørende for mig har været at give et kortfattet overblik over vore pietetsfulde begravelsesforskrifter. I jødedommen er alt, hvad der foretages med det afsjælede legeme, en hellig handling. Både liv og død er i Guds hånd. Både legemets iklædning og afklædning nævnes i Biblen som en guddommelig handling. Toraen begynder med beretning om, at Gud drog omsorg for Adam og Evas iklædning, og den slutter med at berette, at Gud selv har taget sig af Moses begravelse.

Lad os alle efter evne gå Guds veje, enten det drejer sig om at hjælpe de levende, eller ved at varetage en hjemkaldt broder eller søsters sidste ønske og øve med dem גמילות חסד den sande menneskekærlighed, for hvilken der hverken gives eller modtages tak.

Træk af Chevra Kaddischa's Historie

Af

JUL. MARGOLINSKY

Et hundrede År er ikke nogen overvældende høj Alder for en *chevra kaddischa* i en jødisk Menighed som den københavnske, der snart vil kunne fejre en 275 Års Mærkedag for sin Bestående. *Det forenede israelitiske Begravelsesselskabs* Jubileum har også snarere en formel end en reel Baggrund, idet kun selve Navnet på det Selskab, der blev grundlagt i 1858, var nyt. De Personer, der blev valgt til dets første Forstandere, og alle Medlemmerne var de samme, der havde ledet og været tilsluttet de to allerede bestående *chevrot, »Det ældste Begravelsesselskab, auhavei chesed«* og *»De forenede Hjærter, lev echad«*. Man overtog for 100 År siden sammen med disse to Selskabers Inventar, Kassebeholdning og Embedsmænd de samme traditionelle Funktioner, der fra de tidligste Tider havde været udført i Menigheden: at sørge for at de afdødede Medlemmer blev stedet til Hvile i Overensstemmelse med den jødiske Religions Forskrifter.

Ret beset er Det forenede israelitiske Begravelsesselskab i sin nuværende Skikkelse en af Menighedens nyeste Sammenslutninger, og af de Selskaber, der beskæftiger sig med Begravelser, er *Det jødiske Broderskab af 1768,* tidligere kaldet *Ligfølgeselskabet,* og *Det nye jødiske Begravelsesselskab, oprettet 1810* – således som det fremgår af Navnene – henholdsvis 90 og 48 År ældre end vor nu jubilerende chevra kaddischa. Ved sin religiøst betonede Aktivitet har den imidlertid bidraget til i ganske særlig Grad at styrke og bevare gamle jødiske Traditioner og medvirker stadig til at modarbejde de nivellerende Kræfter, der overalt i Diasporaen, ofte ganske umærkeligt, kommer til Udfoldelse som Følge af de forhåndenværende Livsbetingelser.

Navnet chevra kaddischa, Det hellige Broderskab, er mest kendt i Betydningen af et Begravelsesselskab, men mange andre Foreninger af samme Navn har til Formål at varetage andre religiøse Pligter, som en rettroende Jøde bør overholde. Der er chevrot for Studiet af de hellige Skrifter, det være sig selve Biblen, Raschi-kommentarer, Talmud og Midrasch, medens andre igen tager sig af Brudeudstyr til giftefærdige Piger eller er behjælpelig som Faddere ved *brit-mila,* understøtter tilrejsende Troesfæller og hjælper nødlidende med Brændsel, koscher Kød og Smør, med Beklædning og andre Livsfornødenheder eller med rede Penge. En jødisk Brændselsstiftelse kaldtes engang *chevra kaddischa ez chajim,* idet man her i bogstavelig Forstand identificerede Livets Træ med det Brænde, der skulle holde Liv i de frysende. Ellers er *ez chajim* den almindelige Benævnelse for en Bibel- og Talmudstudiekreds med Hentydning til Citatet fra Salomons Ordsprog 3.18. Men da det anses for en af de helligste Pligter og Barmhjærtighedsgerninger at bistå den døende i hans sidste Stund og iværksætte Begravelsen efter de religiøse Forskrifter, er en chevra kaddischa, med Tilføjelse af Ordene *gemillut chassadim,* efterhånden blevet ensbetydende med et jødisk-ortodox Begravelsesselskab.

Fra den talmudiske Tid findes Navnet chevra kaddischa ikke i Betydning af Begravelsesselskab, derimod er den aramæiske Sprogform *chabburata kaddischata* kendt fra Bønnen *jekum purkon,* der i flere Menigheder læses om Lørdagen ved Afslutning af Morgengudstjenesten for Lærerne og Eleverne ved de tidligere Talmudhøjskoler i Palæstina og Babylon og for alle, der beskæftiger sig med Tora- og Talmudstudier; af Sagens Sammenhæng må man dog formode, at chabbaruta kaddischata næppe har været noget Begravelsesselskab. Men omkring samme Tid blev der – antageligvis efter romersk Mønster – indstiftet Begravelsesselskaber i de noget større Bysamfund i Palæstina; en sådan chevra kaldtes dog kun chabburata uden Tilføjelse af Adjektivet kaddischata. Før havde det været Skik at alle Byens Indbyggere tog Del i Begravelsen, således som vi hører i det følgende Citat fra Talmud, *moed katan 27 b:*

»Rabbi Jehuda sagde under Henvisning til Rab: Når der i en By er

indtruffet et Dødsfald, da er det samtlige Indbyggere forbudt at foretage noget Arbejde (inden Begravelsen har fundet Sted). Engang kom Rabbi Hamnunna til Dara-Matha og han hørte, at man blæste i Schofaren på Grund af et Dødsfald. Men da han så, at nogle Folk fortsatte med deres Arbejde, sagde han, at disse Mennesker skulle udelukkes af Menigheden, da der jo var en død der i Byen (der endnu ikke var begravet). Men da man så fortalte ham, at der i Byen fandtes et Begravelsesselskab, chabburata, der tog sig af det fornødne, sagde han, at under disse Omstændigheder skulle de ikke udelukkes af Forsamlingen.«

Medlemmerne af en sådan chevra, som beskæftigede sig med den sidste Barmhjærtighedsgerning, kaldtes *mitassekin* eller *gomle chassadim;* i den talmudiske Tid blev de også benævnt *katfim:* de der bar Ligbåren på deres Skuldre eller *chalufin,* de der skiftedes til at fungere ved Bisættelsen. Da det er en religiøs Pligt at bære den døde til hans sidste Hvilested, og for at give så mange som muligt Lejlighed til at opfylde denne *mizva,* blev Båren ofte taget ned af Skuldrene og stillet på Jorden. Man istemte så Klagesange, og det næste Hold på 4 Mand løftede derpå Båren op og bar den det næste Stykke Vej til Graven. Hvor det drejede sig om en Kvindes Begravelse, anbragte man dog ikke Båren på Jorden for at undgå, at Liget ved et Uheld kunne stilles til Skue.

Ved *tahara* brugte man i ældre Tid både Salvning med Olie og velduftende Essenser, undertiden under Afbrænding af Røgelse. Ligets Iklædning kunne være afhængig af, om der var Tale om en almindelig Jordfæstelse eller om Hensættelse i et Gravkammer. At blive begravet nøgen var en stor Skam; dog forekom dette også, og ikke mindst hos de rige, der netop ønskede at hvile upåklædt i deres kostbare Marmorsarkofager. De mindre velhavende blev begravet med eller uden Kiste. *Rabbi Jehuda ha-nassi* bestemte, at der skulle bores Huller i hans Kiste, så hans afsjælede Legeme kunne være i direkte Forbindelse med Jorden. Enkelte Steder var det almindeligt at blive begravet uden Kiste for rent bogstavelig at opfylde Biblens Ord: »... og til Støvet skal du atter vende tilbage«.

Det var ikke ualmindeligt at give de døde forskellige Ting med i

Graven; Kvinderne fik således deres Kamme og unge giftefærdige Mænd Blæk og Pen som en Slags Hentydning til den *ketuba,* Ægteskabskontrakt, han skulle have skrevet.

Ligklædernes Kvalitet har varieret meget i gamle Dage. På et vist Tidspunkt begravede man de døde i deres fineste Klæder eller anskaffede kostbare Stoffer til denne Lejlighed. Det er omtalt andetsteds, at *Rabbi Gamaliel den ældre* indførte den nugældende Skik at lade sig begrave i meget jævne Ligklæder af Linned, og i Forståelsen af, at man ikke ville få Brug for jordisk Gods i den kommende Verden opstod Talemåden: Ligklæder har ingen Lommer, en Forestilling, der går igen i forskellige Kulturkredse og som man f. Expl. genfinder på jiddisch i Ordene: *Tachrichim macht men uhn kescheness!* Men med den Tilbøjelighed til Overdrivelse, som er et såre menneskeligt Træk, udartede den i sig selv så tiltalende Skik med de jævne tachrichim sig til at man yderligere simplificerede Ligklædernes Kvalitet, så en Talmudlærer *Rabbi Pappa* (ca. År 370) klager i Talmud, *ketubot 9 a:* at nu er det blevet almindeligt, at man endog begraver den døde i et simpelt Dække, der ikke har større Værdi end 1 *sus* (en lille Sølvmønt). På den anden Side er der flere Exempler på, at vore gamle Vismænd ligefrem anbefalede at bruge smukke Ligklæder, da man herved bevidner sin Tro på de dødes Opstandelse. Da man i den kommende Verden ikke er pligtig at overholde de mange Bud og Forbud, der gælder for Livet her på Jorden, er det tilladt at fremstille Ligklæder af en Blanding af vegetabilske og animalske Stoffer, *schatnes;* dog må man ikke benytte Silke eller guldindvirkede Materialer til tachrichim.

Blev man begravet udenfor Israels Land, har det været almindeligt at lægge nogle Træstykker i den dødes Hænder, så han kunne grave sig en underjordisk Gang til Palæstina, når Messias engang skal komme.

Af de forskellige Former for Ligbegængelse, der i Tidernes Løb har været brugt, synes Ligbrænding ikke tidligere at have fundet Udbredelse hos Jøderne, selvom denne Fremgangsmåde, der var almindelig i Canaans Land, vel ikke direkte er forbudt i Biblen, som i 1. Samuels Bog nævner et – ganske vist noget usædvanligt – Exempel herpå. Medens Jøderne levede i den romerske Kulturkreds, fulgte de dog ofte

denne blandt deres Omgivelser almindelige Skik, men den blev mødt med Modstand fra ortodox Side som en udpræget hedensk Sædvane.

Den gængse Begravelsesform i Israel var Bisættelse i et Gravkammer, indhugget i en af de Klippehuler, som Det hellige Land er så rigt på, og det klassiske Exempel herpå er vor Stamfader Abrahams Køb af Machpelas Hule til Begravelsesplads for sig og sin Familie. Da Klippehulerne blev anvendt til Familiebegravelser, opstod den kendte Talemåde: »at samles med sine Fædre« som en Euphemisme for Død og Begravelse. Begravelsespladsen lå i Nærheden af Ejerens Beboelseshus, men i Byerne, hvor dette ikke kunne lade sig gøre, blev der indrettet særlige »Kirkegårde«, der skulle ligge mindst 50 Alen udenfor Bygrænsen. Begravelsesanlæggene var smykket med Træer og forskellige Blomster, Roser og Lilier, der efterhånden voksede sammen til Buske og Løvgange.

Fra den talmudiske Tid er der i Israel bevaret flere større Klippe-Kirkegårde, der i de senere År er blevet afdækket, således en i den nordvestlige Udkant af Jerusalem, i Bydelen *Sanhedria.* Den har været benyttet fra Tiden før Templets Ødelæggelse som Begravelsesplads for *sanhedrin's* Medlemmer. En anden af lidt yngre Dato er blevet udgravet i det sydlige Galilæa på et Sted ved Landevejen, der fører fra Haifa til Nazaret. På dette Sted lå en israelitisk By *Beit Schearim,* der menes at være grundlagt allerede i Kongetiden, men som først fik større Betydning under det romerske Herredømme. Her findes fra Tiden efter Bar Kochba Opstanden – da Centret for det jødiske Kulturliv i Palæstina blev forlagt fra Judæa til Galilæa – en hel Dødeby, »Necropolis«, hvor mange kendte Talmudlærere, bl. a. den berømte *Jehuda ha-nassi,* og deres Familier og andre fandt deres sidste Hvilested.

Der er hidtil ved de archæologiske Undersøgelser på Stedet blevet afdækket ca. 400 Grave. Foruden Byens egne Indbyggere blev lærde og ansete Folk, både inden – og udenfor Landets Grænser, ført hertil, da denne Dødeby havde fået et særligt Ry som hellig, efterat Rabbi Jehuda var stedet til Hvile her og fordi den traditionelle Begravelsesplads på Oliebjerget i Jerusalem ikke længere var tilgængelig for Jøderne.

En så omfattende Begravelsesplads måtte givetvis have krævet et stort Organisationsapparat, og man kan derfor sikkert regne med, at

der må have været en chabburata, et Begravelsesselskab, der har taget sig af den praktiske Side af Sagen, og i denne Forbindelse kan man gøre sig visse Forestillinger om de Problemer, der er opstået, når Hensyn skulle tages til de efterladtes Ønsker. Det vidner om en vidtgående Liberalitet og Tolerance hos de ansvarshavende, der har affundet sig med fremmedartede Kulturformer, som en senere Tid ville have haft meget vanskeligere ved at acceptere. Mange af de velbevarede Sarkofager er ganske vist smykket med Inscriptioner i klassisk Hebraisk eller i det aramæiske Sprog, men desuden findes ikke så få Indskrifter på Græsk og mange af Marmorsarkofagernes Udsmykninger er af højst ujødisk Karakter. Der er nemlig Afbildninger både af Menneske- og Dyreskikkelser, Kvindehoveder, kæmpende Løver og forskellige Jagtscener, ja selv Motiver fra den græske Mytologi med skæggede Ansigter eller »Leda med Svanen« er repræsenteret i denne gamle ærværdige jødiske Dødeby. Ligefrem chokerende kunne det virke at finde Væggene bemalet med græske Udråb såsom: »Trøst Jer, I hellige Fædre, der er ingen, der er udødelig!« eller »Held og Lykke ved din Genopstandelse!« Ganske tilsvarende Vægbemalinger finder man iøvrigt i de jødiske Katakomber i Rom fra omkring samme Tid.

De første jødiske Begravelsesselskaber i Europa hører vi om fra omkring 1300-Tallet i Spanien. I de følgende Århundreder stiftedes der i andre Lande, f. Expl. i Byerne Prag, Amsterdam og Wilna Foreninger af lignende Karakterer, som dem vi nu kender fra vor egen chevra kaddischa. I Frankfurt am Main, Berlin og Hamburg stammer de derværende chevrot fra 1600-Tallet.

Af de bevarede Statutter, *tekanot,* kan vi se, at de har været af ret exclusiv Art og ikke så lidt præget af kabbalitiske Forestillinger og Talmystik. Medlemstallet var ofte kun 18, udgørende Talværdien af det hebraiske ord *chaj,* Liv, eller 45, Talværdien af *lev echad,* eet Hjærte.

I Spidsen for »chevren« stod en Formand, der havde Ærestitlen *chaver.* Han blev valgt for 3 År ad Gangen og det var ham, der ledede *tahara* og anbragte Huen på den afdødes Hoved og indsamler de frivillige Gaver i »Zedokobøssen« ved Begravelsen. På bestemte Højtids-

dage har han visse Privilegier i Synagogen; når han eller hans nærmeste Familie dør, har de Ret til at blive begravet på en særlig fornem Plads på Kirkegården. Indenfor Selskabet overholdes denne Rangfølge: Først kommer den fungerende Forstander, *ha-gabai,* derefter *sekenim,* de ældste Medlemmer, der 16 År i Træk har været aktive Brødre og som har aflagt Prøve på, at de er fuldtud kvalificerede til alle Funktioner. Så følger *chatumim,* sådanne som har været Medlemmer i mindst 8 År og med deres personlige Underskrifter i chevrens Protokol har forpligtet sig til at overholde Vedtægterne. Til slut kommer de senest indmeldte Brødre.

Af de gamle Vedtægter og Forhandlingsprotokoller fra chevra kaddischa i Prag, stiftet i Året 1562, får vi at vide, at Medlemmerne bl. a. var forpligtet til at stå i Lære hos en Snedker for at få Undervisning i hvordan man lavede en Kiste. Chevren skulle altid have et passende Lager af Brædder liggende og disse skulle udlånes til Fattigfolk, for at de kunne bruge dem til at bygge en *sukka* til Løvsalsfesten. Andre »praktiske« Forholdsregler omtales i Vedtægterne; der advares således mod at anbringe Høvlspåner i Kisten, og *metahar*-Brættet, der benyttes som Underlag ved Vaskning af Liget, må man ikke vende om på. Sker dette, vil et Menneske uværgelig dø inden de næste 3 Dage.

Fra gammel Tid var chevrens Medlemmer inddelt i forskellige Grupper. Kun gifte Mænd måtte således beskæftige sig med de Opgaver, der direkte stod i Forbindelse med Begravelsen, medens de ugifte kunne tage sig af andre Funktioner som at besøge og pleje de syge. Det var almindeligt at opretholde et Hospital, *hekdesch,* i Nærheden af Kirkegården, som det iøvrigt ofte var chevren og ikke Menigheden, der ejede. Til de andre Opgaver hørte også at forberede og tilsende Trøstemåltidet, *seudat havra-a,* til de efterladte og hjælpe dem pekuniært, hvis det var tiltrængt samt at foranstalte Sørgegudstjeneste i den afdødes Hjem.

Men desuden faldt almindeligt Velgørenhedsarbejde ind under chevrens Virkefeldt. Midlerne hertil fik man ved de frivillige Gaver, der kom ind i »Zedokobøssen« og ved de mange Bøder, Medlemmerne måtte betale, hvis de ikke holdt sig Vedtægterne efterrettelig. For Selskabets almindelige Økonomi var der sørger ved Medlemskontingenter og ved de ofte ret høje Beløb, der måtte erlægges ved Begravelserne

samt ved rige Gaver, skænket i levende Live eller ved testamentariske Bestemmelser.

I Tidens Løb fik chevren også smukke Kunstgenstande, Pokaler, Bægre og Glas, der benyttes ved det årlige Brodermåltid, »chevresuden«, en Begivenhed, der blev imødeset med store Forventninger af Medlemmerne, der kom sammen under selskabelige Former, hvor man i rigt Mål gjorde sig tilgode med Bordets Glæder, uden at den mere åndelige Side af Festen derfor blev negligeret. *Rof*'ens »*drosche*« var spækket med Hentydninger til aktuelle Begivenheder indenfor Menighedslivet og Brødrene underholdt sig med Sang og Taler. Som et *memento mori* blev Ligbåren ført rundt i Salen; Formanden drak Broderskål med alle Medlemmerne, en Tradition, der vel var egnet til at styrke Broderskabets Bånd i højere Grad end den opfyldte de hygiejniske Forholdsregler, som en senere Tid lægger nok så meget Vægt på.

»Chevresuden« afholdtes som Afslutning på den nok så alvorlige Samlingsdag, *jom hava-ad,* der er indstiftet af chevra kaddischa som en særlig Højtids- og Fastedag på en *erev rosch chodesch,* Dagen før en Nymåne. Visse Steder har man dog valgt vor Lovgiver Moses' Dødsdag den 7. *adar* til denne jom hava-ad. Dagen indlededes med en særlig Morgengudstjeneste, hvorefter Begravelsesselskabets Forstandere og alle Medlemmerne begav sig ud på Kirkegården, inspicerede Gravstenene med Henblik på eventuelle Istandsættelser, påhørte et religiøst Foredrag af Rabbineren og læste forskellige Bønner, der bl. a. tog Sigte på at bede de afdøde om Tilgivelse, *mechila,* ifald man var kommet til at træde deres Ære for nær ved ikke at have vist dem tilstrækkelig Hæder ved deres Begravelse.

Der er i Prager-chevrens Vedtægter fra 1702 fastlagt meget strenge Bestemmelser for Medlemmernes daglige Optræden; således var det dem forbudt at besøge et ikke-jødisk Værtshus. To Gange om Dagen skulle de gå til Gudstjenesten i Synagogen; Overtrædelse heraf kunne medføre Exclusion af chevren. Havde de i 3 Måneder ikke besøgt Kirkegården, udeblev de fra den ugentlige *schiur,* som Rabbineren holdt på chevrens Foranstaltning, eller hvis de ikke deltog i jom hava-ad, chevresuden og de to årlige Studiekredse på Ugefestens første og Løvsalsfestens syvende Aften, blev de idømt strenge Bøder. Man søgte med alle Midler at højne Medlemmernes etiske Livsholdning og stillede

store Fordringer til deres rette Opførsel, og dette gjaldt selvfølgelig også for chevrens egne Forstandere.

Derfor skal her omtales en Episode, der berettes om i Forhandlingsprotokollen: En af Nabomenighederne, der stod under Rabbinatet i Prag fik en alvorlig Irettesættelse, fordi den lokale chevra kaddischa havde ladet begrave en Kvinde på en afsides liggende Del af Kirkegården på Grund af, at hun i sin Ungdom havde begået et Fejltrin. Denne Vilkårlighed fra Forstandernes Side blev dadlet som en yderst oprørende Handling, fordi den afdøde ikke alene senere havde ført et exemplarisk Levned, men nok så meget fordi man herved havde krænket den hedengangnes Børn, og iøvrigt mente man at måtte lægge Hovedskylden på det, der i sin Tid var passeret, på den mandlige Part i Sagen.

Af de fromme Jøder, der var udvalgt af deres Brødre i Menigheden til at stå i Spidsen for chevra kaddischa, måtte man i særlig Grad forvente, at de ikke under nogensomhelst Form lagde Åndshovmod og Selvgodhed for Dagen, og at de, der i deres hellige Gerning havde Livets Forkrænkelighed for Øje, burde lade sig lede af den høje Etik, som *Ben Asaj* har formuleret i sin Læresætning i *pirke abot 4,3:* »Foragt aldrig noget Menneske og betragt ikke nogen Sag med Ringeagt; thi du skal vide, at det Menneske findes ikke, for hvem hans rette Stund ikke engang skal komme, og hver Sag vil have et Sted, hvor det vil gøre sig gældende.« Og i Fortsættelse af disse Ord har *Rabbi Levitas fra Jabne* sagt: »Vær såre, såre beskeden, thi Menneskets Håb er Gravens Orme.«

I Talmud gives der dog alligevel visse praktiske Anordninger for hvordan de døde skal stedes til Jorden. Et nedrigt Menneske begraver man ikke ved Siden af en from Mand og en udpræget Forbryder ikke ved Siden af en, der kun har gjort sig skyldig i en mindre Forseelse. Har to Mennesker været Fjender her i Livet, begraver man dem heller ikke ved Siden af hinanden, da de ellers ikke vil finde Fred i Graven, og bandlyste og sindssyge skal jordfæstes 8 Alen borte fra andre Grave. På Grund af sådanne Bestemmelser var det i ældre Tid almindelig Skik at anlægge forskellige Gravrækker, for at enhver kunne komme til at hvile på rette Plads. Men ansvarsbevidste Jøder vil vide at være varsomme med at dømme og aldrig glemme, at vor Verdensorden hviler

på de tre Grundpiller: Den hellige Lære, Gudstjenesten og virksom Kærlighed til Næsten, og *gemillut chassadim* må fremfor alt være den Ledestjerne, der skal vise Vej for dem, der udfører den sidste Kærlighedsgerning her på Jorden.

Det kan ikke med Bestemthed siges, hvornår den første chevra kaddischa er blevet grundlagt i København, men antageligvis må dette være sket i Slutningen af 1600-Tallet. Det såkaldte »ældste Begravelsesselskab« er først oprettet en Del År senere. Dette fremgår af en hebraisk Sang, der blev foredraget ved chevresuden her i Byen i 1832 i Anledning af dette Selskabs 100 Års Bestående. Sangen er forfattet af Menighedens Schächter, den talmudlærde og digteriske begavede *Nathan Raphael Simon Kalckar* og findes i den Samling hebraiske Digte, som han i 1834 lod trykke i København hos *Fabritius de Tengnagel*. Det må dog betragtes som givet, at der allerede før 1732 har været en, ja muligvis flere ikke-samarbejdende chevrot i den københavnske Menighed, da Broderskabsfølelsen i de første halvthundrede År af Menighedens Tilværelse desværre ikke var så særlig stærk, og denne beklagelige Kendsgerning afspejlede sig på en særlig grel Måde, når Medlemmer af de forskellige Partier skulle begraves.

Første Gang Menigheden her nævnes i den hebraiske Litteratur er iøvrigt i Forbindelse med nogle Dødsfald. København omtales nemlig i en Responsasamling med den drastiske Titel *scha-agat arje vekol schachal,* Løvens Brøl og Sjakalens Røst, hvis anden forøgede Udgave udkom i Saloniki i Året 1746. Udgiveren var *Rabbi Abraham Nathan Neta Meisels,* og vi hører i dette Bind af *scheelot uteschuvot,* at Udgiverens Bedstefader *Rabbi Arje Løb ben Schemuel Zwi Hirsch* ca. 50 År i Forvejen havde fået forelagt et Spørgsmål om, hvorvidt nogle Kvinder, hvis Mænd var omkommet ved et Skibsforlis under den svenske Vestkyst syd for Göteborg på en Rejse fra Amsterdam til Kurland i Efteråret 1690, måtte gifte sig igen, tiltrods for at Ægtemændenes Lig ikke var blevet fundne. Nogle jødiske Købmænd i København havde afgivet en skriftlig Vidneforklaring i Sagen.

Den 3. September 1693 døde i København en ung Mand ved Navn *David Israel.* På dette Tidspunkt kunne det undtagelsesvis ikke lade sig gøre at føre Liget til Altona, hvis Kirkegårde man i de foregående År havde benyttet som Begravelsesplads for de tyske og portugisiske Jøder, der var død i Kongeriget Danmark. David Israels Svigerfader, Købmand og Tobaksspinder *Axel Cantor,* der sammen med sin Broder Juvelerer *Abraham Cantor,* Tobaksspinder og Hofjuvelerer *Meyer Goldschmidt* og Købmand *Ruben Fürst* var Menighedens Forstandere, fik, efter Ansøgning til Magistraten, Tilladelse til at begrave den afdøde ved Sandgravene udenfor Nørreport, og Året efter blev der udstedt Skøde til dem på den Plads »hvor Jøderne af den hebraiske Religion, som ifølge Forordningen af 30. Juli 1684 havde fået Borgerret i København, hidtil havde begravet og jordet de af deres Nation ved Døden afgangne Liig«.« Da der i Købekontrakten står skrevet, at ingen måtte blive begravet på denne Plads uden Tilladelse fra de fire nævnte Menighedsforstandere og deres Arvinger, var der herved skabt et Konfliktstof, der snart skulle få uheldige Virkninger som Følge af den københavnske Menigheds Sammensætning.

Allerede før 1684, da de to aschkenasiske Jøder fra Hamburg, Hofjuvelerer *Israel David* og hans Kompagnon, ovennævnte Meyer Goldschmidt havde fået Lov til at holde Gudstjeneste i deres Hjem her i Byen, boede der nogle Sephardim i København, men de fik først en halv Snes År senere Tilladelse til at oprette deres egen Menighed her, og Kirkegården i den nuværende Møllegade tilhørte udelukkende den tysk-jødiske Menighed.

I Året 1711 hjemsøgtes Landet af en alvorlig Pestepidemi, og blandt Ofrene var også en rig Portugiserjøde, Tobakshandler *Jacob Franco.* Menigheden solgte et Gravsted til Familien for 70 Rigsdaler, hvilket nok kan siges at have været en ganske god Betaling, eftersom man kun havde betalt 200 for hele Kirkegården; men da Francos Sønner ønskede Stenen på deres Faders Grav lagt vandret, således som det er Skik hos de sephardiske Jøder, ville Forstanderne ikke tillade det, og efter at Sagen var blevet indbragt for Kongen, dog uden synderligt Resultat, købte Portugiserne et Stykke Jord, der stødte op til Menighedens Kirkegård, så de kunne indrette deres egen Begravelsesplads. Muligt er det, at de også har haft deres egen Broderskabsforening, *confraria,*

hvis Medlemmer, *levadores,* som de kaldes andetsteds, tog sig af tahara, men noget sikkert vides ikke herom. Den lille sephardiske Kirkegård, som kun rummer 4 Grave med Liggestene, blev senere indlemmet i det oprindelige Areal under Menighedens Administration.

En alvorligere Konflikt opstod snart efter mellem de aschkenasiske Jøder indbyrdes. Selvom hele den jødiske Befolkning i København omkring denne Tid kun udgjorde ca. 125 Personer, inclusive Børnene, var der dog opstået to Partier, der bekrigede hinanden på det voldsomste. Hovedmenigheden, om man så må sige, bestod af Kredsen omkring Meyer Goldschmidt, i hvis Bedesal man fulgte polsk *minhag,* som det var Skik i Hamburg. Oppositionspartiets Leder var *Meyer Levin,* tidligere hjemhørende i Emden, som havde en lidt anden minhag. Levin ville derfor ikke gå til *minjan* hos Goldschmidt, nægtede at deltage i Menighedens Udgifter og indrettede sig egen Bedesal med en særlig *rof Marcus David,* der således blev en Slags Konkurrent til den daværende Overrabbiner *Israel Ber,* kaldet *Ohel Jisrael* efter den Kommentar, han havde forfattet til et Værk om Schächtning. Det kom til flere skandaløse Optrin mellem Parterne og Menigheden bandlyste Familien Levin og nægtede den Tilladelse til at et af Familiemedlemmerne, der døde, kunne blive begravet ude i Møllegade. Stridighederne har vel stået på en halv Snes År, indtil de foreløbig ophørte ved Københavns store Ildebrand i 1728, da både Goldschmidts og Levins Huse med samt deres Bedesale gik op i Luer. Overrabbineren Israel Ber rejste til Fredericia og døde og blev begravet der i 1732, hvorefter Marcus David indtog hans Plads og Forholdene i Menigheden synes nu for en Tid at have udviklet sig nogenlunde fredeligt. Man kan måske formode, at det har været under Indflydelse heraf at det føromtalte »ældste Begravelsesselskab«, chevra kaddischa auhavei chesed, er blevet stiftet.

Om det interne Menighedsliv i København i de næste Årtier ved vi ikke ret meget mere end hvad der kan oplyses gennem Mandtals- og Skattelister, Ansøgninger, Retskendelser og officielle Forordninger, men skrevne Beretninger fra jødisk Side i Form af Regnskabsbøger, Foreningsvedtægter og Forhandlingsprotokoller mangler næsten fuldstændig fra disse År. De er gået til Grunde ved den anden store Ildebrand, der hærgede Byen i 1795, og som også lagde Menighedens smukke Synagogebygning i Læderstræde i Aske. Denne havde da kun

bestået i godt et kvart Århundrede, da den først var blevet indviet i November 1766, på et Tidspunkt, hvor der var kommet nogen bedre Orden på Menighedens Anliggender, bl. a. også indenfor dets Begravelsesvæsen. Herom vidner to Protokoller, der begge er skrevet af Menighedens daværende Sekretær og Skifteretsfører *Abraham Meyer,* kaldet *Abraham Strelitz,* som har reddet disse så værdifulde Arkivalier fra Undergang, da en stor Del af København blev Bytte for Ildens fortærende Flammer.

Abraham Strelitz var også Forstander i Begravelsesselskabet »De forenede Hjærter« og hans fortjenstfulde Arbejde skal derfor omtales noget nærmere her. Det ene af hans Værker er en Begravelsesprotokol han anlagde i Året 1771. Gennem 25 År indtil han døde i 1796 indførte han egenhændigt med største Omhu og Påpasselighed hver eneste Begravelse, der blev foretaget, og ikke alene Navnet og Dødsdagen har han noteret ned med sin smukke og sirlige hebraiske Håndskrift, men også det nøjagtige Sted ude i Møllegade, hvor hver enkelt fandt sit sidste Hvilested. Det skyldes hans overordentlige værdifulde Initiativ og Ordenssans, at det lige fra hans Funktionstid som Forstander i chevren har været muligt at stedfæste enhver Grav på Kirkegården, selvom der ikke længere er bevaret nogen *mazeva.* Og da han selv gik bort, fortsatte hans Svigersøn, Købmand *Heiman Magnus Simonsen* med at føre denne Protokol, hvori alle Begravelser i København gennem et helt Århundrede, fra 1771 til 1870, senere er blevet indført, så at den nu bl. a. udgør et af de mest værdifulde Hjælpemidler for dansk-jødisk personalhistorisk Forskning.

På Titelbladet gør Abraham Strelitz opmærksom på den Uorden, der tidligere har hersket på Kirkegården, et Forhold som har bedrøvet ham dybt, ikke mindst hver Gang udenbys besøgende kom ud i Møllegade for at se til deres Slægtninges Grave og læse Indskrifterne på Gravstenene for at konstatere Slægtsforhold, den nøjagtige Jahrzeitsdag og andre Ting af Betydning. Der var aldrig nogen, der kunne give disse Mennesker ordentlig Besked, da man ikke vidste hvor de pågældende Grave fandtes. Derfor har Abraham Strelitz nu ønsket, at det for Fremtiden skal være anderledes og han indskærper Forstanderne for de to chevrot, at de selv og deres Efterfølger altid skal benytte hans Protokol og nøjagtigt notere i den, det der skal stå.

15.			
14.			
		EX	
		12	
		11	
		10	
		6	
		8	
4			
9			
5			
4			
3			
2			
1			

Det andet af hans Værker, der ligeledes stammer fra 1771, er en Protokol med Vedtægterne og Medlemsfortegnelsen fra hans egen chevra *De forenede Hjærter.* Også denne Bog er blevet videreført af hans Efterfølgere, dog kun til Tiden omkring 1808. På den første Side fortæller han, at han i en ældre, meget slidt Protokol har læst de Love, der var gældende lige fra denne chevras Oprettelse; desværre omtaler han dog ikke Stiftelsesåret. De tidligere Forstandere har ændret og fornyet Lovene, så der efterhånden ikke var en ledig Plads tilbage i Bogen, og alle Lovændringerne var blevet opført mellem hinanden uden nogen Orden, så man dårligt kunne finde ud af dem. Derfor har nu Bestyrelsen sammen med yderligere 10 Medlemmer gennemgået den gamle Protokol, Side for Side, for at intet skulle gå i Glemmebogen, og de har tilføjet endnu et Par Vedtægter i Overensstemmelse med Tidens Tarv. Han slutter sin Indledning med disse Ord: »Og vi har nedprentet dem med en Pen af Jern og Bly, på det at de Slægter, der kommer efter os, skal vide den Vej, de har at gå, og de Gerninger de skal udføre. Og alt Folket skal komme til deres Plads i Fred.«

De reviderede Love består af 33 Paragraffer, kun nogenlunde systematisk ordnet efter Indholdet, som iøvrigt meget minder om de *tekanot,* der kendes fra andre lignende Selskaber i Udlandet, selvom enkelte af Vedtægterne er stærkt lokalprægede. Men karakteristisk for en gammel chevra kaddischas Virksomhed er det, at Lovene mindst af alt handler om det, vi idag vel synes er et Begravelsesselskabs vigtigste Opgaver, nemlig alt der vedrører selve Begravelsen og hvad der ellers står i Forbindelse med Dødsfaldet. Der findes heller ingen »Formålsparagraf«, men den første Vedtægt lyder således: »Den som ønsker at være blandt chevrens Medlemmer må betale 5 Rigsdaler i Indtrædelsespenge; han må være gift og Medlem af Menigheden og er forpligtet til at beskæftige sig med de sande Barmhjærtighedsgerninger, således som Forstanderen pålægger ham det«.

Og så fortsættes der med alle de Pligter, Medlemmerne har at opfylde, og ved hver enkelt Bestemmelse er der samtidigt angivet de Bøder, der bliver idømt for Overtrædelse. Vi får at høre, at der kun må være 45 Medlemmer, svarende – som allerede tidligere omtalt – til

»De forenede Hjærter«s Protokol fra 1771.

Talværdien af de hebraiske Ord *lev echad,* eet Hjærte. Medlemstallet må aldrig overskrides. Skulle det blive nødvendigt at udfylde en ledig Plads, er et Medlems Søn fortrinsberettiget, og blandt flere Brødre foretrækkes den førstefødte. Hvis der melder sig Sønner af to Medlemmer, skal der trækkes Lod mellem dem. Sålænge Faderen lever, er hans Søn fortrinsberettiget, men skal dog betale de sædvanlige 5 Rigsdaler i Indtrædelsespenge. Medlemskontingentet er 1 Skilling om Ugen.

Erev rosch chodesch schvat skal alle Medlemmerne komme til *minjan* hos en af Forstanderne om Aften og Morgen og læse de *selichot,* der er forordnet. Derefter skal de gå ud på Kirkegården og bede de afdøde om *mechila* og påhøre en *derascha* af Rabbineren. Der gøres udtrykkelig opmærksom på, at også Medlemmer, der bor på Christianshavn, skal give Møde begge Steder.

T'u bischvat er Forstanderen forpligtet til at holde »chevresude« hjemme hos sig for alle Medlemmerne, men Udgifterne hertil afholdes dog af chevren. Samme Dag aflægges Årsregnskabet og Medlemmerne skal give Møde for at vælge næste Års Forstander. De skal afgive deres Stemmer med tydelig Skrift og må ikke notere noget på Stemmesedlen, der kan virke krænkende for chevrens Værdighed; hvis det opdages, idømmes de en Bøde. Ønsker man ikke at modtage Valget som Forstander, må man bøde 2 Rigsdaler og hvis nogen uden at være lovlig forhindret eller i Forvejen har sendt Afbud udebliver fra Generalforsamlingen og det årlige Festmåltid, koster det 1 Rdl.

Skulle et Medlem ønske at udtræde af chevren eller er han ved en Flertalsbeslutning blevet excluderet på Grund af Overtrædelse af Lovene, må han forinden afgøre sit Regnskab, men desuden skal han betale 10 Rdl. til Kassen og yderligere 10 Rdl. til »vor Herre, Kongen«. Medlemmerne påmindes alvorligt at holde Fred indbyrdes, både når de kommer sammen til Generalforsamlingen og til Festmåltidet og når de er i Funktion med deres hellige Hverv på Kirkegården. Hvert År skal Overrabbineren ved chevresuden have udbetalt 2½ Rdl. Selskabets schammasch lønnes med 10 Rdl. om Året. Det er også ham, der skal læse *mi scheberach* ved chevresuden for dem, der betænker Begravelsesselskabet eller ham selv med en Gave og det forordnes udtrykkeligt i § 31 at »*Rabbi Chajim Chasan* (Menighedens daværende Kantor Heyman Hertz, der fungere i ca. 45 År indtil sin Død i 1796) skal kom-

me tilstede ved chevresuden under Betingelse af, at han *ikke* læser mi scheberach, under Bødeansvar på 1 Rdl. for hver Gang han gør det«.

Ønsker et Medlem at opstille en Gravsten på Kirkegården, må han betale 4 Mark herfor, men hvis man ikke er Medlem koster det 2 Rdl. For Halvdelen af det indbetalte Beløb har Forstanderen Lov til at traktere de Medlemmer, der har hjulpet til ved Opstillingen; desuden skal schammasch'en og Kirkegårdens Opsynsmand have 1 Mark for hver mazeva, der rejses.

Nogle af Vedtægterne handler så om det mere praktiske Arbejde. § 12 siger: »Hvis det – Vorherre bevare os! – sker, at et af Medlemmerne samles til sit Folk, da skal alle gå ud på Kirkegården og komme til Gudstjenesten i Sørgehuset, men hvis det drejer sig om en Mand, der ikke er Medlem, eller om en Kvinde eller et Barn, så skal der kun indfinde sig så mange, som Forstanderen selv anser det for passende. Hvis den afdøde har været i Gæld til chevren, skal Forstanderen inden Begravelsen indkræve det skyldige Beløb hos de efterladte. Gør han det ikke, må han selv betale det den afdøde har skyldt.«

§§ 14, 27 og 28 handler om at Forstanderen ved Lodtrækning skal sende 2 Mand hen for at besøge et Medlem, der er alvorlig syg, og at schammasch'en skal sørge for, at den syge tilses hveranden Time. Men hvis det drejer sig om en døende, skal alle Medlemmerne indfinde sig på Stedet. I Tilfælde af at den syge lider af Kopper, er de Medlemmer, der har Børn, fritaget for Sygebesøg af Hensyn til Smittefaren.

Da Abraham Strelitz nu havde prentet de 33 Lovparagraffer i chevrens nye Protokol, samledes alle Medlemmerne den 4. Adar 5531 – det var den 18. Februar 1771 – og forpligtede sig med deres egenhændige Underskrift til at underkaste sig alle disse Vedtægter. Først underskrev Menighedens daværende Overrabbiner *Samuel Levy,* dernæst Forstanderen *Baruch Emden* (Købmand Bendix Moses Levy) og så følger de øvrige Medlemmer, der alle signerer Protokollen med deres hebraiske Navne. Der findes imidlertid 54 Underskrifter på denne Side i Protokollen, men da der som omtalt kun måtte være 45 Medlemmer, kan man formode, at de sidste 9 ligesom de næste 7 på den følgende Side er kommet til i Løbet af de 16 År, der gik indtil man den 4. Februar 1787 vedtog en ny Lovparagraf, som igen krævede alle Medlemmernes Underskrifter.

I det fortræffelige *Mindeskrift i Anledning af Forordningen af 29. Marts 1814* som *Danmark Logen* udsendte til 100 Årsjubileet i 1914, har Bibliotekar *Josef Fischer* offentliggjort den Side i De forenede Hjærter's Protokol, hvor de 54 Medlemmers Underskrifter er opført og har meddelt værdifulde personalhistoriske Oplysninger hertil, og da Professor *D. Simonsen* i 1928 fejrede sin 75 Års Fødselsdag, udkom et Tillægshæfte til dette Mindeskrift med tilsvarende Oplysninger om de Medlemmer, der i 1787 underskrev den nye Vedtægt, som i Josef Fischers Oversættelse lyder således:

»For at bekræfte og styrke alle de Love og Vedtægter, som tidligere Slægter har anordnet og vedtaget, har vi nedenfor underskrevne med vore Underskrifter af *enigt Hjærte* forpligtet os til at overholde følgende Tilføjelse: At intet Medlem af dette hellige Selskab må bære hverken Hårpung eller Hårpisk, ligegyldig af hvad Navn nævnes kan, hverken som Peruque eller lavet af eget Hår. Man må kun bære sin Peruque rundklippet og uden Bånd eller andet Pynt. Den, som overtræder denne Vedtægt, mister sin Ret som Medlem af dette hellige Selskab. Til Bekræftelse heraf har vi underskrevet dette i København, på Generalforsamlingen i det hellige Selskab til Udøvelse af trofaste Kærlighedsgerninger Søndag den 16. Schwat (4. Februar 1787). Og det skal udtrykkeligt fremhæves, at dersom nogen overtræder ovenstående Vedtægt og bliver straffet med at blive udstødt af Selskabet, skal han også betale, hvad han skylder Selskabet, desuden i Bøde 10 Rdl. til Selskabets Kasse og 10 Rdl. til vor Herre Kongen, alt i Overensstemmelse med § 23. København. D.u.s.«.

Det kan idag måske synes noget ejendommeligt, at et Begravelsesselskab fandt det påkrævet at beskæftige sig med et så personligt Spørgsmål som Medlemmernes Frisure. Men i den københavnske Menighed for 170 År siden gik Bølgerne dengang højt i Anledning af den såkaldte *Parykstrid,* som dog først kom til alvorligt Udbrud et halvt Års Tid efter nævnte Generalforsamling. Da denne Strid på en Måde var en af Årsagerne til de Reformer i vort Troessamfund, der også skulle få Indvirkning på Begravelsesvæsnet, ville det måske være på sin Plads at omtale den lidt nærmere.

Medens det op til År 1760 havde været almindeligt, at Mændene gik med Paryk, skiftede Moden omkring denne Tid og man begyndte at sætte sit Hår kunstfærdigt op i Bukler og udstyrede sig med en Hårpisk, der blev holdt sammen med kulørte Bånd. Det var fortrinsvis de såkaldte *Piskebåndsjøder,* der forhandlede de farvestrålende Bånd, navnlig på Hjørnet af Læderstræde og Amagertorv. Den nye Mode udartede sig til det rene Pynteri, hvorfor Menighedens Forstandere forordnede, at ingen måtte komme til Gudstjeneste »udi Putz eller Dragt, anderledes end vor udvortes Gudstjeneste taaler«. Det kom til nogle forargelige Optrin i Synagogen i Læderstræde, da *Wolff Lazarus Wallich* havde Jahrzeit for sin Moder den 4. Oktober 1787, og man nægtede ham en *mizva,* fordi hans Hårpynt – efter Forstanderens Mening – var for udfordrende. Kantor Heyman Hertz havde fået Ordre til ikke at *lejne* for ham, hvorfor Wallich selv læste op af Torarullen, og selvfølgelig kom der en mægtig Skandale ud af Sagen. Et Par Uger herefter var det galt igen. En Dreng *Abraham Philip* stod *barmizva* i Læderstræde og hans Fader, Vekselerer *Berendt Philip* havde efter almindelig Skik købt *mi scheberach* til sine Familiemedlemmer, bl. a. til sin Broder *Joseph Philip,* der imidlertid optrådte med en for fin Paryk, hvorfor Kantoren heller ikke måtte læse Velsignelsen over ham.

Parykstriden udkæmpedes med stor Bitterhed i Menigheden, men endte et Par År efter med en Slags Forlig; der var dog mange andre Stridspørgsmål i Menigheden, der satte Sindene i stærk Bevægelse. For omkring denne Tid sker der en Mentalitetsændring både i den ikkejødiske Verden og indenfor Jødedommen. Oplysningstiden med *Moses Mendelssohn*'s Reformarbejde i Tyskland, den franske Revolution og Menneskerettighedserklæringerne gik ikke sporløst hen over Hovedet på den københavnske Menighed, hvor der efterhånden var skabt et stærkt Oppositionsparti, rettet mod »de ældste«s ret enerådende Ledelse. Det var en Brydningstid, hvor Livsformer, der ikke længere var i Kontakt med Virkeligheden, måtte ændres og mange Skranker mod Fremskridtet blev lidt efter lidt omstyrtet af *Reformpartiet* her i Byen med *Mendel Levin Nathanson* som den mest ivrige Forkæmper, men til at begynde med også under stærk Protest fra de mere konservative, som ønskede at alt skulle forblive som det var og »altid« havde været.

Efter at den jødiske Ungdom i København havde fået bedre Uddan-

nelsesmuligheder og man i 1793 havde stiftet »Præmieselskabet for den mosaiske Ungdoms Anbringelse til Haandværk og Kunster«, gik man igang med Skolevæsnet. Den jødiske Drengeskole blev åbnet i 1805, Carolineskolen i 1810, og så kom Turen til Begravelsesvæsnet, som absolut ikke kunne stå for berettiget Kritik. Vi kan danne os en Forestilling om, hvordan Forholdene var her i Byen i Begyndelsen af forrige Århundrede, ved at høre, hvordan en kendt jødisk Journalist, der selv stammede fra ortodoxe Kredse, har skildret dem. Det må dog bemærkes, at *Gottlieb Siesby,* der var født i 1803, ikke selv kan have været Øjenvidne til alt det han her skriver om i sin *Biografiske Skitse af L. M. Nathanson* (1845), og at hans harmdirrende Fremstilling jo også har haft til Formål at fremhæve Reformpartiets *grand old man*'s store Fortjenester, men man kan ved Sammenligning med andre Kilder dog tillægge hans Ord ikke ringe Sandsynlighed når han skriver:

»En af de Institutioner, der, nedarvet fra Fortidens Vankundighed og Slendrian, mest tjente til almindelig Forargelse, da den bares offentlig til Skue, var de jødiske Begravelser. En videregående Ligegyldighed for Alt, hvad der hører til den simpleste Velanstændighed, en større Mangel paa den højtidelige Alvor, hiin sørgelige Forretning maa vække hos enhver, der er i Besiddelse af den minste menneskelige Følelse, en frygteligere, næsten til Vildhed grænsende Uorden og Trodsen af Civilisationens og Culturens simpleste Forskrifter, end der fordum viste sig ved denne Lejlighed, er ikke vel tænkelig. I uordentlige Klynger, i en smudsig, sjusket Paaklædning indfandt man sig omkring Lighuset, og med en Ugenerthed og Højrøstethed, der naturligvis tjente til de Omstaaendes Spot og Latter, rendte Hoben til Fods efter Ligvognen. Kun den nærmeste Familie og faa andre fulgte kørende, og da det var Brug, at der fra Sørgehuset besørgedes et lidet Antal Vogne for vedkommende Begravelsesselskab, der vilde følge den afdøde, saa var man ikke sjælden Vidne til det scandaløse Skuespil, at Mennesker, der næsten i et og alt lignede Vagabonder, ligefrem sloges om at faa Plads i Vognene. Ude paa Kirkegaarden gik Uordenen om muligt endnu videre; hos den ved Kirkegaarden boende Opsynsmand holdtes formelig Skænkestue, hvor man, medens Liget blev vasket og klædt, drak og spil-

lede Kort, ja man fordrev Tiden paa selve Kirkegaarden, mellem de Dødes Grave, med at ryge Tobak og med højrøstede Discurser. Man undsaa sig ikke engang i den Tid for højt og tydeligt at underkaste den afdødes Karakter en streng Bedømmelse, og aldeles vilkaarligt at rette Ceremonierne og Begravelsespladsen derefter.

At oprykke dette Onde med Roden var i de Tider og under Menighedens hele Forfatning og Bestyrelsesmaade ikke til at tænke paa . . . Næppe havde Nathanson erfaret til hvilken Grad af Vilkaarlighed man efterhaanden havde ladet sig forlede, saa man endog havde vovet at begrave hæderlige og agtværdige Mænd, hvis tidligere Vandel ikke havde fundet Naade for hiin fanatiske Standrets Øjne, i en Afkrog udenfor de almindelige Rækker, før han med den for ham egne Energi foretog de fornødne Skridt til at sætte en Grændse for dette Uvæsen. Frugten af hans Bestræbelser i denne Henseende var det i Aaret 1810 af ham stiftede nye Begravelsesselskab, hvis Love blev confirmeret Aaret efter, og som siden har bevirket, at en større Orden ved Begravelserne ogsaa har bredt sig til den øvrige Deel af Menigheden. Dette Selskabs Formaal var nemlig at sørge for, at dets Medlemmer, deres nærmeste Paarørende og de af deres Tjenestetyende, der bekiende sig til den mosaiske Troe, naar de ved Døden afgaar, bliver begravede paa en *anstændig,* til den i Landet almindelig svarende Maade«.

Vi ved hvad det er for Episoder, Siesby her hentyder til. Menighedens tidligere Graver *Abraham Levin,* kaldet *Abraham Buchbinder* havde indrettet »Inspektørboligen« som en Slags Logi og Værtshus, hvor han udskænkede Øl. Da han døde i 1787, overtog hans Søn, *Levin Abrahamsen* Bestillingen som Graver og fortsatte med at have fremmede boende hos sig og beværte dem. Under Københavns Bombardement i 1807 huserede de engelske Soldater i hans Lejlighed i Møllegade, og da nogle af dem døde, begravede deres Kammerater dem uden større Formaliteter på den jødiske Kirkegård. Efterat Besættelsesmagten havde trukket sig tilbage, indsendte de 3 daværende Forstandere af Begravelsesselskabet, *Nathan Bendix Levy, Joseph Berendt Goldschmidt* og *Heiman Magnus Simonsen* en Ansøgning til Magistraten om at måtte

grave de døde Englændere op og lade dem begrave et andet Sted, men da Magistraten ikke ville gå med hertil, bestemte Overrabbineren *Abraham Gedalia,* at man skulle indgærde Pladsen på Kirkegården, hvor Englænderne lå, med et Gitter, som imidlertid i Løbet af Årene er faldet sammen og ikke erstattet med noget nyt.

M. L. Nathanson har sikkert i sin Tid været meget vred på de gamle chevrot, fordi man begravede en af hans personlige Venner Købmand *Josef Guggenheim,* der iøvrigt var Moses Mendelssohns Svoger, på en afsides liggende Plads på Kirkegården, fordi han havde begået Selvmord sammen med en Kvinde, der i Begravelsesprotokollen kun kaldes »Die schöne Rochel«.

»Det nye jødiske Begravelsesselskab, oprettet 1810« adskilte sig på adskillige Måder fra en traditionel chevra kaddischa. Medlemstallet var ikke begrænset, enhver der bekender sig til den jødiske Religion, både Mænd og Kvinder, kan optages og Medlemmerne havde ingen Pligt til at udføre tahara eller andet, der forekommer ved Begravelserne, da alle disse Funktioner foretages af 8 betalte Ligbærere. Selskabets Love var indeholdt i 35 Paragraffer, hvoraf flere tydeligt er formuleret på en sådan Måde, at de står i skarp Kontrast til den Praxis, der blev fulgt af de to ortodoxe chevrot. § 20 forordner således, at »enhver Grav gøres tæt ved Siden af den i Menigheden, der senest ved Døden er afgangen«. I en anden Vedtægt bestemmes det, at Ligfølget, foruden Familien, ikke må bestå af flere end 4 indbudte; de skal møde i sorte Klæder og bliver befordret i Vogne fra den afdødes Hjem til Kirkegården, således at der kun kommer til at sidde to Personer i hver Vogn. Til Selskabets Direktør bestilles en særlig Karet. Lovene var underskrevet af 74 Medlemmer, alle ret kendte Mænd, som tilhørte Reformpartiet, hvoraf adskillige var fra den portugisiske Menighed, repræsenterende Familierne *Fürst, Jacobsen, Wallich, Hambro, von Halle* – og *Hamm, Henriques, Italiender Mendola, Warburg* med flere. Også *Gerhard Bonnier,* Stamfaderen til det kendte Boghandlerdynasti i Sverige, er anført blandt Underskriverne.

Samme Dag det nye Begravelsesselskabs Love fik kgl. Stadfæstelse, den 21. Maj 1811, udstedte Cancelliet en officiel Bekendtgørelse om

»*Hvorledes den jødiske Religions Bekjendere have at forholde sig i Henseende til Liigs Begravelse.*«

Man kan forestille sig den Sorg og Harme, som denne Cancelliplakat må have fremkaldt hos de ortodoxe Jøder i København og Provinsbyerne, for § 3 forordner, at ingen Begravelse må finde Sted førend 3 Dage efter at Anmeldelse om Dødsfaldet er sket. §§ 5–6 er affattet i en ganske usædvanlig truende Tone: »Dersom Betienterne ved Jødernes Kirkegaarde understaae sig i at udlaane Liigvogn eller at tilstede et Liigs Begravelse, uden at de her ovenfor givne Forskrifter iagttages, skal de, for saadant deres Forhold, justitialiter tiltales til Bestillings Fortabelse og anden vilkaarlig Straf efter Omstændighederne. Skulle ellers nogen af den jødiske Religions Bekjendere, *enten enkel Mand eller Selskab,* fordriste sig til at lægge Hindring i Vejen for Opfyldelsen af foranførte Befaling, bør disse paa lige Maade justitialiter tiltales til vedbørlig Straf Lidelse«.

Disse helt nye Begravelsesbestemmelser og deres stærkt provokerende Formulering kan forklares udfra M. L. Nathansons Uvilje mod de to gamle chevrot, og den Omstændighed, at Cancelliets Forordning netop blev offentliggjort på samme Dag, som Nathansons nye Selskab fik sine Love officielt godkendt, skyldtes ingen Tilfældighed.

Forbudet mod den hurtige Begravelse var et eklatant Brud på hævdbunden jødisk Praxis, at selv flere af Nathansons trofaste Tilhængere tog skarpeste Afstand fra dette Udslag af hans Reformiver, således først og fremmest hans egen Onkel, *Hofråd David Amsel Meyer,* der tidligere havde støttet ham på så mange Områder, bl. a. ved Oprettelsen af den jødiske Drengeskole, i hvis Direktion han havde Sæde og som han skænkede 50.000.– Rigsdaler, et Beløb, som alene langt ud i Fremtiden sikrede Skolen dens Existens. David Amsel Meyer, Indehaveren af det store Handelsfirma *Meyer & Trier,* var en af Tidens fremragende Finansmand, hvis Ord også indenfor Menigheden havde stor Vægt. Som oprigtig religiøs Jøde syntes han, at her var Nathanson gået for vidt, og han ville absolut ikke finde sig i »den Slags nye Moder«.

Verden over i de jødiske Menigheder havde man hidtil fulgt den gamle Sædvane at foretage Begravelsen samme Dag Døden var indtrådt. Dette havde både været almindeligt i Palæstina og var begrundet såvel i en religiøs Forskrift som i forskellige folkelige Forestillinger. »Begra-

velsen er en Vederkvægelse for den afdødes Sjæl og først når denne har fundet Sted, bliver den døde indladt i den guddommelige Bolig«. Efter kabbalistisk Opfattelse omringes den døde af Dæmoner, der skænder hans Legemer og piner hans Sjæl, men når den døde først ligger i sin Grav, har de onde Engle mistet deres Magt over ham. Kun rent undtagelsesvis plejede man derfor at udskyde en Begravelse, f. Expl. når det drejede sig om at afvente udenbys boende pårørendes Ankomst. Begravelsen måtte som Regel ikke finde Sted, førend der var gået *3 Timer* efter Dødens Indtræden. Men det betragtedes som særdeles fortjenstfuldt at fremskynde Begravelsen mest muligt, selvom det drejede sig om en Fader eller Moder, hvor man med Hensyntagen til Børnenes Følelser havde Lov at udsætte Bisættelsen en kortere Tid; dog var det en Pligt at foretage Begravelsen hurtigt, hvis den tilstundende Sabbat eller et optrækkende Uvejr frembød Fare for at den døde ikke rettidigt kunne komme i Jorden.

I Slutningen af 1700-Tallet anbefalede *Moses Mendelssohn* at afvente 3 Dage med Begravelsen for ikke at løbe nogen Risiko med Hensyn til eventuel Skindød, og senere har Trediedagsbegravelser været almindeligt i de fleste jødiske Menigheder i Europa, men fra ortodox Side blev den talmudiske Bestemmelse stadig betragtet som bindende for rettroende Jøder.

Uden at skulle forklejne M. L. Nathansons øvrige Fortjenester kan man vel sige, at han ved at få Myndighederne til at gennemføre den omtalte Cancelliplakat ikke blot krænkede dybe religiøse Følelser, men handlede imod ansvarlig jødisk Menighedspolitik, som dog fremfor alt med lovlige Midler må søge at sikre Overholdelse af Ritualbestemmelserne og ganske særligt, når disse ikke er i Modstrid til Landets almindelige Love.

Med Undtagelse af Cancelliplakaten af 21. Maj 1811, der ene og alene er udstedt for den jødiske Befolkning i Danmark, findes der ingen Lovbestemmelser, der forbyder den hurtige Begravelse, udover en nu nærmest teoretisk Vedtægt, der gælder for de såkaldte autoriserede Ligsynsmænd på Landet, hvor der er mere end en kvart Mil til den nærmeste Læge. Disse må først udstede Dødsattesten 3 Dage efter at Dødsfaldet har fundet Sted, men selvom Ligsynsmandsinstitutionen ganske vist endnu består, har den ingen praktisk Betydning i vore Dage, hvor

enhver Landlæge med de til hans Rådighed stående Befordringsmidler i Løbet af ganske kort Tid kan nå et Sted, der kun ligger få km fra hans Hus. Ellers gælder den Regel, at når Dødsattesten er udstedt af en Læge og Dødsfaldet anmeldt til Skifteretten og Begravelsesvæsnet, kan Jordfæstelsen finde Sted så hurtigt som det er praktisk muligt.

Det er ikke den hurtige, men tværtimod den langsomme Begravelse, som Lovgivningsmyndighederne har haft deres Opmærksomhed rettet mod. Dette gælder både i Almindelighed og i særlige Tilfælde. I Begravelsesloven af 7. November 1682, der også var gældende i 1811, hedder det: »Ligene skal, det snarest skee kand, bestædes til Jorden, og ingen af dem, som ei ere i Rangen eller af Adel, længere staae *over Jorden,* end i det længste 8 Dage under 20 Rdls. Straf for hver Dag, der længere med deres Begravelse opholdes; men de som ere i Rangen eller af Adel, i 3 Uger, og for hver Dag længere bøder 40 Rdl.«. Der tales hverken i denne eller i nogen anden dansk Lov om den Tidsfrist, der skal overholdes, *inden* Begravelsen må ske. Derimod forordnes det i en anden Lov, at Folk, der er død af bestemte smitsomme Sygdomme, skal begraves inden 48 Timer efter Dødsfaldet, og i den »jødiske Cancelliplakat« fra 1811 henvises til denne Lov som en Undtagelse fra Reglen, og ved en anden Undtagelsesbestemmelse *påbydes* den hurtige Begravelse af hygiejniske Grunde.

Hverken i Anordningen af 29. Marts 1814 eller i det samme Dag udsendte Reglement for Det mosaiske Religions Samfund i Kiøbenhavn omtales noget om Begravelsesvæsnet.

I Tiden mellem det nye Begravelsesselskabs Oprettelse i 1810 og indtil Menighedens nyansatte Overrabbiner Dr. A. A. Wolff i 1833 fik indført sin Agende for Gudstjenesten i Krystalgade og andre højttidelige Lejligheder har der nok været ret stor Forskel på de ydre Former, hvorunder de existerende 3 Selskaber udførte deres Funktioner. Ligesom Gudstjenesten i Synagogen havde fået et æstetisk Præg over sig, ønskede Dr. Wolff, at dette også skulle være Tilfældet med alt, hvad der havde med Ligbegængelse at gøre. Derfor giver han i Agendens sidste 8 Paragraffer nogle detaillerede Anvisninger. Hovedvægten er lagt på, at det hele skal foregå på en værdig Måde, at der ikke skal

gøres Forskel mellem rig og fattig og at Funktionerne på Kirkegården skiftevis efter Tur skal tilkomme de forskellige chevrot, medmindre den afdøde selv har tilhørt et af Selskaberne, som så naturligvis tager sig af sit Medlems Begravelse. Også om Enkeltheder vedrørende Ligvognen, Følget, Kørslen til Kirkegården og Ordenen derude samt om Indsamling af Almisser »Zedoko« ect. findes der faste Bestemmelser, så der ikke skulle herske nogen Tvivl om, hvordan alt skal foregå på rette Måde.

Men det går som bekendt ikke altid sådan som Præsten prædiker, og med den tilsigtede Orden var det heller ikke i de følgende 25 År ret meget bevendt. Digteren *M. A. Goldschmidt* giver i Slutningskapitlet af sin Roman *En Jøde* en Situationsskildring fra denne Tid:

»Udenfor et lille Hus i Pilestræde holdt en Vinterformiddag Jødernes sorte tillukkede Ligvogn. Et Lig blev udbaaret, fulgt af en Mængde fattige Jøder, der, efter at Kisten var sat i Vognen, stredes om at komme ind i de Kareter, som stod til fri Afbenyttelse for Ligfølget. I nogle af Kareterne trængte man paa eengang ind fra begge Sider, saa at der blev en frygtelig Trængsel derinde, man skreg Gevalt og jamrede sig; i andre stormede man kun ind fra een Side, og undertiden hændte det, at En kom saa hurtigt ind ad den ene Dør, at han fløj ud igen af den anden.

Kort, det var en gammeldags Jødebegravelse.

Efter Ligtoget vandrede de fornemme fromme Jøder, og de af de fattige, som ikke havde kunnet tiltvinge sig kørende Pladser. En Masse Pøbel fulgte efter Ligvognen, hylede, jublede og kastede med Stene, og Politibetjentene for omkring i Flokken og uddelte Slag til dem, der kastede Sten, og til dem, der ikke kastede Sten«.

Dette, et af Hovedværkerne i den danske Litteratur, udkom 1845 samme År som Siesby skrev sin omtalte Nathanson Biografi og det er højst sandsynligt, at der er nogen Forbindelse mellem de to Skildringer af Begravelsesskikkene i den jødiske Menighed. Men 10 År senere kunne man her i Byen blive Vidne til endnu mere forargelige Episoder, som Det ældste Begravelsesselskab da også selv søgte at råde Bod på.

I en Skrivelse fra denne chevra til Troessamfundets Repræsentanter anmodes der om, at Menigheden skal anskaffe en Ligvogn til Afhentning af de døde, der fra Hjemmet føres ud til Kapellet i Møllegade. Man får at vide, at denne Transport i den senere Tid (ca. 1855) har været foretaget på en højst uværdig og uhyggelig Måde, idet »Menighedens Graver i Spidsen for et Par Dragere afhentede Liget, som derpå blev puttet i en Portechaise og således bortslæbt til Kapellet«. I chevrens Skrivelse hedder det endvidere, at »denne Transport i en Menighed som vor, der tæller ei færre end 3 Begravelsesselskaber, burde være udført af Menighedens egne Medlemmer, og at den hidtil anvendte Form kun lidet stemmer overens med den Agtelse og Humanitetsfølelse, som de mosaiske Love byder os at føle og frembære for den afdøde«. Repræsentanterne svarer, at de er fuldstændig enige heri og at de derfor har besluttet for Menighedens Regning at anskaffe en sådan Ligvogn, som vil blive stillet til Afbenyttelse for Vedkommende mod en billig Godtgørelse, og at det samtidigt vil blive forbudt, at Transporten sker på anden Måde end i den bemeldte Vogn.

Gang på Gang klager den gamle chevras Forstandere til Repræsentanterne over Menighedens Graver og Bud, *Nathan Levin,* der blander sig ind i Selskabets Virksomhed ved Begravelserne og afstedkommer megen Uorden »paa Grund af at han tror at være tilstede som den, der alene kender til det rette og derved finder sig beføjet at gøre Menighedens Tarv gældende, men tværtimod kun bidrager til Uorden og Klammeri«.

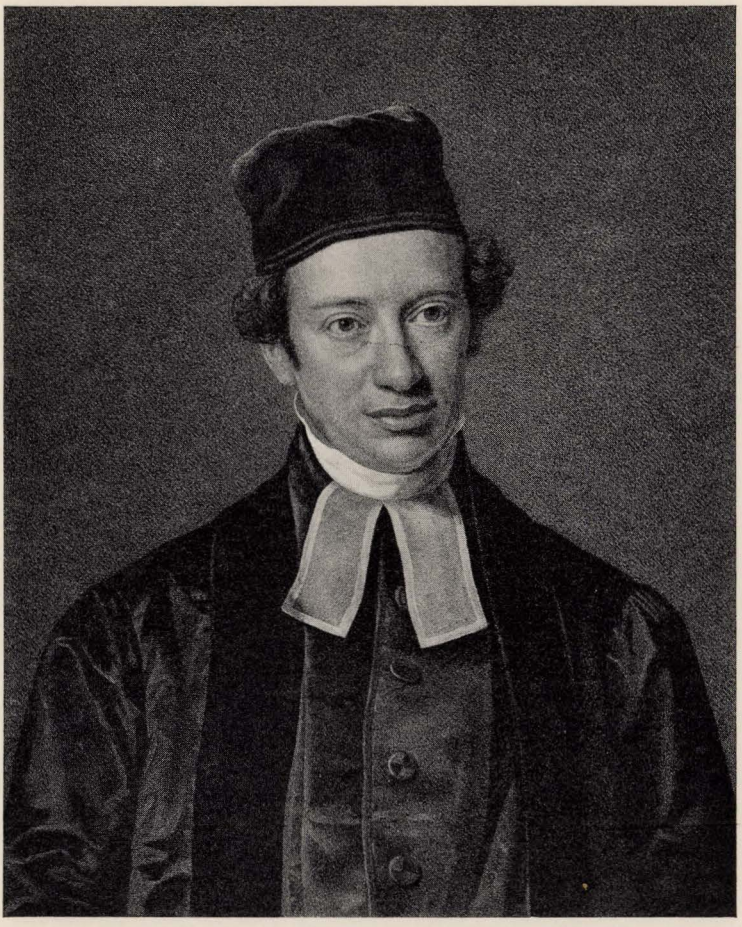
En nærmest tragi-komisk Episode fandt Sted den 6. August 1856, da en jødisk Underofficer var afgået ved Døden og skulle begraves med militær Honør. Den fungerende Forstander, *L. M. Levin,* havde truffet de fornødne Forberedelser og givet Graveren Besked på at lade sig afhente i en Karet til rette Tid; men Kareten kom ikke, fordi Graveren øjensynlig havde haft Lyst til selv at optræde som Førstemand i Møllegade ved denne Lejlighed. Nathan Levin prøvede først på at skyde Skylden over på chevrens schammasch, *Marcus Hartig,* men måtte dog senere gøre Afbigt, hvad der dog ikke fritog ham for at modtage en alvorlig Irettesættelse fra Repræsentanterne.

Der var efterhånden indenfor Menigheden kommet en Del Utilfredshed med de to gamle chevrots Virksomhed; dette skyldtes nu ikke de brave og hæderlige Mænd, der ledede disse Begravelsesselskaber, men havde mere sin Grund i almindelige Forhold, der dengang herskede i Byen, både inden – og udenfor Murene, ja, man kan vel nok sige, at det var mindst lige så galt hos de kristne Medborgere. Et utiltalende Optrækkeri i Form af Ducører, Gratialer og ublu Betaling for alle Funktioner i Forbindelse med Begravelserne hørte til Dagens Orden eller rettere Uorden. Af Bedemandsregninger her i København fra omkring 1840 kan man se, at en jævnt anstændig Begravelse for Folkekirkens Medlemmer kom op på omkring 200 Rigsdaler, fordelt på ca. 25 forskellige Poster, hvoraf den sidste »Til Bedemanden efter Behag« udgjorde 13 Rdl., hvilket var mere end Præsten fik for sin Assintance.

Noget i lignende Retning forekom også her i Menigheden, men det har virket meget utiltalende, at der var to religiøst betonede Selskaber, der så at sige konkurrerede med hinanden. Konkurrencen udspilledes for en stor Del mellem de to chevrots Bedemænd og Troessamfundets Bud og Graver, men også indenfor Bestyrelserne og Medlemmerne har der været en vis Spænding mellem de to Selskaber som Følge af Nuancer i Opfattelsen af hvad der var den rette Jødedom, repræsenteret af Det ældste Selskab og De forenede Hjærter, hvoraf det sidstnævnte har været mest traditionsbundet. Gennem længere Tid havde Overrabbineren af ideologiske og praktiske Grunde søgt at komme dette Modsætningsforhold tillivs, men havde mødt Modstand fra begge Sider, da ingen af de to chevrot ønskede at opgive deres Selvstændighed. Dr. A. A. Wolff havde da allerede virket i henved 30 År som det samlende Midtpunkt i Menigheden; det var jo lykkedes ham i sin Tid at forene de ca. 15 forskellige Bedesale, hvor man efter Københavns Brand i 1795 havde holdt Gudstjeneste rundt om i Byen, i een stor smuk og velordnet Synagoge i Krystalgade, men med de to Begravelsesselskaber havde han hidtil ikke kunnet komme nogen Vegne.

Endelig i 1858 – altså for nu 100 År siden – lykkedes det for ham. Den 22. Oktober skriver han følgende Brev til de Herrer Forstandere for Det ældste Begravelsesselskab:

»Da flere paany har opfordret mig til igen at forsøge, om det ikke

הכמת אדם תאיר פניו

צורת פני הרב הגאון מוה״ר אברהם במוה״ר אלכסנדר וואלף נ״ע
אב״ד דק״ק קאפיטהאגין ומדינות דינ׳מארק

Overrabbiner, Dr. A. A. Wolff.

endelig skulle lykkes mig at bringe den saa ofte, af enhver Ædeltænkende ønskede og af mig saa hyppig omtalte Forening af de tvende chebros kidoschos i Stand. – I denne Anledning tager jeg mig derfor den Frihed, at henlede D'Herrer Forstanderes Opmærksomhed paa denne Gjenstand og beder Dem i dette Øjemed snarest muligt at afholde en Forsamling desangaaende og skal jeg gerne af alle mine Kræfter staa Dem bi med at bringe dette hellige Værk til Fuldendelse, saa at vi med Guds Hjælp iaar kunne samles til Maaneden Ador scheni i Kjerlighed, Enighed, Fred og Fryd«.

I et Efterskrift på Brevets anden Side foreslår Dr. Wolff at give det nye Selskab Navnet *De inderlig forenede barmhjærtige Brødre,* på hebraisk: *chevra kaddischa degemillut chassadim velev echad* og at det skal bestyres af 7 Forstandere, hvoraf den ene skal være Kasserer, og at de, der for Tiden allerede var Forstandere i de to chevrot, skulle fortsætte de næste 4 År, hvorefter 2 ved Lodtrækning skal gå af, og hvert andet År fremefter skal de to ældste udskiftes, men kan dog genvælges.

En Måneds Tid senere, den 24. November 1858, svarende til den 17. Kislev 5619, afholdt de to Selskaber så deres Generalforsamling, og det blev her vedtaget, at slutte dem sammen til een chevra kaddischa. Man kunne dog hverken komme til Enighed om det af Overrabbineren foreslåede danske Navn eller om Antallet af Forstanderne. Med Dr. Wolff som Formand nedsættes der en Lovkomite, der allerede den 10. December tilsender Medlemmerne det trykte Udkast til Vedtægterne sammen med en Indbydelse til at møde Onsdag 22. December Kl. 5½ Eftermiddag præcis i Vincents Selskabslokaler på Kongens Nytorv for at forhandle og vedtage de nye Love. For at indskrænke Diskussionen på dette Møde anmodes Medlemmer, der vil stille Ændringsforslag eller ny Forslag, om at indsende sådanne 3 Dage i Forvejen til Dr. Wolff.

På Grund af en Forhindring, hvis nærmere Årsag ikke kendes, blev det indvarslede Møde udsat en Dag, til 23. December. Her blev de første Love vedtaget i deres endelige Form, efter at der fra 5 navngivne Personer: *Jacob Heiman Levy, Wulff Philip Heyman, Sally B. Salomon, Marcus Israel Heckscher* og *Moses Hartvig Cohn* var stillet nogle Ændringsforslag, som blev godkendt. Endvidere blev det efter et herom fremsat Forslag vedtaget, at »de nulevende Oldinge, Formænd i de to hidtilværende Selskaber: *L. Melchior, B. Salomon* og *I. Hartvig* op-

tages som Æresforstandere, d. v. s. at de ved Festmåltiderne indtager Hædersplads, så længe de lever«. Af de her 3 nævnte havde Grosserer *Lazarus Moses Melchior* været Forstander i De forenede Hjærter, medens Hosekræmmer *Baruch Salomon* (Moisling) og Marskandiser *Jacob Marcus Hartvig* havde tilhørt Det ældste Selskab. I Stedet for det af Dr. Wolff foreslåede Navn vedtog man at kalde den nystiftede chevra *Det forenede israelitiske Begravelsesselskab.*

Der var også fremkommet et anonymt Forslag fra et Medlem om helt at stryge Paragraffen om Sammenkomsterne Natten til første Dag schavuot og til hoschana rabba. Han mener, at det er uforsvarligt at bebyrde Selskabet med Udgifter til Leje af et større Lokale og Forfriskninger og synes at Pengene kunne anvendes »på en for Gud og Mennesker mere behagelig Måde«. Han ser ikke Nytten af disse natlige Sammenkomster, som han flere Gange selv har deltaget i, når de hidtil har været afholdt under mere private Former hos en af Forstanderne og for dennes egen Regning, »hvor man møder efter Behag, sætter sig og læser hver for sig af de betegnede Afsnit. Kun Psalmerne oplæses Vers for Vers; nogle sidder når de er blevet færdig med Læsningen før de andre og får sig en gemytlig Samtale eller en lille Lur. Man får i Almindelighed lidt Forfriskning, nemlig Kaffe og Kager, tidligere blev man endog beværtet med Snaps og Øl. En Del kommer vistnok af religiøs Tilskyndelse, men andre kun for Passiarens Skyld eller for at få Forfriskningerne.«

Mødet 23. December må have trukket længe ud; man blev i hvert Fald ikke færdig i denne Omgang og fortsatte så Juleaftensdag med Valg af den nye Bestyrelse, der kun skulle bestå af 5 Forstandere. Resultatet af Valget blev, at *J. Berendsen* fik 62 stemmer, *L. M. Levin* og *J. N. Frænkel* hver 55, *M. J. Goldschmidt* 34 og *J. Melchior* 26. Fire andre Kandidater: *N. L. Dehn, W. P. Heyman, H. M. Hartvig* og *D. Mendel* fik mellem 12 og 21 Stemmer, medens 14 Emner tilsammen kun opnåede 37 Stemmer.

Den første Bestyrelse kom derfor til at bestå af de tidligere Forstandere fra de to gamle chevrot:

Malermester *Joachim Berendsen* og Broderihandler *Jacob Lazarus Melchior,* begge fra De forenede Hjærter.

Silke- og Klædehandler *Levin Marcus Levin,* Skomagermester *Joseph*

Nathan Frænkel og Købmand *Moses Joseph Goldschmidt* fra Det ældste Selskab.

Den næstfølgende Dag, Søndag 26. December, konstituerede Bestyrelsen sig på det første Møde, der blev holdt hjemme hos L. M. Levin. Af Forhandlingsprotokollen fremgår det, at det ikke var 5 så »inderligt forenede Brødre«, der skulle træffe Afgørelsen om Bestyrelsens forskellige Funktioner. Efterat det med 4 Stemmer mod 1 (Berendsens) var bestemt, at Formands- og Kassererposten forenedes i een og samme Person, blev L. M. Levin valgt til Formand med 3 Stemmer mod 2, men det vedtoges, at Berendsen skulle medunderskrive Kontingent- og Bødekvitteringer, hvorimod den fungerende Forstander alene skulle signere Begravelsesregningerne, ligesom kun han havde Ret til at uddele Almisser af Velgørenhedskassen »*dovor tov*«. Indtil År 1918, da en nyvalgt Bestyrelse konstituerede sig med *Joseph M. Goldschmidt* som Formand og *Harry Margolinsky* som Kasserer, havde de to Poster været bestredet af samme Bestyrelsesmedlem.

Man fastlægger ligeledes Rækkefølgen af de fungerende og assisterende Forstandere for det følgende halve År. I Januar 1859 bliver M. J. Goldschmidt fungerende og J. Berendsen assisterende Forstander; de 5 Forstandere skifter hver Måned efter Tur. Med Hensyn til de to Bude, der hidtil har været ansat i Det ældste Selskab og De forenede Hjærter, *Marcus Hirsch Hartig* og *Noa Jacob Polack,* vedtoges det, at de foreløbig indtil chevresuden kan forblive i deres Embeder, ifald de retter sig efter Selskabets nye Instruxer, og at deres Gager indtil da fastsættes til 35 Rdl. for Hartvig og 25 for Polack, hvortil kommer et Salær på 5 Rdl. for hver Begravelse, dog kun 2 Rdl. hvis det er en Fattigbegravelse for Troessamfundets Regning.

Af andre Sager man behandler på det første Bestyrelsesmøde kan nævnes, at man vedtog at lade fremstille nye »Zedokobøsser« til Begravelserne, en ny Læderportefeuille med 5 Nøgler, 4 sorte gummiimprægnerede Lærredkitler til Brug ved tahara samt at anskaffe 5 sorte Silkekapper, som Forstanderne skulle anvende på jom hava-ad, såvel ved Gudstjenesten som på Kirkegården.

Forstanderne udfolder en livlig Aktivitet i Selskabets første Leveår 1859. Der holdes yderligere 5 Bestyrelsesmøder i Tiden mellem 23. Januar og 9. Oktober, Generalforsamlingen finder Sted 6. Februar, den

årlige Højtidsdag 3. Marts i Restauratør Levins Lokaler i Kronprinsensgade 30. Et Par Dage efter er der chevresude på Hotel Phønix og de to siddurim lelejl schavuot og hoschana rabba finder også planmæssigt Sted hos samme Restauratør i Kronprinsensgade. Ind imellem udarbejdes Instruxen for Selskabets Bude, Finansvæsnet bliver bragt i Orden og der føres Korrespondance med Troessamfundets Repræsentanter, Selskabets Medlemmer og med Leverandører af Kister og Ligklæder. I 1859 tager Selskabet sig af 52 Begravelser, medens »Den ny Chevre«, som altså er henved et halvt Hundrede År ældre, medvirker ved 9.

Allerede 17. Januar sender Bestyrelsen to Breve til Repræsentantskabet, en kortere Meddelelse om Sammenslutningen af de to tidligere chevrot til Det forenede israelitiske Begravelsesselskab med Forstanderens Navne og et Expl. af Lovene – og en længere Redegørelse for de uheldige Forhold i Fortiden og nogle Forslag til Forbedring heraf for Fremtiden.

Bestyrelsen skriver bl. a.:

»Enhver der har været i det sørgelige Tilfælde at miste nogen af sine Nærmeste, vil vide hvor taknemlig man er for den, der under sådanne Omstændigheder paatager sig at udføre de bedrøvelige Forretninger, der følger med ethvert Dødsfald, navnlig det, hvad der vedkommer Begravelsen. Hidtil har der i den Retning været en – ja, man kan desværre ikke sige ædel – Kappestrid mellem Menighedens Graver og Begravelsesselskabernes Bude for at lette vedkommende Familier denne Byrde, og hvilket ikke saa sjældent har ført til ubehagelige og i høj Grad stødende Konflikter.

Døden har næppe indfundet sig, førend ogsaa de har indfundet sig og tilbudt deres Assistance, som naturligvis under saadanne Omstændigheder med Paaskjønnelse er blevet modtagen. Man har naturligvis meget godt været sig bevidst, at Udsigten til en liden Fortjeneste har været det ene ledende for Vedkommende, og derimod kunde vist ikke være noget at indvende, naar de holdt sig indenfor Grænserne i det i deres Taxt bestemte, hvad derimod langtfra har

været Tilfældet. De have nemlig vidst at gjøre sig en ulovlig Fordel paa alt hvad de havde faaet at besørge, paa Ligtøj, Ligkister, Kareter etc., og det i en Grad man næppe har nogen Anelse om, og desuagtet førtes idelig Klager over at Ligtøjet langtfra var som det burde være, og at navnlig det, der lavedes til Fattiglig, stundom var af en næsten utilbørlig Beskaffenhed.

Det var vel en Bestemmelse, at den fungerende Forstander skulde efterse og attestere Regningerne, men da der kun blev efterset om Alt til Begravelsen Nødvendigt var tilstede, gik en slig Attestation jo kun mest ud paa, at det anførte virkeligt havde været tilstede, uden at der blev undersøgt om de anførte Priser svarede til det leveredes Beskaffenhed, en Kontrol, som imidlertid vilde have været umulig, i det mindste meget vanskelig, naar man ikke nøje kendte det Forhold, der bestod mellem de forskellige Leverandører af ovennævnte Genstande og Graveren eller Budene. Desforuden fandt der trods en saadan Attestation af Regningerne ligefuldt Misligheder Sted, og for at undgaa Udsættelse, præsenterede man sin Regning paa en Tid, ofte næsten i samme Øjeblik de Sørgende kom tilbage fra Begravelsen – hvor man kunde vide, at vedkommende ikke var oplagte til en nøjere Undersøgelse.

Med disse ulovlige Sportler lod man sig imidlertid ikke nøje, men paa Regningen fandtes desforuden en Post: »For min Ulejlighed efter Behag«, som i Forbindelse med alt det øvrige bragte Udgifterne ved en Begravelse til en ublu og unødvendig Højde. For den Formuende har dette nu vel ikke stort at sige, men for den mindre velhavende, hos Mellemklassen, hos den Familie, der i trange Kaar, med Nød og Næppe slaar sig igennem paa en honnet Maade – og det er nærmest denne man især maa have for Øje – er det ikke uden Betydning, om disse Udgifter er en 10 à 15 Rdl. mere eller mindre, navnlig naar, som jo ofte kan være Tilfældet, et længere Sygeleje gaar forud for Døden«.

Bestyrelsen fortsætter sin lange Skrivelse med at fremkomme med nogle praktiske Forslag om, hvorledes Udgifterne kan reduceres »uden at Menighedens Betjente skal berøves det mindste af hvad der lovligt tilkommer dem«. Den mener, at den eneste Måde, hvorpå den kan forebygge de nævnte Ulemper er at »*Det forenede Selskab*« *selv besørger*

alt, hvad der vedrører Begravelserne og efterat alle Udgifter er afholdt og betalt sender Regningen direkte til de efterladte. Derved kan Begravelsesomkostningerne indskrænkes betydeligt; dette gælder også Fattigbegravelserne for Troessamfundets Regning, hvor der hver Gang vil kunne spares 5 Rdl. For at gennemføre den nye Ordning, er det imidlertid nødvendigt, at Repræsentanterne er Selskabet behjælpelig på 3 Punkter: 1) De skal indskærpe Menighedens Graver, at han nøjagtigt efterkommer sin Instrux om omgående at give Selskabets Formand Besked hver Gang der er indtruffet et Dødsfald, og at han skal indskrænke sin Virksomhed alene til de Forpligtelser, der påhviler ham som Graver, 2) at Graveren skal levere alle Udgiftsbilagene til Formanden, som betaler hans Regning, når den er attesteret af en af Repræsentanterne og 3) at det overdrages Selskabet at ordne alle Fattigbegravelserne.

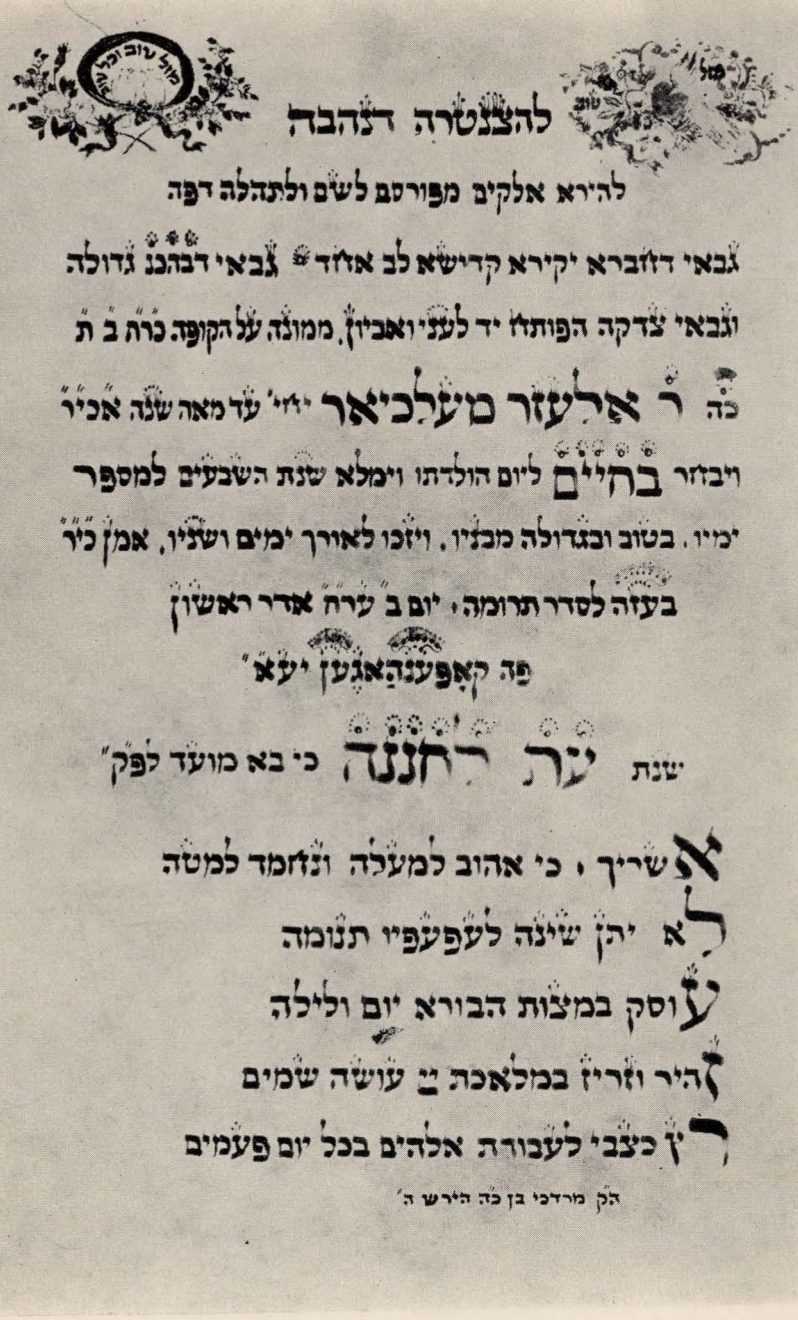
Godt 3 Uger efter svarer Repræsentanterne 9. Februar 1859 og udtrykker deres Glæde og Anerkendelse af de fleste praktiske Foranstaltninger, det nydannede Selskab har truffet for at Begravelserne fremtidigt kan ske på en værdig og økonomisk forsvarlig Måde; dog mener de, at det Formål, Selskabet har sat sig, også vil kunne opnås uden at der foretages den indgribende Forandring i de bestående Forhold, som foreslås af Selskabet, »ja vi tror endog, at den i Forslaget bragte Forandring vil hæmme Selskabet i dets Udvikling og vilde lamme dets Kræfter, da den tildels vilde forandre dette Selskabs private Karakter og ved mange Lejligheder berede Selskabet Forviklinger og paalægge det Pligter, der overstiger deres Kræfter«. Selvom det ikke siges direkte i Repræsentanternes Svarskrivelse, forstår man, at de ikke ønsker at give Det forenede israelitiske Begravelsesselskab nogen Eneret på at tage sig af Fattigbegravelserne. Man går imidlertid i al Væsentlighed ind på de Forslag, der vedrører Menighedens Graver.

Fra 13. Marts 1859 foreligger der en trykt Instrux for Selskabets Bude, og den 17. samme Måned ansøger de to tidligere schammaschim *Marcus Hartig* og *Noa Polack* om at fortsætte deres Tjeneste, hvilket bevilges på det næste Bestyrelsesmøde. De skal nu hver have samme Gage, nemlig 80 Rdl. om Året, foruden et fast Beløb for hver Begra-

velse, men det bestemmes, at de skal dele alle faste og løse Indtægter ligeligt mellem sig. Pengene blev altid udbetalt til Hartig, som så afregnede med sin Svoger Noa Polack, men engang i 1872 kom det til en lille Divergens mellem dem, da Hartig havde fået Ferie et Par Måneder for at foretage en Baderejse grundet på svigtende Helbred. Det trak imidlertid noget ud med hans Helbredelse, og under hans Orlov måtte Svogeren passe Forretningerne og ville derfor have en Andel i Hartigs Indtægter, hvilket han også fik.

Marcus H. Hartig, i Menigheden kendt under Navnet *Mordche Homel,* var tillige Overkirkebetjent i Synagogen, hvorfor han ved sin Ansættelse som schammasch i chevren anmodede om at være fritaget for at gå til minjan i de Hjem, hvor der holdtes Sørgegudstjenester, for at han ikke skulle komme til at forsømme sin Tjeneste i Krystalgade. Han var en meget påpasselig Mand, der med stor Samvittighedsfuldhed gennem et langt Liv udførte sine forskellige Funktioner, og Mindet om ham er stadig levende i vor Menighed, ikke mindst på Grund af hans smukke hebraiske og danske Skønskrift. Mange af de talrige kunstfærdigt udførte hebraiske Lykønskninger, som han selv forfattede og kalligraferede til sine Slægtninge og til kendte Mænd i Menigheden, opbevares stadigt, ofte »i Glas og Ramme«. Et af hans smukkeste Arbejder var en »*pesichabog*«, der gennem flere Menneskealdre blev benyttet i Synagogen ved de store Helligdage, indtil den under den tyske Besættelse brutalt blev ødelagt. I Troessamfundets Arkiv findes den Begravelsesprotokol, han i mere end 40 År selv har ført fra 1845 til sin Død i 1886. Indtil 1859 opførte han med stor Nøjagtighed hvilke af de 3 Begravelsesselskaber de var i Funktion i hvert enkelt Tilfælde.

Da hans Svoger Noa Polack i 1898 var blevet 76 År, fratrådte han sin Stilling og efterfulgtes af Sønnen *Samuel Polack,* der i de næste 30 År var chevrens Bedemand, den sidste Tid dog assisteret af sin Søstersøn *Jacob Margolinsky,* som indtil sin Død i 1948 bestred sit Hverv til Forstandernes Tilfredshed. Mordche Homel og Noa Polack og deres her nævnte Familiemedlemmer har i mere end 100 År uafbrudt fungeret som Bedemænd ved chevra kaddischa, men også blandt Forstanderne og Bestyrerinderne i den kvindelige Afdeling har deres Slægt ofte været repræsenteret. Efter Jacob Margolinsky's Død viste det sig meget van-

להצלחה רבתי

להיות אלקים מפורסם לשם ולתהלה רבה

גבאי דזכרא יקירא קדישא לב אזכד ✽ גבאי דבהכנ גדולה

וגבאי צדקה הפותח יד לעני ואביון, ממונה על הקופה. כ"ת ב"ת

כה"ר אלעזר מעלכיאר יחי' עד מאה שנה אכי"ר

ויבחר בחיים ליום הולדתו וימלא שנת השבעים למספר

ימיו. בטוב ובגדולה מכניו. ויזכו לאורך ימים ושניו, אמן כי"ר

בעזה לסדר תרומה, יום ב' ערח אדר ראשון

פה קאפענהאגען יע"א

שנת עת רחנה כי בא מועד לפק"

א שריך, כי אהוב למעלה ונחמד למטה

ל א יהן שינה לעפעפיו תנומה

ע וסק במצות הבורא יום ולילה

ה יר וזריז במלאכת ש עושה שמים

ר ן כצבי לעבודת אלהים בכל יום פעמים

הק מרדכי בן כה הירש ה'

Marcus Hartig's hebraiske Kalligrafi.

skeligt at finde en ny Mand til Bestillingen, indtil den nuværende Inspektør *I. Feder* blev ansat i 1952.

Det næste Skridt Bestyrelsen foretog sig, var at overføre de tidligere Selskabers Kassebeholdninger og øvrige Kapitaler til den fælles Kasse. Det ældste Selskab havde ejet 496 Rdl. kontant og De forenede Hjærter 149, men desuden henstod der under Menighedens Administration forskellige Legater, der i Tidernes Løb var blevet stiftet til de to gamle chevrot. De forenede Hjærter havde haft ca. 50 Medlemmer og Det ældste Selskab omkring dobbelt så mange og havde i Årene op til Sammenslutningen været i stadig Vækst, hvilket bl. a. fremgår af Motiveringen for den Lønforhøjelse, som Marcus Hartig i 1856 havde anmodet om.

Indenfor Menigheden var Sammenslutningen blevet hilst med stor Glæde og Tilfredshed og det skortede heller ikke på Anerkendelse af den Indsats, Dr. Wolff havde gjort. Mange Beviser herpå kendetegner Selskabets store Taknemmelighed overfor Overrabbineren. Allerede på Generalforsamlingen 23. December 1858 var han eenstemmigt blevet udnævnt til Æresmedlem; et smukt Diplom, selvfølgelig udført af Marcus Hartig, blev overrakt ham chamischa assar bischvat, 20. Januar, og til Selskabets første årlige Højtidelighed 3. Marts var der forfattet et Hyldestdigt, der lovpriste Dr. Wolff som den, der igen havde samlet de adspredte i Juda og nærmet dem til hinanden. Et Par af Verserne lød således:

Det er saa let at *sprede* paa vor Klode,
Og denne Kunst har vore Dage lært,
Men *samle* her det Skjønne og det Gode,
O, det er utaknemmeligt og svært!
Hil da den Mand, hvis ufortrødne Virken
Gik ud paa Sammenhold og Enighed,
Som *spredte Kirker* samlede til *Kirken,*
Som ordned Pletten hvor vi sænkes ned!

Et Blad paany Du skrev i Mindebogen,
Der overleve vil hver Mindesten;
Ei syntes det at skulle lykkes Nogen,
Dog tvende Kræfter samled' Du til een.
Han som er *Een,* kun Een i Magt og Vælde,
Med Styrke, Kraft og Held forlehne Dig,
Til længe end hver Modstand kjekt at fælde,
Som mod et kjærligt Formaal reiser sig!

Og ved den første chevresude, som Medlemmerne var indbudt til på Hotel Phønix 6. Marts Kl. 3½, herskede der ved Bordet en lykkelig Stemning. Dr. Wolff holdt sin Tale under stor Begejstring, og den tidligere omtalte *Nathan Raphael Simon Kalckar* havde skrevet sin nye smukke Vekselsang, der blev omdelt og sunget til de kendte Purimmelodier af samtlige Deltagere under Ledelse af de to Kantorer *Isidor Rosenfeldt* og *Moritz Merkin,* som begge et Par Dage efter fik sendt meget anerkendende Takkeskrivelser fra Bestyrelsen for det smukke og højtidelige Præg, Festmåltidet havde fået ved deres Kompositioner og Solosang, og for den gribende Måde de havde læst mi scheberach. Sidste Strofe i Nathan Kalckars hebraiske Sang, som i de nu forløbne 100 År er blevet foredraget hver Gang, der er holdt chevresude, indeholder Navnene på de to tidligere Selskaber, *auhavei chesed* og *lev echad,* som herigennem mindes af kommende Slægter. Den trykte Sang var udgået fra Det Berlingske Trykkeri; senere er den blevet trykt op to Gange, i 1862 og 1878, og det beror derfor på en Fejl, når det sidste Optryk fra 1878 på hebraisk er betegnet som 2. Udgave.

Ved Gennemgangen af Det forenede israelitiske Begravelsesselskabs Forhandlingsprotokol fra de første 7–8 År og de bevarede Breve og Bilag får man et godt Indtryk af Bestyrelsens Arbejde, når der gennemgående 5–6 Gange om Året blev holdt Møder. Senere kom Arbejdet ind i en mere fast Routine, og Bestyrelsesmøderne indskrænkedes til et Par Gange om Året, i Slutningen af Januar og Midten af Februar, d. v. s. i Tiden omkring den årlige Generalforsamling. I 1892 vedtoges det, at Forstanderne skulle samles hver tredie Måned, men dette kunne dog ikke gennemføres mere end et Par År, hvorfor man så igen

nøjedes med de to årlige Bestyrelsesmøder, hvis ikke særlige Forhold nødvendiggjorde at man oftere kom sammen.

I Modsætning til hvad Tilfældet havde været og stadig er i nogle udenlandske Menigheder, har den københavnske chevra kaddischa – udover selve Begravelsesvirksomheden og de årlige Uddelinger af Understøttelser samt Planlæggelse af de forskellige Medlemssammenkomster – ingen større Opgaver at løse af praktisk eller administrativ Art som Følge af Troessamfundets Organisation og de sociale og kulturelle Forhold her i Landet. Selve Kirkegårdenes Vedligeholdelse står under Repræsentanternes Administration og det i 1821 oprettede Sygeplejeselskab for det mosaiske Troessamfund i København tager sig i påkommende Tilfælde af extraordinær Hjælp til syge og Reconvalescenter.

Derfor findes heller ikke særlig mange forskellige Sager protokolleret på Bestyrelsesmøderne gennem de 100 År, Selskabet nu har bestået og i dette Tidsrum – foruden af den nuværende Bestyrelse – været ledet af 21 Forstandere, hvoraf de 9 tillige har været Formænd for chevren.

M e n en chevra kaddischas egentlige Opgaver finder som bekendt Sted under helt andre Omgivelser end i en af Forstandernes hyggelige Stuer, og om de Velgerninger, der på rette Sted er udført overfor de døde, nævnes der ikke direkte et eneste Ord i Forhandlingsproktokollerne, som således kun udgør et sårе mangelfuldt Kildemateriale.

Det er ikke fra det skrevne Ord, vi skal hente vor Viden og Forståelse af den store Betydning, som chevren har haft og stadig har; måske kan det noget bedre lade sig gøre gennem de Gravstene, der taler deres tavse Sprog til os ude på Kirkegården og som på en Måde bærer Vidne om den sidste Kærlighedsgerning, der blev øvet mod dem, der er gået bort.

Sålænge Det forenede israelitiske Begravelsesselskab består, vil man med Taknemmelighed og i Ærbødighed mindes alle de brave Forstandere, som med ansvarsfuld Pligtopfyldelse bestred det vanskelige og alvorlige Hverv, der var betroet dem, og som under Udøvelsen af deres menneskekærlige Gerning har givet de smukkeste Beviser på oprigtigt Brodersind ved at yde værdifuld Hjælp til de levende og døde, Handlinger, for hvilke de hverken krævede eller ventede nogen synlig Be-

lønning her i Livet. De udførte i sand Gudsfrygt deres svære Dont, og den indre Tilfredsstillelse, de kan have haft ved i Trofasthed at tage sig af dette vigtige Menighedsanliggende, kan udtrykkes i den smukke Tanke, der er formuleret i Ordene: *sechar mizva mizva,* Lønnen for at opfylde et religiøst Bud og en god Gerning består i, at man derved bliver i Stand til at udføre endnu en mizva.

Det har altid været betragtet som et af de største Æreshverv i Menigheden at være *gabai,* Forstander i chevra kaddischa, og der vælges derfor kun hertil Mænd af udadelig Karakter, tilforladelige Folk, der nyder Menighedens Agtelse. Selvfølgelig har de tidligere Forstandere – ligesom alle andre Mennesker – været udstyret med forskelligt Temperament og uensartede Evner, men det ville sikkert ikke være i de hedengangnes Ånd at forsøge at karakterisere hver enkelt, hvorved Fortrin og gode Egenskaber hos den ene blev fremhævet på Bekostning af en anden fortræffelig Kollega. Alene ved de frivillige Byrder, de tog på sig, er de alle kendtetenet som *anschei chesed v'emet,* Mænd, der har ladet sig lede af høje etiske og religiøse Idealer, og det må derfor her være tilstrækkelig at gentage, hvad der ved andre passende Lejligheder udtales om disse uegennyttigt arbejdende Forstandere i Det forenede israelitiske Begravelsesselskab, at Mindet om dem og deres Fortjenester skal have Bestående til de seneste Tider, og at deres Livsførelse må virke ansporende for dem, der nu er i Funktion og for de fremtidige, der når Tidens Fylde er inde, skal indtage deres Pladser.

Af Selskabets tidligere Forstandere er de 16 gået bort efter at have fungeret i en meget lang Årrække, en enkelt endog gennem 39 År.

Den første Bestyrelse

(Hvor intet andet er angivet, er Føde- eller Dødsstedet København; samme gælder for Navnefortegnelsen Side 106)

Joachim BERENDSEN, 1858–80.	Malermester, Kaptajn i Borgervæbningen. f. 15.11.1813 i Rudkøbing, d. 10.1.1880.
Levin Marcus LEVIN, 1858–88.	Silke- og Klædehandler. f. 18.3.1811 i Fredericia, d. 15.6.1893.
Joseph Nathan FRÆNKEL, 1858–79.	Skomagermester. f. 29.3.1809, d. 29.8.1879.
Moses Joseph GOLDSCHMIDT, 1858–90.	Købmand. f. 4.8.1803, d. 9.2.1890.
Jacob Lazarus MELCHIOR, 1858–66.	Broderihandler. f. 8.6.1808, d. 18.4.1866.

De følgende Forstandere

Marcus Lazarus MELCHIOR, 1866–92.	Vekselmægler. f. 15.1.1816, d. 21.5.1892.
Iser Hirsch MARGOLINSKY, 1880–1909.	Urgrosserer. f. 11.2.1835 i Filipovo, d. 1.12.1909.
Arnold JACOBSEN, 1880–84.	Cand.phil., Kirkebetjent. f. 13.9.1853, d. 13.7.1897.
Gerson OPPENHEJM, 1884–1917.	Overretssagfører. f. 9.9.1848 i Randers, d. 2.4.1925 i Meran.
Ludvig Moses NATHAN, 1888–1910.	Pianist. f. 24.4.1834, d. 31.12.1910.
Joseph Moses GOLDSCHMIDT, 1891–1925.	Kontorchef. f. 29.11.1854, d. 22.5.1925.
Moritz MELCHIOR, 1893–1902, 1911–35.	Grosserer. f. 16.9.1854, d. 1.6.1935.
Siegfred PHILIP, 1902–41.	Broderihandler. f. 14.5.1857 i Nakskov, d. 13.1.1941.
Harry MARGOLINSKY, 1910–25.	Assistent. f. 26.2.1864, d. 3.8.1925.
Ferdinand GRÜN, 1918–31.	Grosserer. f. 2.5.1878.
Isidor GUTTERMANN, 1926–39, 1948–53.	Grosserer. f. 6.7.1886, d. 21.2.1953.
Moritz LEHMANN, 1926–34.	Rejsende. f. 27.3.1858, d. 2.12.1934.
Moritz MARCUS, 1931–47.	Repræsentant. f. 2.10.1882 i Druja.
Marcus Lazarus MELCHIOR, 1936–47.	Dr.phil. Rabbiner. f. 26.5.1897 i Fredericia.
Willie Abraham LEHMANN, 1940–47.	Grosserer. f. 9.9.1895.
Samuel BIBELMANN, 1947–51.	Grosserer. f. 23.5.1911 i Polen.

Den nuværende Bestyrelse

Schmaja FRIEDMAN, 1935.	Lærer, Bestyrer af Den jødiske Religionsskole. f. 30.5.1893 i Prasnisch
Mendel PUNDIK, 1942.	Grosserer. f. 22.8.1898 i Ukraine.
Ernst SALOMON, 1947.	Grosserer. f. 30.3.1903 i Altona.
Isidor SAMSON, 1951.	Grosserer. f. 2.5.1906 i Vejle.

LEVIN MARCUS LEVIN
Selskabets første Formand

Moritz ISAAK, 1953.	Grosserer. f. 7.11.1913 i Oberaula.
Simon SCHALIMTZEK, 1956.	Grosserer. f. 18.6.1915 i København.

Selskabets Formænd

Levin Marcus LEVIN, 1858–61.	Moritz MELCHIOR, 1925–35.
Joseph Nathan FRÆNKEL, 1862–78.	Siegfred PHILIP, 1935–41.
Marcus Lazarus MELCHIOR, 1879–92.	Marcus Lazarus MELCHIOR, 1941–47.
Gerson OPPENHEJM, 1892–1917.	Isidor GUTTERMANN, 1948–53.
Joseph Moses GOLDSCHMIDT, 1917–25.	Schmaja FRIEDMAN, fra 1953.

Det forenede israelitiske Begravelsesselskabs Love, der blev vedtaget på Generalforsamlingen 23. December 1858, har kun været underkastet nogle få, for det meste uvæsentlige Ændringer. Man har måttet tage et vist Hensyn til den Udvikling, der er sket, men har ikke forandret noget i de grundlæggende Synspunkter for Selskabets Formål.

Lovene fra 1858 var inddelt i 7 Afdelinger med tilsammen 37 Paragraffer, omfattende 1) Selskabets Formål og Virksomhed, 2) de årlige Sammenkomster, 3) Selskabets Medlemmer, 4) dets Bestyrelse, 5) Revisorer og Decisor, 6) Generalforsamlingen og 7) Bøder. De nugældende Vedtægter har kun 33 fortløbende Paragraffer.

Selskabets Formål er i § 1 i de gamle Love udtrykt således:

A) *Overensstemmende med Religionens Forskrifter* at vise israelitiske Troesbekjendere den *sidste Kjærlighedstjeneste* ved deres *dødelige Afgang* og *Jordefærd;* at vaage over, at denne sidste skeer med Orden og Ro, og saavidt muligt, værne om, at prunkløs Simpelhed overholdes og iagttages;

B) hos sine *Medlemmer* at foranstalte *Gudstjeneste Morgen og Eftermiddag* afholdt i de 7 Sørgedage efter Jordefærden *(schiva),* Sabbath og Helligdage undtagne, samt

C) hvor Omstændighederne fordre det, at *yde* sine syge og trængende Medlemmer og disses Familie den fornødne Hjælp og *Understøttelse.*

I de nye Vedtægter er israelitiske Troesbekjendere erstattet med Ordet *Jøder,* Udtrykket Ro og Orden er udeladt, og prunkløs Simpelhed forandret til *den af Traditionen påbudte Enkelthed.* Den første Forandring

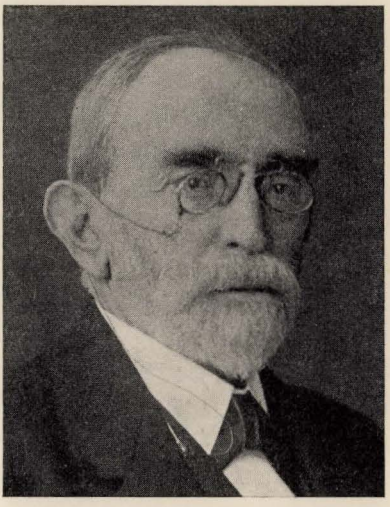
JOSEPH NATHAN FRÆNKEL

MARCUS LAZARUS MELCHIOR

GERSON OPPENHEJM

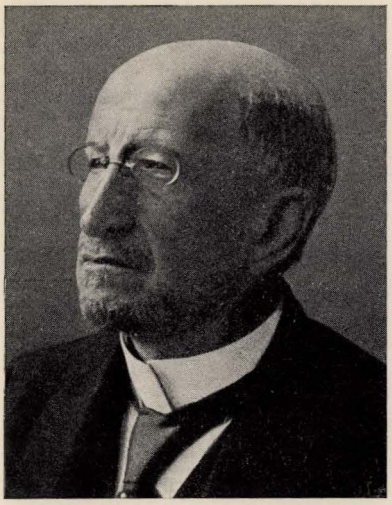
JOSEPH M. GOLDSCHMIDT

er ikke blot en sproglig Petitesse, men afspejler en ganske interessant Mentalitetsændring, der har fundet Sted i det dansk-jødiske Samfund gennem Tiderne. Den almindelige Kulturudvikling har unødvendiggjort Brugen af Ordene Ro og Orden og det er mere en rent sproglig Forbedring, at man har erstattet prunkløs Simpelhed med det nye Udtryk; under alle Omstændigheder har man været betænkt på ikke at gøre nogen Forskel ved rige eller mindre velhavendes Begravelser. Det stadig på ny opdukkende Spørgsmål, om hvorvidt eller i hvilket Omfang man kan tillade Blomsterdekorationer ved Selskabets Begravelser, kan udfra Vedtægtens Ordlyd fortolkes ret elastisk.

§ 2 har også undergået en mindre Forandring. Oprindeligt lød den således: Når en Syg i Menigheden ønsker i sin *sidste Stund* at styrkes ved at aflægge Syndsbekjendelsen *(vidui)* eller ved at de Bønner foresiges ham, med hvilke Israeliten i fast Tro og Haab opgiver Aanden (See *sefer hachajim* og Dr. Wolffs Bønnebog, Leilighedsbønner XXIV, 12 og 13), henvende de Vedkommende sig til Bestyrelsens Formand, der drager Omsorg for, at tvende af Selskabets Medlemmer indfinde sig og dvæle hos den Syge, til han har opgivet Aanden.

I de reviderede Vedtægter siges stort set det samme på den mere kortfattede Måde: I alle Tilfælde af alvorlig Sygdom vil der ved Henvendelse til Bestyrelsens Formand kunne anordnes, at to af Selskabets Medlemmer begiver sig til den syge og yder ham sjælelig Støtte.

Disse Par Exempler illustrerer Forskellen i Udtryksformen før og nu og skal ikke uddybes for alle de følgende Paragraffer. Det skal dog bemærkes, at § 37 i de gamle Love fuldstændig er udgået; den handlede om de *Bøder,* Medlemmerne tidligere blev idømt, hvis de uden lovligt Forfald undlod at give Møde efter Tilsigelse. Deres Forsømmelighed blev iøvrigt taxeret efter følgende Skala: Udeblev man fra tahara ved et Medlems Begravelse, kostede det 2 Mark, men hvis afdøde ikke havde været Medlem af Selskabet, slap man med 1 Mark. Der skulle betales 6 Skilling for hver Gang man udeblev fra en Sørgegudstjeneste i Hjemmet. Dyrere var det, om man ikke viste sig ved Gudstjenesterne Morgen og Eftermiddag på jom hava-ad. Det kostede nemlig 2 Mark hver Gang, men den største Bøde på 3 Mark blev Medlemmerne idømt, hvis de forsømte Besøget på Kirkegården efter Morgengudstjenesten på denne Dag.

MORITZ MELCHIOR

SIEGFRED PHILIP

Dr. MARCUS MELCHIOR

ISIDOR GUTTERMANN

Efterat man i flere År overhovedet ikke havde incasseret Bøder, blev det i 1892 bestemt, at Bødevedtægten atter skulle træde i Kraft. Det var imidlertid kun minimale Beløb, der i de følgende År er opført som Indtægt på Regnskabet, i 1899 således kun 60 Øre, hvorfor man igen gik bort fra dette System.

Medlemmerne var enten aktive eller passive, eller som det før hed ordinære eller extraordinære. Ønsker man sig optaget i Selskabet, må man skriftligt henvende sig herom til Formanden, som forelægger Ansøgningen på det følgende Bestyrelsesmøde og herefter giver Kandidaten Meddelelse om hvorvidt han er optaget eller ikke. I sidstnævnte Tilfælde kan Spørgsmålet indankes for Generalforsamlingen, som med simpel Majoritet afgør Sagen. Generalforsamlingen kan også med to Trediedeles Majoritet excludere et Medlem, der gør sig uværdig til at tilhøre Selskabet, og Bestyrelsen er berettiget til at slette et Medlem af Listen, hvis han er i Restance med mere end et Års Kontingent. Chevra kaddischa har altid været og er stadig et exclusivt Brodersamfund, der stiller visse Krav til sine Medlemmer. Det hændte måske oftere i gamle Dage end nu, at man afviste en Ansøger eller kun tillod ham at være extraordinær, altså passiv, hvis hans Livsførelse ikke var overensstemmende med de Fordringer, der måtte stilles til en from Jøde, som påtog sig at udføre religiøse Pligthandlinger.

Tidligere var der en meget større Forskel mellem aktive og passive Medlemmer. De aktive betalte oprindeligt 3 Rdl. i årligt Kontingent, hvorimod de passive måtte op på 8 Rdl. De aktive blev skiftevis skriftligt tilsagt til at give Møde ved tahara, til Begravelsen og ved Sørgegudstjenesten i Hjemmet. Med stor Myndighed søgte Forstanderne at håndhæve Ro og Sømmelighed ved disse Gudstjenester og lod i 1861 trykke en særlig Instrux for de besøgende, der i et og alt havde at rette sig efter dens Bestemmelser. Ingen måtte forstyrre Andagten, og Foredraget af Bogen *sefer hachajim* måtte ikke vare længere end 10 Minutter; hvis denne Tid blev overskredet, fik den pågældende Ordre til hurtigst muligt at afslutte sin Forelæsning.

Såvel det absolutte Medlemstal som Fordelingen mellem aktive og passive varierede kun lidt i de første halvthundrede År. I 1859 havde

SCHMAJA FRIEDMAN
Selskabets nuværende Formand

Selskabet 159 Medlemmer, uden det dog af Listen kan ses, hvem der var aktiv og hvem passiv. Da der var gået ca. 50 År, formindskedes gennem en kortere Årrække Antallet af de aktive uden at der skete nogen tilsvarende Forøgelse af de passive Medlemmer, der dog vedblev at udgøre Majoriteten. En kendelig Ændring er sket i de seneste År, således som det fremgår af Opstillingen:

1868	74	aktive	87	passive
1898	67	–	87	–
1918	55	–	84	–
1958	125	–	97	–

Helt anderledes stiller Forholdet sig for Selskabets kvindelige Afdeling, som senere skal omtales.

Når Medlemslisten nu udviser 25 % flere aktive end passive mandlige Medlemmer, er dette dog ikke ensbetydende med at der udfoldes en tilsvarende større Aktivitet, men må ses under andre Synspunkter, som f. Expl. det at Disciplinen ikke mere håndhæves så strengt som i ældre Tider, da Bødesystem i hvert Fald forsøgte at få de mere forsømmelige Brødre til at efterkomme deres vedtægtsmæssige Forpligtelser. Det har også tidligere så afgjort været betragtet som et *Æreshverv* at beskæftige sig med det praktiske Arbejde, der forekommer ved Begravelserne. I vor Tid søger Medlemmerne fortrinsvis mindre byrdefulde Æreshverv.

Trods adskillige og meget energiske skriftlige og mundtlige Opfordringer fra Bestyrelsen, navnlig i de seneste År, har det næsten været umuligt at få frivillige til at tage Del i tahara etc., som derfor nu så godt som altid må udføres af betalte Medarbejdere sammen med den fungerende Forstander.

Den særlige Gudstjeneste ved den *årlige Højtidelighed, jom hava-ad,* sidste Dag i Måneden schvat – eller når det er Skudår i adar rischon – afholdtes i Selskabets første 7 År i et lejet Lokale i Byen. 24. Januar 1866 ansøger Bestyrelsen »Forstanderskabet for den mosaiske Synagoge i Kjøbenhavn« om at denne Gudstjeneste for Fremtiden må afholdes i Kirken og udtaler Ønsket om at »det ærede Forstanderskab

MENDEL PUNDIK

ERNST SALOMON

ISIDOR SAMSON

saa meget mere vil imødekomme vort Ønske, da de 4 af Menighedens valgte Kirkeforstandere, samt næsten alle kirkebesøgende om Søgnedagene, er Medlemmer af Selskabet.« Ansøgningen går først til Høring hos Overrabbineren, og som Formand for Forstanderne udtaler Dr. Wolff, at »der fra min Side aldeles intet er at erindre derimod, da der jo alligevel på denne Dag i Synagogen afholdes *jom kippur katan* ved Aftengudstjenesten, og det i det hele må være os Forstandere magtpåliggende at forebygge at der ikke afholdes større gudstjenestelige Forsamlinger i private Værelser, hvilket tillige ved den Måde, på hvilken saadanne stundom udføres, kun kan have skadelig Indflydelse paa Totaliteten af vor Gudstjeneste; derfor synes jeg, at der intet kan være til Hinder for at opfylde det her ytrede Ønske«. Og da samtlige Forstandere var af samme Mening som Præsten, gik Sagen hurtigt igennem, og den årlige Højtidelighed har således siden 1866 fundet sted i Krystalgade.

Overrabbinerens religiøse Foredrag for Selskabets Medlemmer på jom hava-ad er oprindeligt ikke blevet holdt ved Eftermiddagsgudstjenesten, men derimod under Besøget på Kirkegården samme Dags Formiddag. Antageligvis i Forbindelse med at Synagogen blev stillet til chevrens Disposition er den nuværende Ordning nok blevet indført. Den nu siddende Bestyrelse har for et Par År siden set sig nødsaget til at ændre den ældgamle Tradition med Kirkegårdsbesøget på jom hava-ad, da Tilslutningen efterhånden var blevet yderst ringe. I Stedet for har man henlagt Besøget til den første af *selichot-Dagene,* og et enkelt År havde man også forlagt Overrabbinerens Tale om Eftermiddagen til en Medlemssammenkomst samme Aften, men man opgav igen en sådan Ordning.

På jom hava-ad, der er indstiftet som Fastedag sammen med jom kippur katan, gives der »zedoko«. Et Talmudcitat, *berachot 6, b.* siger nemlig at *Fastens Løn er Velgørenhed.* Når man selv faster, vil man endnu bedre forstå, hvad det betyder for de fattige, at de ofte ikke har Råd til at stille deres Hunger. Den Løn, Selskabets Forstandere på en Måde får for de gode Gerninger, de udfører, består – som alt sagt – i at de bliver sat i Stand til at udøve endnu en mizva, og hver enkelt af chevrens Bestyrelse har da også det særlige Privilegium at uddele Understøttelserne til de trængende og Gratialer til Selskabets og Synago-

MORITZ ISAAK

SIMON SCHALIMTZEK

gens Embedsmænd på jom hava-ad, og som en særlig Forrettighed disponerer Formanden over et extra Fond, som han frit kan råde over til rimelige Hjælpeforanstaltninger.

Da Kabbalismen i Middelalderen vandt Udbredelse i Østeuropa og Middelhavslandene, blev det almindeligt, når man »lernede« *Natten til schavuot og hoschana rabba,* at indføre nogle Stykker af de mystiske Bøger *sefer jezira* og *sohar* ved Læsningen af de andre bibelske og talmudiske Texter, der har Relation til henholdsvis Lovgivningen på Sinai og det forventningsfulde Ønske om Efterårsregnen. I vor Tid er der måske ikke så mange, der har Koncentrationsevne nok til at få det fulde Udbytte af disse Studiekredse, hvor Medlemmerne udpå Natten bliver forfrisket med Kaffe og Kager, som sikkert også er medvirkende til i nogen Grad at lette Tilegnelsen af det subtile Tankestof.

Fra Året 1903, da Menighedens Bygning i Ny Kongensgade blev taget i Brug, har disse to årlige Sammenkomster været afholdt her; tidligere fandt de Sted i Krystalgade 24 hos en *Madam B. Jacobsen,* der var kendt for sit gode Bagværk og senere overtog *Restauratør Simon*

Serveringen, der hver Gang kostede 60 Kr., også efter at man benyttede den fine Sal i Ny Kongensgade. Portneren, som Menighedshusets Inspektør dengang kaldtes, fik altid 5 Kr. i Gratiale for at rydde op.

Der blev udsendt trykte Indbydelseskort god Tid i Forvejen; såvel i Selskabets Love som på disse Kort var det bekendtgjort, at også andre end Medlemmerne kunne få Adgang med Bestyrelsens Tilladelse. Fra 80'erne i forrige Århundrede er der bevaret nogle af disse Indbydelseskort til »*Siddur l'eil Hauscheine Rabbe*«, en lidt mærkværdig Stavemåde af de hebraiske Ord. I de senere År, hvor både Tryksager og Portoen er blevet dyrere og Tilslutningen til disse Sammenkomster har aftaget, gik man over til at bekendtgøre dem ved Opslag i Synagogen i Krystalgade og de to Bedesale i Ole Suhrsgade og Læderstræde eller ved Avertering i Bladet »Jødisk Samfund«.

Den Side af chevrens Virksomhed, som altid har interesseret Medlemmerne mest, var det årlige Brodermåltid, »*chevresuden*«, der fandt Sted under Overholdelse af et meget gammelt Ritual, der alligevel af og til kunne varieres noget. I 1877 skriver Formanden for den jødiske Sangforening i København *b'nei haschir* til Bestyrelsen og spørger om man ikke tror, at det vil virke opmuntrende på Festmåltidet, hvis der blev foredraget enkelte danske Sangnumre og om den ærede Bestyrelse vil give sit Samtykke hertil. Og b'nei haschir, som for en stor Del også var Medlemmer af chevren, fik Lov til at synge ved Bordet, efter at Forstanderne først have godkendt Programmet.

Der var mange Forberedelser at træffe inden chevresuden kunne løbe af Stablen. Hvert År på Bestyrelsesmødet i Februar vedtages det hvilke to Forstandere der skal forhandle med Restauratøren og Selskabslokalets Vært; man bestemmer hvem der skal indbyde Præsten, holde Talen for ham og overrække ham hans Gratiale, der altid i Professor Wolffs Embedstid blev udbetalt i Guldmønt, nemlig i 5 Tyvefrancsstykker, de såkaldte Napoleond'ors. 100 Guldfrancs kostede dengang Kr. 72.50. Ligeledes var det i Forvejen blevet aftalt, hvem der skulle være Borddirigent, have Æreshvervet at udbringe den traditionelle Skål for Kongen, læse mi scheberach og holde Talen for Selskabets kvindelige Afdeling, der var repræsenteret ved dens Bestyrerinder.

Undertiden kunne Iagttagelsen af det rette Ceremoniel give Anledning til alvorlige Diskussioner og praktiske Vanskeligheder, som f. Expl. på den Tid, da to Rabbinere samtidigt fungerede i Menigheden. Vanskelighederne kulminerede for netop 50 År siden under Stridighederne mellem *Dr. T. Lewenstein* og *Dr. Max Schornstein,* og de var begyndt med det vanskelige Spørgsmål om, hvem af de to der skulle holde Talen i Krystalgade på jom hava-ad. Men det alvorligste Problem var nok den *mi scheberach,* der skulle læses for dem ved Festmåltidet. Man vedtog derfor først på et Bestyrelsesmøde, at begge de Herrer Rabbinere kun skulle benævnes »*adoneinu umoreinu*«, vore Herrer og Lærere, med Udeladelse af den Overrabbineren tilkommende Ærestitel »*more moreinu*«, vore Læreres Lærer, men ved en senere Konference før chevresuden besluttede man helt at stryge mi scheberach dette År. Da der i 1910 omkring Dr. Lewensteins Afskedigelse herskede stor Spænding i Menigheden og stærkt delte Meninger blandt Begravelsesselskabets Medlemmer, om der overhovedet burde afholdes nogen chevresude, måtte man indkalde til en extraordinær Generalforsamling for at få Spørgsmålet klaret. Med 41 Stemmer mod 22 blev det her vedtaget at afholde chevresuden trods Præstestriden, og at Dr. Schornstein skulle holde den traditionelle derascha, medens Dr. Lewenstein skulle tale for Kongen. Ligeledes bestemtes det kun at sige mi scheberach for Bestyrelsen og ikke nævne de to Rabbineres Navne heri. Dr. Lewenstein indfandt sig imidlertid slet ikke til Festmåltidet, så det blev den daværende Formand, Overretssagfører *Gerson Oppenhejm,* der måtte tale for Hs. Majestæt, til hvem der – som sædvanligt – var sendt en telegrafisk Hilsen, som Kongen, ligeledes telegrafisk, omgående takkede for. I de År, hvor de nye Konger overtog Regeringen efter deres højsalige Fædre og Forgængere, eller hvis det tilfældigvis var Majestætens Fødselsdag samme Dag der blev holdt chevresude, fik Telegrammet nok en extra højtidelig Text. Forhandlingsprotokollen omtaler, at der på de følgende Bestyrelsesmøder blev oplæst Skrivelser fra Kabinetssekretæren, der bevidnede Selskabet Hs. Majestæts Tak for de fremsendte gode Ønsker.

For det meste bestod der det bedste Forhold mellem Overrabbinerne og Bestyrelsen, men det kunne dog hænde, at der af og til kom en Kurre på Tråden. Da man således i 1896 planlagde den årlige Høj-

tidelighed, udtalte en af Forstanderne sin Betænkelighed ved at opfordre Præsten (D. Simonsen) til at holde Foredraget i Synagogen ved denne Lejlighed på Grund af hans Medvirken ved en Bisættelse forud for en Ligbrænding. Da Lovenes §§ 9 og 10 imidlertid påbyder, at Præsten skal være tilstede både ved Højtideligheden i Synagogen og ved chevresuden, »gik man over til Dagsordenen«. Professor *David Simonsen* blev iøvrigt i 1903, da han havde trukket sig tilbage som Overrabbiner, udnævnt til Selskabets Æresmedlem og fik ved chevresuden dette År sit smukke Diplom overrakt af Forstanderen *Joseph M. Goldschmidt.*

Allerede før de to gamle chevrot var blevet sluttet sammen til Det forenede israelitiske Begravelsesselskab, havde Festmåltidet været afholdt i et passende Selskabslokale og ikke længere, som tidligere, hos Bestyrelsens Formand, men selve Ritualet var i det væsentligste bibeholdt fra de gode gamle Dage. En Ændring blev dog foreslået ved Det forenede's første chevresude som Følge af en Henvendelse fra den kendte *Wulff Philip Heyman,* i Menigheden aldrig kaldt andet end *Wulff Chajim.* Han skriver 31. Januar 1859: »Finder ikke den ærede Bestyrelse, at det er paatrængende og nødvendigt at afskaffe den *Uskik,* som nu gjennem flere Generationer har indsneget sig, at placere Medlemmerne, ved det aarlige Festmaaltid, efter Stand, Stilling og Formue . . .«. At det netop var Wulff Chajim, en af Menighedens, ja også af Byens rigeste Mænd, der fremsatte dette Forslag, er ganske morsomt, ikke mindst i Sammenligning med det Billede, som Digteren *M. A. Goldschmidt* har tegnet af ham i sin fornøjelige Fortælling »Maser«, hvor han lader »den anselige Mand« sige de klassiske Ord: »Man stiller sig ikke paa Taaspidserne, om ogsaa man er en rig Mand. Penge er meget, Penge er ikke alt«.

En anden særpræget Personlighed indenfor Menigheden, daværende Toralæser *Hertz Perlstein* fik – udfra hygiejniske Synspunkter – i 1895 gennemført den påskønnelsesværdige Reform, der gik ud på, at hver Deltager i chevresuden fik sit Glas, når Broderskålen skulle drikkes. Før havde det været Skik, at alle drak af samme Bæger. Efter at Præsten (D. Simonsen) havde udtalt sig om dette vigtige Spørgsmål udfra forskellige Synspunkter, vedtoges det på et Bestyrelsesmøde, at der inden Festmåltidets Afslutning skulle anbringes et Glas ved hver

Kuvert, hvorefter Bestyrelsen skænker Vin i disse og med de sædvanlige Sølvkander går rundt og drikker med de tilstedeværende.

I Henhold til Lovenes § 10 skulle Festmåltidet afholdes *hvert År;* der måtte foreligge meget vægtige Grunde for at udskyde dette med så stor Forventning imødesete årlige Brodermåltid. I 1897 foreslog Generalkonsul *Gottfred M. Ruben* at ændre § 10 derhen, at chevresuden kun fandt Sted hvert andet År, men Bestyrelsen frarådede denne Ændring. Derimod vedtog samtlige Forstandere på Mødet 18.2.1906, at man dette År, på Grund af Kong *Christian IX*'s Død og de sørgelige Tilstande, hvori vore Troesbrødre i Rusland befandt sig, skulle anvende 500 Kr. i veldædigt Øjemed i Stedet for at afholde chevresude; men Generalforsamlingen forkastede Bestyrelsens Forslag og Måltidet blev derfor afholdt. I Begyndelsen af 1914 foreslog en af Forstanderne at indkalde en extraordinær Generalforsamling til igen at tage Stilling til samme Spørgsmål, denne Gang som Følge af Selskabets mindre gode økonomiske Status, men også dette Forslag blev forkastet efter nogen Diskussion.

1. August samme År udbrød så den første Verdenskrig og Spørgsmålet blev igen aktuelt i 1915. Bestyrelsen fik da Bemyndigelse til at anvende indtil 800 Kr. til Velgørenhedsarbejde i Stedet for Festmåltid. Disse Penge blev fordelt således, at *Det jødiske Folkekøkken,* der var blevet oprettet her i Byen for de mange Flygtninge, fik 150 Kr. til Indkøb af Service m. m. til pesach, så man kunne undgå at forhøje de normale Priser på Måltiderne. De ved Krigen nødlidende Jøder i Galizien og Polen blev hjulpet med 300 Kr.; man gav 100 Kr. til de fra Belgien fordrevne Jøder og andre 100 Kr. til de nødlidende i Palæstina. Endelig fik 5 trængende Medlemmer af Selskabet hver 10 Kr. og som en Slags Erstatning til dem, der ville lide Tab ved at Festmåltidet ikke afholdtes dette År, blev der bevilget 100 Kr.; dette sidste var i Overensstemmelse med gammel Tradition. Ligfølgeselskabet fastlægger således i Vedtægterne fra 1768 i alle Enkeltheder hvilke Beløb, der skal udbetales Præsten og Opsynsmanden på Kirkegården som Erstatning for de Gratialer, de går Glip af, hvis det sædvanlige Brodermåltid ikke bliver afholdt.

Da Krigen fortsattes, bevilgede man næste År 1000 Kr. til Velgørenhedsarbejdet. Af dette Beløb gik 600 Kr. til Palæstina på Foranledning

af Professor D. Simonsen, der ganske særligt i disse År gennemførte en stærkt tiltrængt Hjælpeaktion for Det hellige Land. Også i de følgende to Krigsår blev der i Stedet for Udgifter til Festmåltidet bevilget ialt 2.250 Kr., hvoraf Professor Simonsen fordelte de 1700 til nødlidende Jøder i Palæstina og andre Lande.

Om chevrens tidligere Stilling til *Bidrag til Fordel for Palæstina* kunne det i denne Forbindelse omtales, at Spørgsmålet blev aktuelt allerede i Midten af 80'erne i forrige Århundrede.

Sagen startes med et Brev fra 15. Januar 1885, underskrevet af *Joseph M. Goldschmidt, Joseph Philip* og *Moses Levinsky,* som på Foranledning af Professor Wolff, der havde fået tildelt Ærestitlen *nassi erez Israel,* henstillede til Bestyrelsen i Forbindelse med den forestående chevresude at bevilge en passende rund Sum, der skulle komme de nødlidende i Det hellige Land tilgode. De gør opmærksom på, at de stadige Jammer- og Nødråb fra Erez Israel har bevirket, at der overalt, hvor Jøder er samlede til Festligheder, ved en *seudat mizva* og lignende Sammenkomster, betænker de Jerusalem, enten ved Sorgens Tegn eller ved at indsamle Penge hertil. Da de tre Underskrivere nødigt vil fremkomme på Generalforsamlingen med dette Forslag, og da de ved, at Bestyrelsen ikke tillader, at der foretages Indsamlinger ved chevresuden, foreslår de Beløbet posteret enten blandt de samlede Udgifter ved den årlige Højtidsdag eller ved Festmåltidet eller at Tilskudet tages af Veldædighedskassen »uden at behøve at vække Forbavselse eller Anstød«. Bestyrelsen besvarer dette Brev med, at den ikke ser sig berettiget til at anvende noget af Selskabets Midler i et så extraordinært Øjemed, og at den aldrig har givet Anledning til at tro, at den skulle indlade sig på en urigtig Postering i Regnskabet for at dække uhjelmede Udgifter. Der sker derfor ikke mere i Sagen; men på chevresuden næste År, 7. Marts 1886, fremkommer den før omtalte Generalkonsul *G. M. Ruben* – på Præstens Vegne – igen med Forslag om at bevilge 100 Kr. til nævnte Formål, men fandt dog ingen Tilslutning hos Festdeltagerne.

En Uge efter tager den da 85-årige gamle Overrabbiner Sagen i sin egen Hånd og henvender sig til Selskabets Medlemmer i et Brev, hvori

han skriver, at han til sin lige så store Forundring som Beklagelse har erfaret, at hans Forslag ikke kom til Afstemning »på Grund af højrøstede Afbrydelser fra enkelte af Medlemmerne, til liden Ære for vor ellers så fredelige, ja højtidelige Sammenkomster«. Støttende sig til sit hellige Kald og af Hensyn til Sagens Vigtighed anmoder han de Medlemmer, der slutter sig til hans Forslag om at ville forsyne denne hans Henvendelse med deres Underskrifter. I Løbet af en Månedstid indgår Svarene, der viser at 24 af de 77 aktive og 29 af de 103 passive Medlemmer går ind for Sagen. Grosserer *Joseph Abrahamsen,* der har svaret positivt, undlader ikke at bemærke, at »det synes mig som om Hans Højærværdighed har været for beskeden ved ikkun at forlange 100 Kr.«. Klasselotterikollektør *Lion Philip Eichel* svarer »ja« men foreslår, at dette Anliggende bliver behandlet på en extraordinær Generalforsamling. En sådan indkaldes 30. Maj, og det ses af Årsregnskabet for 1886, at Selskabet har betalt Professor Wolff de 100 Kr. til at oversende til Palæstina. Næste År får Overrabbineren igen sine 100 Kr. til de nødlidende i Det hellige Land, men da Selskabet ikke sender ham Penge i 1888 og man allerede er langt inde i det nye År, uden at han har hørt noget, skriver Professor Wolff igen i Juni 1889 et langt og noget bebrejdende Brev til Bestyrelsen, hvem han indtrængende anmoder om at sørge for, at det sædvanlige Beløb bliver ham bevilget. Meget à propos har Overrabbineren til Brevets Datering benyttet det kendte Citat fra Psalmerne 137,5: Om jeg skulle glemme dig, Jerusalem . . . til at udtrykke det jødiske Årstal 5649. I sine tre sidste Leveår kan han nu glæde sig over regelmæssigt at modtage de 100 Kr.

Da den første Verdenskrig var afsluttet, afholdt man atter i 1919 den længe savnede chevresude; 143 Medlemmer deltog, men på Grund af de vanskelige Forhold blev Menuen indskrænket noget, hvad der dog ikke forhindrede, at Regningen kom op på 3.600 Kr., hvilket var det tredobbelte af, hvad man 5 År i Forvejen havde betalt. Selvom der også var kommet 1100 Kr. ind i anonyme Tilskud, fandt man Udgifterne alt for belastende for Selskabets Budget og besluttede derfor i 1920 igen at udskyde Festmåltidet et År.

Efterhånden som Tiden gik, og navnlig under Indtryk og som Følge

af Udviklingen i vort sydlige Naboland fra 1933, blev man klar over, at Vedtægternes § 10 ikke længere kunne overholdes. I de reviderede Love, vedtagne på en extraordinær Generalforsamling i 1938, bestemtes det, så vidt muligt, kun at afholde chevresuden hvert andet År. Året i Forvejen var – efter Forstanderen *Isidor Guttermann*'s Forslag – Muligheden blevet drøftet om et Fællesmåltid sammen med »Jødisk Broderskab af 1768« uden at denne Plan dog kunne realiseres. Man havde derfor set sig tvunget i 1938 til at erstatte den traditionelle chevresude med en Medlemsaften under mere beskedne Former med Taler, Sang og Servering af Kaffe og Kager. En lignende Ordning har man fulgt flere Gange, hvor der i Stedet for varm Mad og Vine er blevet serveret koldt Bord med Øl og Kaffe uden at Stemningen i Salen i Ny Kongensgade af den Grund har været mindre højtidsbetonet.

Af og til har der dog også været nogle større Arrangementer i det gamle Hotel Phønix i Dronningens Tværgade, således f. Expl. i 1946. Der var til Festmåltidet inviteret Gæster fra Menighederne i Malmø, Hälsingborg og Göteborg, som ved denne Lejlighed modtog en varm Tak for den Hjælp, vore svenske Troesbrødre havde ydet os under Flygtningetiden i 1943–45.

Det har sikkert ikke været så helt let at træffe Beslutningen om det noget reducerede Festmåltid og at opgive den gamle Skik, at Medlemmerne blev inviteret som gratis Deltagere. I gamle Dage havde det vel været almindeligt, at Brødrene under seuda'en frivilligt skænkede en Gave, som der blev kvitteret for i Form af en fin mi scheberach, men en af Motiveringerne for chevresuden har været at give Medlemmerne en Opmuntring, en Slags Belønning for deres aktive Arbejde. Som Følge af det skæve Forhold i vor Tid mellem Kontingentets Størrelse og de påløbne Udgifter til et Festmåltid af mere eller mindre opulent Art, og under Synspunktet af den minimale Aktivitet, Brødrene nu udfolder, er det vel både ret og rimeligt, at hver enkelt nu selv, i hvert Fald delvis, betaler for de materielle Goder, han nyder.

Tidligere har en Række fortræffelige Kogekunstnere bidraget til chevresuden umiskendelig Succes; her skal kun en enkelt af dem omtales, den i sin Tid i Menigheden kendte og afholdte Restauratør *Simon Marcus Simon* (1843–1916), der i en meget lang Årrække bar Ansvaret for den kulinariske Del af Arrangementet.

Man får et ganske godt Indtryk af den Betydning, der tillagdes Bespisningen, ved tilfældig at slå op i Forhandlingsprotokollen fra Slutningen af forrige Århundrede. På Bestyrelsesmødet 23. Februar 1897 er der noteret, at Restauratør Simon var tilsagt til Mødet, hvor man forhandlede med ham om Festmåltidet. Efter en længere Diskussion vedtoges det, at han dette År skulle servere Hønsekødsuppe med Boller, Hønsepostej, Kalkun og Makron-Cremekage, og at han som sædvanlig skulle have 6 Kr. pr. Kuvert. Han må sørge for det nødvendige Antal Tjenere og at Servicet kompletteres, så Maden kan bydes om på en passende Måde.

Festen blev det År afholdt i S. C. Myginds Bal- og Selskabslokaler i Linnésgade 25. Leje af Lokalet koster 150 Kr. Der deltog 140 Personer, så Restauratørens Regning kom til at lyde på 912 Kr., da Simon foruden selve Maden også efter Sædvane debiterede Selskabet for Udgifterne til Tjenerne, 60 Kr., og sine Udlæg til 12 Dusin Appelsiner à 1 Kr. pr. Dusin.

Ved denne Chevresude i Marts 1897 konsumerede Gæsterne 47 Flasker Hvidvin, Ruster Ausbruch à Kr. 1.50, 50 Flasker Bordeaux Vin af F. W. Luplau's Aftapning à Kr. 1.35 samt 1 Flaske Rotschilds Rüdesheimer til Kr. 2.25. Disse 98 Flasker koscher Vin var leveret af Fru Julie Cohn og Hr. Bernhard Philipsen med Halvdelen af hver, da det dengang var Skik altid at indhente Tilbud og overlade Leverancen til to Medlemmer af Menigheden. Efter Måltidet røg Gæsterne – eller fik i hvert Fald udleveret – ialt 154 Cigarer af Mærket Quinta Essencia; de kostede 10 Kr. pr. 100. Man købte altid 2 Kasser, og hvad der blev tilovers overtog Formanden til Facturaprisen. Med sin karakteristiske Håndskrift har Overretssagfører *G. Oppenhejm* dette År noteret på Regningen fra L. Meyers Cigar- og Tobakslager, Østergade 26, at han har refunderet Selskabet Kr. 4.60 for de tiloversblevne 46 Cigarer.

Samtlige Udgifter til chevresuden beløb sig til Kr. 1.223.05, heri indbefattet Betaling for 6 Rødvinsglas, der må være slået i Stykker, og Kr. 1.50 for en Vogn til Præsten, frem og tilbage.

At Deltagerne i dette Festmåltid i 1897 ikke havde noget at beklage sig over med Hensyn til Bespisningen lader sig formode af den Omstændighed, at der ikke det følgende År er protokolleret den af og til

forekommende Bemærkning om, at man pålagde Restauratøren nøje at overvåge, at Medlemmerne blev tilfredsstillet på enhver Måde. Man har også overholdt det stadigt tilbagevendende Ritual, at Deltagerne ved Afslutning af chevresuden fik Lejlighed til at købe et extra Stykke af den lækre Kage formedelst 1 Kr. og fik udleveret et Stykke blåt Conceptpapir, så de på forsvarlig Måde kunne pakke det ind og tage det med hjem til Familien, der med spændt Interesse ventede at få udførligt Referat af Festen.

Brodermåltiderne, både de tidligere store chevresuder og de nuværende mindre overdådige, har altid bidraget til at skabe en Fællesfølelse mellem Medlemmerne og Selskabets Forstandere, på hvis byrdefulde Skuldre chevrens egentlige Virksomhed hviler. Og i Erkendelse heraf er sikkert mange gode og taknemmelige Tanker blevet rettet mod dem, der står i Spidsen for chevra kaddischa, og det er at håbe, at disse gode Følelser kommer Bestyrelsen tilgode og giver Forstanderne Opmuntring og fornyede Kræfter til at fortsætte deres vanskelige Hverv.

For det er ingenlunde nogen let Opgave, Forstanderne har påtaget sig, og der kræves både praktisk Dygtighed, stor Tålmodighed og megen Taktfølelse for at alt kan udføres på en sådan Måde, at det bliver chevren til Ære og de efterladte til den værdifulde Hjælp, der er tilsigtet.

Ikke så få Vanskeligheder har Selskabet haft at kæmpe med, navnlig i de første halvthundrede År af dets Existens. Som en privat Institution, der på religiøst Grundlag udførte et Menighedsarbejde, kunne en vis Spænding eller Modsætningsforhold til Troessamfundets Ledelse og dets Embedsmænd ikke altid undgås, men det må dog siges, at her i København har sådanne Uoverensstemmelser været af betydelig mindre alvorlig Art end i mange jødiske Menigheder i Udlandet, og de er da også ret hurtigt og smertefrit blevet bilagt ved den forstående Holdning, der er udvist fra begge Parters Side.

Et af de vanskelige Punkter har været Spørgsmålet om de hurtige Begravelser. Gang på Gang har man på Bestyrelsesmøderne og Generalforsamlingerne, senest 16. Februar 1958, beskæftiget sig med dette Anliggende. I Mødeprotokollen 21. Januar 1877 ses det, at Vekselerer *I. Simonsen* var tilstede på Repræsentanternes Vegne, fordi disse, som det hedder, så sig foranlediget til at anmode Bestyrelsen om ikke at

jorde noget Lig, der ikke havde henligget i 2 Døgn, og at Bestyrelsen indvilligede heri. Da Forstanderne er samlet 8. Februar 1908, omtales der et Møde hos Etatsråd *I. Glückstadt,* hvor man nåede til en Overenskomst om, at Bestyrelsen igen forpligtede sig til ikke at foranstalte nogen Begravelse, forinden der er forløbet 48 Timer fra Dødsfaldet samt at ingen Begravelse skal finde Sted før Kl. 9 om Morgenen eller efter Kl. 2 Eftermiddag.

Den tidligere Uorden, der havde hersket her i Byen indenfor det jødiske Begravelsesvæsen, kunne naturligvis heller ikke omgående bringes til Ophør, da gamle Vaner nu engang ikke så let lader sig afskaffe. I Året 1860 var der i København truffet den Ordning, at alt, hvad der vedkom Hovedstadens Begravelsesvæsen blev underlagt et Kontor under Magistraten, som herigennem også regulerede Bedemandstaxterne; allerede lang Tid i Forvejen havde Det mosaiske Troessamfund fastlagt de Beløb, som Graveren måtte beregne sig for hans almindelige Funktioner, men dertil kom jo en hel Del andre Udgifter. På en endnu bevaret Bedemandsregning fra November 1861 har Graveren opført følgende nærmere specificerede Poster: For 13 Vogne med Drikkepenge, 1 Lejetjener, 1 Sørgekappe, 1 Bønnebog, Søm, Lys, 10 Fag Sørgegardiner og Ophængning: ialt 19 Rigsdaler. Nederst på Regningen er der som tidligere opført: »For min Ulejlighed efter Behag«, men der er dog ikke opført noget Beløb under denne Post. Derimod er der vedhæftet en *trykt Rekvisition:* »Til Ordens Vedligeholdelse ved afgangne Fru N. N.'s Jordefærd ønskes tvende Betjente til at møde Fredagen Kl. 9½ om Formiddagen den 8. i Vesterbrogade Nr. 27. For samme er os af Graver Levin betalt fire Rigsdaler, hvorfor herved skadesløs qitteres«. Den er underskrevet af Politibetjentene C. Knudsen og Sørensen.

Det var stadigvæk Menighedens Graver, som chevren havde svært at forlige sig med – og antageligvis også omvendt. Men det var dog ikke altid, at Selskabet fik Medhold, når de klagede til Repræsentanterne og bad dem give deres Embedsmand en alvorlig Irettesættelse, når han på egen Hånd havde ordnet (besørget) en Begravelse i Møllegade uden Selskabets Medvirken.

Således modtog Forstanderen *L. M. Levin* i December 1866 undtagelsesvis en noget uelskværdig Skrivelse fra Repræsentanterne som

Svar på en sådan indsendt Klage. De skriver, at meget vel ved de, at Graveren har besørget den omtalte Begravelse, men dette har han foretaget efter sine Foresattes Ordre, og »ligesom vi altsaa ikke kunne give ham nogen Irettesættelse for at have adlydt vore Befalinger, saaledes havde det maaske været passende, at De havde undersøgt Forholdene nærmere, forinden De havde besværet os med en i ikke ganske sømmelig Tone affattet og tilmed aldeles ubeføjet Klage«. Repræsentanterne fortsætter med at anmode Selskabets Bestyrelse om *omgående* at sende dem en Erklæring om, at de skal gøre Menighedens Medlemmer opmærksom på, at chevra kaddischa påtager sig Begravelsen også i sådanne Tilfælde, hvor deres egne Bedemænd ikke har haft med Besørgelsen (Ordningen) at gøre. Der gik dog 3 Måneder, inden Repræsentanterne modtog den ønskede Erklæring.

Af og til har Spørgsmålet været aktuelt om hvorvidt Selskabet har *almindelig Pligt* til at foretage Begravelser, som falder udenfor Rammerne af en ortodox chevra's normale Virksomhed, f. Expl. hvis det drejer sig om en afdød, der efter de religiøse Love ikke betragtes som tilhørende det jødiske Samfund, eller hvor de rituelle Forskrifter med Hensyn til tahara etc. ikke overholdes. Et sådant Tilfælde hændte engang i 1894, hvor en af Forstanderne skulle have sagt til Graveren, at man helst ville være fri for at træde i Funktion ved den pågældende Begravelse, men hvis de pårørende satte særlig Pris herpå, og »Det nye Selskab« ikke ville påtage sig det, skulle chevren alligevel gøre det. Det drejede sig om et 2 Måneders gammelt Barn, en Pige, der var født i et Blandingsægteskab. Faderen var Medlem af Menigheden og klagede til Repræsentanterne, som udbad sig Bestyrelsens Erklæring i Sagen. Chevren henviste til § 1 i Lovene og pointerede, at den som et fuldstændig privat Begravelsesselskab ikke her havde forsømt sine Pligter.

En ganske særlig religiøs Pligt er det at tage sig af en *met mizva*, d. v. s. sørge for Begravelsen af en tilfældig tilrejsende eller hvis afdøde ikke har herboende Slægtninge, der selv kan tage sig af de nødvendige Forberedelser. Det er sket såvel tidligere som navnlig i Årene efter 1933, at chevren her har ydet sin Assistance, enten ved selve Begravelsen eller ved at ordne Transporten til den afdødes Hjemland.

Som et særligt kompliceret Tilfælde skal omtales en Begravelse, der fandt Sted i 1892. En finsk Sømand, påmønstret Dampskibet Hekla,

kom ulykkeligt af Dage 20. Oktober 1891, da Skibet lå her i Havnen. Han blev begravet på den almindelige Afdeling af Vestre Kirkegård og først et Par Måneder senere blev man gennem et Brev fra den jødiske Menighed i Helsingfors gjort opmærksom på hans Afstamning og anmodet om at overføre Kisten til den mosaiske Kirkegård, hvilket så skete 11. April 1892 efter at de mange hermed forbundne Formaliteter var bragt i Orden. Een Ting havde man dog glemt at tage i Betragtning i Forvejen, nemlig Betalingsspørgsmålet, og da Bestyrelsen anmodede Troessamfundet om at refundere Udgifterne, blev der svaret, at Repræsentanterne manglede Kompetence til at imødekomme dette Andragende, da der ikke forud var blevet forhandlet om Sagen, men efter Omstændighederne var man dog villig til at eftergive en Betaling på 13 Kr., som udgjorde Graverens Regning.

En anden, noget lignende Begivenhed, hvor det også drejede sig om en jødisk Matros, fandt Sted 8. *Dag pesach,* 11. April 1901. Den pågældende, der var hjemhørende i Liverpool, havde været forhyret på et engelsk Dampskib; ved et Ulykkestilfælde var han faldet overbord og druknet i Sundet. Ved nærmere Undersøgelse viste det sig så at han var Jøde, og efterat de behørige Formaliteter var blevet ordnet, blev han under stor Deltagelse begravet på Mosaisk vestre Kirkegård.

Problemer af forskellig Art opstod for Det forenede israelitiske Begravelsesselskab i Forbindelse med Oprettelsen af den nye Mosaisk vestre Kirkegård i 1886 og med Indførelse af Ligbrænding.

Den nye Kirkegård blev taget i Brug 19. Januar 1886, men Kapellet derude blev først bygget Året efter. I Mellemtiden måtte tahara og selve Begravelseshøjtideligheden foretages i det Kapel, der dengang hørte til den gamle Kirkegård i Møllegade. Dette var blevet bygget og indrettet med Orgel i 1873. Iøvrigt blev det vedtaget på et Bestyrelsesmøde i Januar 1874, at såfremt der ved en Begravelse skulle forlanges Orgelspil, var såvel chevrens Forstandere som dens to Bude forpligtet til at forlade Kapellet, så længe der blev spillet.

Det var selvfølgelig til ikke ringe Ulempe både for Ligfølget og for chevren, og det medførte også en Del Extraudgifter, at man til samme Begravelse både måtte være tilstede på nordre og vestre Kirkegård.

Man havde dog fra Bestyrelsens Side i god Tid anmodet Repræsentanterne om at bygge et Kapel eller i hvert Fald en mindre Bygning til tahara, men uden Resultat. Ved de første Begravelser på Vestre hentede man hver Gang noget Jord derudefra og bragte det til Møllegade, en Fremgangsmåde der imidlertid både var dyr og upraktisk, hvorfor man snart efter lod Jorden hente sækkevis og hensætte i Møllegade til senere Brug.

I Juli 1886 var det kommet til et beklageligt Sammenstød mellem den fungerende Forstander og en af Kantorerne, fordi denne nægtede at tage fra Møllegade ud til Vestre, hvis han ikke fik en Vogn for sig selv. Chevren indsender en Klage til Repræsentanterne og Kantoren erkender at have handlet overilet og gav en Undskyldning for det passerede, og det blev bestemt, at han fremtidigt skal have Plads i den Vogn, som de fungerende Forstandere benytter.

Kørselsudgifterne for de Personer, der i Embeds Medfør har noget at gøre ude på Kirkegårdene, har været et Spørgsmål, der altid har interesseret såvel de kompetente som de mere ukaldede og som Gang på Gang bliver gjort til Genstand for Omtale i Protokollen. Og sådant har det været lige fra de ældste Tider. I De forenede Hjærters Love fra 1771 har man sikkert på given Foranledning stadfæstet i § 30, at Forstanderen havde Ret til at leje et Køretøj på chevrens Regning, når han skulle ud på Kirkegården; det tilføjes dog, at det står ham frit for senere at refundere chevren denne Udgift. Møllegade lå jo i lange Tider meget afsides fra den bebyggede By, og da den nye vestre Kirkegård ude i Valby blev taget i Brug i 1886, var det også en hel Rejse, man måtte foretage. Selv efter Datidens Forhold var det ikke helt billigt at tage en Droske frem og tilbage, når man skulle til Begravelse; på Generalforsamlingen i 1895 blev der derfor fremsat Forslag om at benytte Sporvognen, men Bestyrelsen så sig dog ikke i Stand til at gøre nogen Forandring i den da bestående Ordning.

Selvom vor chevra kaddischa ikke tager sig af Bisættelser, hvor Ligbrænding finder Sted, skal der dog siges et Par Ord om denne Sag. Overalt i gejstlige Kredse indenfor Kristendommen og Jødedommen havde man til at begynde med stillet sig afgjort afvisende, ja ligefrem fjendtligt overfor den nye Bevægelse. I 1886 havde Professor Wolff afgivet en længere Erklæring om »De hos Israeliterne gældende Love

og Vedtægter om Jordefærden« i Anledning af den da verserende Retssag mellem »Foreningen for Ligbrænding« ved Dr. med., senere Professor *Ferdinand Levison* (som var Søn af Menighedens tidligere Hjælpepræst Dr. phil. Esaias Levison) og Justitsministeriet. I 1894 fik Folkekirkens Præster Tilladelse til at yde gejstlig Medvirken ved Ligbrændingsbisættelser og Det mosaiske Troessamfund i København måtte så også tage Stilling til Sagen. Efter Professor Wolffs Død i December 1891 blev *David Simonsen* udnævnt til Overrabbiner; Repræsentanterne nedsatte et særligt »Ligbrændingsudvalg«, som efter nogle Års Forhandling med Præsten kom til den Ordning i 1896, at det måtte være en ufravigelig Betingelse for at benytte Kapellet på Mos. vestre Kirkegård til nogensomhelst Højtidelighed ved Ligbrændingsbisættelser, at Urnen senere blev ført tilbage til Samfundets Kirkegårde og jordfæstet der. Overrabbiner Simonsen erklærede sig nu villig til fremtidigt at fungere ved Sørgehøjtiden og ligeledes at foretage Jordpåkastelse ved Nedsættelsen af Urnen på Kirkegården, hvis særligt Ønske herom blev fremsat, men dog kun under Forudsætning af, at Urnen blev anbragt i en Ligkiste af sædvanlig Form og Størrelse.

Den første Urnenedsættelse fandt Sted på Mosaisk vestre Kirkegård i 1893. I Tiåret 1893–1902 forekom der ialt 14 Tilfælde, medens der i samme Tidsrum var 568 almindelige Begravelser; de tilsvarende Tal for Tiåret 1948–57 er 143 og 516; af samtlige Bisættelser udgør Urnebegravelser i disse Perioder henholdsvis 2.4 og 21.7 %.

Chevra kaddischa ser ikke gerne, at der foretages Urnenedsættelser andre Steder på Kirkegården end hvor et særligt Areal er reserveret hertil, hvilket Synspunkt så vidt muligt respekteres. Også andre Enkeltheder i det strengt ortodoxe Ritual, som det er chevrens Formål at følge, søges gennemført med behørig Hensyntagen til de efterladtes Ønsker og de foreliggende Omstændigheder. Med den naturlige Taktfølelse, der kendetegner de ansvarlige Ledere af Chevren og de assisterende Embedsmænd, udføres nu alt på den smukkeste Måde og giver – i Modsætning til tidligere – meget sjældent Anledning til nogensomhelst Klager.

Indenfor de traditionelle Rammer og i Henhold til Det forenede israelitiske Begravelsesselskabs Vedtægter § 1 er det chevrens Opgave, hvor Omstændighederne fordrer det, at yde sine syge og trængende Medlemmer Hjælp og Understøttelse. Selskabet har derfor en særlig Velgørenhedskasse »dovor tov«, en god Gerning, hvis Midler indkommer ved de frivillige Almisser, der indsamles ved Begravelserne i »Zedokobøsserne« og ved Sørgegudstjenesterne i Hjemmet. Andre Midler til Velgørenhedsarbejdet stammer fra Legatrenter, nu ca. Kr. 2.300.– årligt. Ca. 15 % af disse Legatrenter anvendes i Henhold til Fundatsen som »Kaddisch-legater«, medens det øvrige Beløb uddeles som Understøttelser og Gratialer, hovedsageligt på jom hava-ad.

I gamle Dage herskede der betydelig større Fattigdom blandt de københanvske Jøder. I Selskabets Arkiv er der fra Året 1861 bevaret en Navneliste på 143 nødlidende, som på den årlige Højtidsdag fik tildelt det til Rådighed stående Beløb på ialt 187 Rdl. Omkring År 1900 blev der uddelt 309 Kr. til 108 trængende i Portioner, der varierede mellem 1 og 6 Kr. Når særlige Forhold talte derfor, foretog chevren Extrauddelinger til de fattige, således blev det f. Expl. på et Møde i Februar 1871 bestemt at anvende yderligere 100 Rdl. på den årlige Højtidsdag på Grund af den strenge Vinter. Nuomstunder er Trangen hos dem, der nyder godt af Velgørenhedskassen måske ikke så stor som den var tidligere, og det er vel også i en Velfærdsstat som den danske blevet vanskeligere at træffe Afgørelse om, hvad der retteligen må forstås ved Begreberne fattig og trængende.

Men udover den individuelle Hjælpevirksomhed bevilges der ikke sjældent nogle større Beløb til at løse Fællesopgaver i Menighedens Interesser eller til udenlandsk Hjælpearbejde. Da det nye Kapel på Mosaisk vestre Kirkegård blev indrettet, gav Selskabet 2000 Kr. til Udsmykningen og senere er der ydet Tilskud til Varmeinstallationen og Istandsættelser af forskellig Art. Med Mellemrum har chevren også skænket eller indsamlet Midler til Opstilling af mindre Stenplader, når de tidligere Gravstene efterhånden var gået tabt.

I 1904 besluttede Generalforsamlingen efter Forslag fra Professor Simonsen at stille 1000 Kr. til Rådighed for at undersøge og restaurere gamle Gravstene på den ældste Del af Kirkegården i Møllegade under Ledelse af Bibliotekar *Josef Fischer.*

Selskabet har selv i de senere År taget Initiativ til at anskaffe nogle formålstjenlige Indretninger til Brug ved Begravelserne og Højtideligheden i Kapellet, nemlig en *Jordlade,* hvorved Graven fyldes både hurtigere og lettere og et *Højttaleranlæg,* så at Kohanitterne, der efter de religiøse Loves Bestemmelser ikke må opholde sig i Kapellet, når Kisten er anbragt der, alligevel vil kunne følge Præstens Tale og Kantorens Sang, selvom de opholder sig udenfor. Ligeledes har den nuværende Bestyrelse sammen med den kvindelige Afdeling og *Det jødiske Broderskab af 1768* foranstaltet *seder-Aften* for enligtstillede eller fremmede Troesfæller og bidraget med nogle hundrede Kr. hver Gang. Et større Tilskud på Kr. 1.200.– blev der bevilget på Generalforsamlingen i 1953 af Velgørenhedskassen til Indretning af *Jødisk Ungdomsforenings Klublokaler* i Ny Kongensgade og der er også skænket Bidrag til den internationale Hjælpeorganisation *O.S.E.* og til *Irakindsamlingen* i 1951.

Medens Størstedelen af Bestyrelsen og mange af Medlemmerne boede i Malmø under Flygtningetiden i Sverige fra Oktober 1943 til Maj 1945, fungerede de jævnligt, når der indtraf Dødsfald blandt deres jødiske Landsmænd. Men det var ikke blot i Anledning af disse sørgelige Begivenheder at de var forsamlede. To Gange, i 1944 og 1945, foranstaltede de jom hava-ad og chevresude sammen med Forstanderne for Malmøs mosaiska församling og under Medvirken af Rabbiner *Dr. Marcus Melchior* og Kantor *Leo Grabowski.* Ved Festmåltiderne var der hver Gang over 200 Deltagere tilstede. Selskabets nuværende Formand, Magister *S. Friedman,* havde forfattet en ny Sang, som med stor Begejstring blev sunget af Forsamlingen. I den hebraiske Text med dansk Oversættelse gav den Udtryk for en fast Gudstro og Tillid til at Befrielsens Time snart måtte være inde og en ny og lykkelig Tid skulle oprinde for hele det jødiske Folk.

Der forløb kun et Par Måneder efter chevresuden i Malmø 1. Adar 5705, før Hjemkomsten til Danmark kunne finde Sted.

Den kvindelige Afdeling

Der gik ikke lang Tid efter at Det forenede israelitiske Begravelsesselskab var blevet oprettet og havde vist, at det både ønskede og evnede at bringe Menighedens Begravelsesvæsen ind under mere ordnede Tilstande end tidligere, før nogle gudsfrygtige Kvinder her i Byen – med Familietilknytning til chevrens Forstandere og Embedsmænd – tog Initiativ til at danne et Søsterselskab, eftersom en traditionel chevra kaddischa ikke optager Kvinder som Medlemmer.

Ganske vist har der også før i Tiden været lignende Selskaber her i København, måske dog kun under mere private Former og uden faste Vedtægter, men omkring 1840 synes den sidste at have ophørt med at fungere, og den har ikke efterladt sig noget synligt Minde i Form af Medlems- og Forhandlingsprotokoller.

Derimod har vi andetstedsfra, både i Udlandet og i Danmark, mere håndgribelige Beviser for sådanne kvindelige chevrots Existens. Medlemmerne kaldtes *nashim zadkanijot,* de barmhjærtige Kvinder, og deres Opgaver var at tage sige af syge og døende Medsøstre og sørge for de rituelle Forberedelser til deres Begravelse.

I Det mosaiske Troessamfunds Museum i Ny Kongensgade er opstillet en pragtfuld ottearmet Lysestage, som i sin Tid har været brugt i Synagogen i *Fredericia.* På Fodstykket er indgraveret en længere hebraisk Inscription, der fortæller, at det var den lokale kvindelige chevra, oprettet i Året 1775, der skænkede Stagen til Fredericias Menighed, og at den blev indviet til Chanukka i 1780.

Der er en tydelig Forbindelse mellem Det forenede israelitiske Begravelsesselskabs kvindelige Afdeling og Sygeplejeselskabet for det mosaiske Troessamfund i København.

Oprindeligt hørte det – som vi tidligere har set – med til en chevra kaddischas normale Virke også at beskæftige sig med Sygepleje. Senere udskiltes denne Virksomhed fra chevren, og i 1821 oprettedes i København det nævnte Sygeplejeselskab, som dog til at begynde med kun havde mandlige Medlemmer; men fra 1843 får Damerne Lov til at indtræde, dog kun som passive Medlemmer. På Selskabets Generalforsamling i 1859 foreslog Agent *Simon Levin Simonsen* at danne en

kvindelig Afdeling, som så træder i Funktion det følgende År, og nogle Måneder senere, i November 1860, udsender 2 af denne Afdelings Bestyrelsesmedlemmer, Fruerne *Rosa Melchior* og *Frederikke Baruch* sammen med 3 andre Damer, Fruerne *Theresia Berendt, Esther Hartig* og *Hanne Nathan* følgende

OPFORDRING TIL MENIGHEDENS QVINDER!

Medsøstre!

En af vor Religions herligste Skikke er den Maade, paa hvilken den viser Afdøde den sidste Ære, ligesom vor Tro overhovedet forpligter enhver af sine Bekjendere at lægge sin Kjærlighed imod den Hensovede for Dagen. Derfor har fra de ældste Tider i Israel kun Vennehaand besørget Ligene vadskede og klædte uden al Vederlag eller Betaling, hvad enten det var en Rig eller en Fattig, der skulde stedes til Jorden. I Sandhed! der ligger noget Opløftende og Husvalende i den Tanke, at de, der engang ville beskjæftige sig med vort afsjælede Legeme, ville nærme sig dette med ærefrygtsfuld Sky, udføre deres Tjeneste med kjærligt Sind, ledsage denne med fromme Bønner, tage Deel i de Efterladtes Sorg og selv hellige deres Sjæl, luttre deres Hjerte, medens de fuldbyrde det ædle og fromme Hverv. Hvor dybt maatte derfor i de sidste to Aartier ikke savnes i vor Menighed en Forening af Qvinder, der helligede sig dette skjønne Formaal, ja, hvor tungt beklagedes det ikke af dem, der begrædte en kjær Hedengangen af det qvindelige Kjøn, som de maatte overlade til leiede Hænder, hvilke ufølsomme fuldførte denne Dont, som ethvert verdsligt Arbeide, der afkaster Fortjeneste.

Undertegnede ere derfor sammentraadte for at danne et qvindeligt Liigselskab, under Navn af »den qvindelige Afdeling af det forenede israelitiske Begravelsesselskab«, *der i Forbindelse med det Sidstnævnte i Fremtiden ville besørge hvad der efter den israelistiske Religions Forskrifter er at varetage hos afgangne Qvinder i vor Menighed aldeles gratis, og indbyde derfor vore Medsøstre om at indtræde i Selskabet.*

De fem Indbydere hørte alle til kendte Familier i Menigheden. *Rose Melchior* var gift med Forstanderen i chevra kaddischa *Jacob Lazarus Melchior, Ester Hartig* var *Marcus Hartig's* Kone og *Hanne Nathan,* født Hartig, var hans Søster. Hun var Moder til *Ludvig Moses Nathan,* der også senere var Forstander i chevren. *Theresia Berendt* var Legatstifteren *Simon Aron Eibeschütz'* Søster. *Frederikke Baruch* stammede fra Ålborg; hendes Søn *Simon Alexander Baruch* var den første danske Jøde, der nedsatte sig i Palæstina som talmudstuderende i Jerusalem.

Den kvindelige Afdeling »tilsendte« chevren sit Opråb og et Lovudkast, og det er jo efter Omstændighederne ret naturligt, at begge Dele blev fundet tilfredsstillende. Efterat Lovene var blevet vedtaget på en extraordinær Generalforsamling 28. 11. 1860, blev Damerne indbudt til Det forenede's næste Bestyrelsesmøde, hvor Formanden *L. M. Levin* takkede dem for det Hverv, de havde påtaget sig. Fru *Hanne Nathan* blev eenstemmigt valgt til Overbestyrerinde og man vedtog at ansætte Madam *Line Jacobsen, født Lewald* som Bud for en halvårlig Løn af 15 Rdl.; hun fungerede i 26 År. Den kvindelige Afdeling trådte i Funktion fra 1. Januar 1861.

De på Generalforsamlingen vedtagne Love er ikke senere blevet genoptrykt. Der er, ligesom i den mandlig Afdling, både aktive og passive Medlemmer. Når Overbestyrerinden finder Anledning dertil, samles hun med sine øvrige 4 Medbestyrerinder for at forhandle om alt vedrørende Arbejdet, men det er Forstanderskabet for den mandlige Afd., der ordner Regnskabet og som skal aflægge Beretning på den ordinære Generalforsamling hvert År om den kvindelige Afdelings Status og Virksomhed.

I de 98 År denne Afdeling nu har bestået, har den uden nogensinde at gøre sig bemærket overfor Offentligheden i det stille udført sit vanskelige, men meget påskønnelsesværdige Arbejde. Bestyrerinderne og de aktive Medlemmer har styrket og forberedt deres syge Medsøstre til Livets sidste Vandring og taget Vare på hvad der skal ordnes ved Begravelsen, så at alt kan foregå efter Religionens Forskrifter. De har overvåget Fremstillingen af Ligklæder og de har rakt mange en hjælpende Hånd, når der har været Trang hertil. Deres Opgaver og Pligter, men også deres Rettigheder, har været færre end deres mandlige Kollegers. De skulle jo ikke tilsiges til at møde ved selve Begravelsen, ja havde et

godt Stykke Tid ind i dette Århundrede kun Tilladelse til at overvære Højtideligheden i Kapellet oppe fra Balkonen. Kun Bestyrerinderne, men ikke de menige Medlemmer, bliver inviteret med til chevresuden, hvor en af Forstanderne får Lejlighed til at motivere en Skåltale og bringe den kvindelige Afdeling Selskabets Tak.

I de senere År er det blevet almindeligt at afholde Fællesmøder for den mandlige og kvindelige Afdelings Bestyrelser for at drøfte løbende Problemer.

Siden 1893 er Medlemslisten blevet trykt og udsendt sammen med Indbydelserne til Generalforsamlingen. Dette År var der 21 aktive og 80 passive Medlemmer, men de aktives Tal svandt efterhånden ind og har i mange År ligget omkring 10; i 1958 er der 166 passive Medlemmer og 10 aktive.

Den kvindelige Afdelings Indtægter stammer fra Medlemskontingenterne og Legatrenter; de sidste udgør for Tiden ca. 380 Kr. som sammen med ca. Halvdelen af Medlemskontingenterne anvendes i veldædigt Øjemed.

Der har ialt været 28 Bestyrerinder, nøjagtigt en mere end Forstandere i den mandlige Afdeling, når de nu siddende Bestyrelser medregnes. Med stor Trofasthed overfor chevren og deres Medsøstre har disse *naschim zadkanijot* på en beskeden og tilbageholdende Måde udført et selvopofrende Menighedsarbejde med Tilsidesættelse af egen Bekvemmelighed og altid pligtopfyldende været rede til at træde til, når deres Assistance var påkrævet.

I Taknemmelighed mindes de 21 varmhjærtede og personlighedsprægede Bestyrerinder, der tidligere – ofte uafbrudt i op til et kvart Århundrede – har virket i en ædel Opgaves Tjeneste, og med Respekt og Beundring ser man hen til dem, der nu fortsætter de bortgangnes Virke og ønsker dem Kraft og Styrke til at udføre den menneskekærlige Gerning, som alene bærer Lønnen i sig. Måtte deres Exempel tilskynde andre lignende højsindede Kvinder i vor Menighed til at aflaste dem de Byrder, de frivilligt har påtaget sig, når der engang vil blive Brug herfor.

Den første Bestyrelse

Theresia BERENDT, født Eibeschütz, 1861–69.	Gift med Silke- og Klædehdl. Bernhard B. f. 16.9.1807, d. 22.4.1869.
Hanne NATHAN, født Hartig, 1861–86.	Gift med Lotterikollektør Moses Levin H. f. 24.8.1811, d. 3.5.1887.
Rose MELCHIOR, født Lazarus, 1861–92.	Gift med Broderihdl. Jacob Lazarus M. f. 23.11.1813, d. 3.6.1899.
Frederikke BARUCH, født Keyser, 1861–87.	Gift med Kniplingehdl. Baruch Israel B. f. i Aalborg 1.9.1827, d. 19.6.1905.
Esther HARTIG, født Heimann, 1861–80.	Gift med Kirkebetjent Marcus Hirsch H. f. 2.5.1813, d. 28.6.1880.

De følgende Bestyrerinder.

Sara MELCHIOR, født Lazarus, 1869–95.	Gift med Vekselmgl. Marcus Lazarus M., f. 16.8.1815, d. 25.7.1901.
Marthe LIEBMANN, født Hartvig, 1880–86.	Gift med Skræderm. Salomon L. f. 21.7.1817, d. 21.10.1886.
Hulda SIMON, født Hartig, 1886–1907.	Gift med Restauratør Moritz Marcus S. f. 9.10.1847, d. 1.5.1907.
Henriette TEXIERE, født Heimann, 1886–1904.	Gift med Typograf Levin Hertz T. f. 19.5.1823, d. 19.1.1911.
Helene POLACK, født Hartig, 1888–95.	Gift med Kammerjgr., Bud Noa Jacob P., f. 2.10.1821, d. 30.11.1895.
Suzanne NATHAN, født Meyer, 1892–1919.	Gift med Pianist Ludvig Mose N. f. 3.1.1846, d. 14.3.1936.
Helene HARTVIG, født Meyer, 1896–1902.	Gift med Broderihdl. Ludvig H. f. 1848 i Hamburg, d. 24.11.1902.
Wilhelmine SIMON, født Stern, 1896–97.	Gift med Overkantor Abraham S. f. 1857 i Prag, d. 2.4.1914.
Hulda HEYMAN, født Liebmann, 1897–1911.	Gift med Bogtrykker Adolph Isaac H. f. 22.11.1856, d. 23.7.1950.
Regina Isabella LOTINGA, født Mason, 1903–12.	Gift med Direktør Henry L. f. 11.5.1869 i Newcastle, d. 25.10.1953.
Susanne Rosalie COHEN, født Mielziner, 1904–26.	Gift med Bankfuldm. Moritz Herman C. f. 9.2.1855 i Ålborg, d. 21.7.1926.

HANNE NATHAN
Selskabets første Overbestyrerinde

SARA MELCHIOR

SUZANNE NATHAN

Julie GOITEIN, 1906–07.	Gift med Rab., Dr.phil. Hirsch Herman G.
Frederikke PABORITZ, født Polack, 1908–24.	Gift med Købmand Hermann P. f. 25.12.1857, d. 14.7.1924.
Rachel MARGOLINSKY, Frk., 1912–28.	Datter af Urgrosserer Iser Hirsch M. og Hustru Lea, f. Perlstein. f. 12.12.1867, d. 8.10.1928.
Jenny Frederikke MARGOLINSKY, Frk., 1924–52.	Datter af Skræderm. Jacob Isac M. og Hustru Henriette, f. Hartig. f. 27.1.1870, d. 6.4.1952.
Gerda Birgitte EICHEL, Frk., 1927–43.	Datter af Grosserer Julius E. og Hustru Flora Bella, f. Ruben. f. 22.10.1869, d. 6.3.1944 i Theresienstadt.

Den nuværende Bestyrelse

Klara RUBEN, født Aberstén, 1929.	Enke efter Frimærkehdl. Harry R. f. 21.6. i Göteborg.
Henny GOLDSTEIN, født Litischevsky, 1935.	Enke efter Skræderm. Abraham Moses G. f. 12.2. i Krementschug.
Fanny FRIEDIGER, født Segall, 1942.	Enke efter Overrabbiner, Dr. phil. Max Moses F. f. 4.6. i Berlin.
Alice BIER, født Isaac, 1947.	Gift med Ejendomsmgl. Erich B. f. 16.8. i Frankfurt am Main.
Betti RUBEN, født Hildesheim, 1951.	Enke efter Grosserer Leon R. f. 1.8. i Hamburg.
Jenny APELT, født Langstädter, 1953.	Enke efter Kontorist Arthur A. f. 30.10. i Memelsdorf.
Henriette FUCHS, født Ruben, 1955.	Gift med Schächter Michael Jacob F. f. 1.7. i København.

Den kvindelige Afdelings Overbestyrerinder.

Hanne NATHAN, 1861–1886.

Sara MELCHIOR, 1886–1895.

Suzanne NATHAN, 1895–1919.

Frederikke PABORITZ, 1919–1924.

Rachel MARGOLINSKY, 1924–1928.

Jenny MARGOLINSKY, 1928–1952.

Fanny FRIEDIGER, fra 1952.

FREDERIKKE PABORITZ

RACHEL MARGOLINSKY

JENNY MARGOLINSKY

FANNY FRIEDIGER
Selskabets nuværende Overbestyrerinde

Legater

I Årenes Løb er der blevet stiftet mange Legater til Fordel for chevra kaddischa, nogle allerede inden »Det ældste Begravelsesselskab« og »De forenede Hjærter« for 100 År siden blev sluttet sammen. En mindre Del af Legaterne henhører til Det forenede israelitiske Begravelsesselskabs eget Fond, medens Størsteparten administreres af Repræsentanterne for Det mosaiske Troessamfund, der hvert halve År udbetaler Bestyrelsen de indvundne Renter, hvoraf nogle tilfalder den kvindelige Afdeling, andre anvendes til Kaddischlegater og de øvrige normalt indgår på Selskabets Velgørenhedskonto. Men desuden er der af og til skænket kontante Gaver til fri Disposition og de pågældende Beløb har været opført på det årlige Driftsregnskab.

Selskabets eget Fond.

1826	Philip Heiman JOSEPH's Legat	200.00
1850	Sara MUSELIUS'	200.00
1856	Jacob HARTVIG's	800.00
1857	Frade HARTVIG's	200.00
1859	Henriette LEVIN, født Bonnier's	200.00
1893	S. G. HEIMANN's	200.00
1896	J. G. HEIMANN og Hustru's	300.00
1897	Levin Marcus LEVIN's	200.00
1911	Benjamin JACOBSEN og hans Sønner Michael og Lipman JACOBSEN's	371.04
1917	Moritz SIMON og Hustru's	200.00
1934	Juda TJARKOFF's	300.00
1934	Zippora LITISCHEVSKY's	300.00
1937	Martha SALOMONSEN's til kvindelige Vågere	1000.00

Under Repræsentanternes Administration.

1795	Jacob SIMON's Legat	148.33
1809	Levin Marcus KALISCH'	100.00
1815	Heyman HARTVIG's	220.00
1851	Isak MEYER's	100.00
1853	Simon Aron EIBESCHÜTZ'	2500.00
1857	Lazarus Moses MELCHIOR's Guldbryllupslegat	500.00
1857	Hart LEVY's	400.00
1859	Berend LEVIN og Hustru's	400.00

1861	Sara LEVY, født Philip's	400.00
1863	Levin Aron EIBESCHÜTZ og Hustru's	200.00
1866	Joseph A. LACHMANN's	200.00
1866	Sophie LACHMANN, født Behrens'	200.00
1869	Marskandiser Levin HIRSCH og Hustru's	400.00
	B. I. LEVY's	100.00
1870	Forhenværende Urtekræmmer Jacob Heyman LEVY's	400.00
1871	Bendix Meyer GOLDSCHMIDT og Hustru's	200.00
1872	Priefche EICHEL, født Heymann's	200.00
1876	Frederikke MELCHIOR's	500.00
1878	Rose MELCHIOR, f. Lazarus'	500.00
1878	Henriette EHRLICH's	200.00
1879	Joseph FRÆNKEL's	600.00
1881	Rachel COHEN, født Henriques'	100.00
1882	Bogtrykker I. M. EIBESCHÜTZ og Hustru Bolette, f. Texiere's	2500.00
1887	Marcus HARTIG's	400.00
1887	Hanne NATHAN, født Hartig's	500.00
1893	Enkefru Pauline DANZIGER's	400.00
1893	Enkefru Hanne MEYER, f. Levin's til Vågere	2000.00
1896	Fru Helene POLACK, født Hartig's	200.00
1898	Ludvig M. NATHAN's Erkjendtlighedslegat	400.00
1898	Noa Jacob POLACK's	200.00
1902	Fru Helene HARTVIG, født Meyer's	200.00
1903	Henriette PHILIPSEN, født Hartvig's	300.00
1905	Professor David SIMONSEN og Hustru Cora, født Salomon's Sølvbryllupslegat	3000.00
1911	Mine JACOBSEN, f. David og hendes Døtre Nancy og Rachel's	400.00
1915	Henriette LEHRBURGER, født Melchior's	200.00
1916	Hertz PERLSTEIN's	300.00
1918	Joseph og Camilla PHILIP's Mindelegat	500.00
1918	Z. LEHRBURGERS Mindelegat	300.00
1924	Lina GRÜN's Mindelegat	200.00
1924	I. H. MARGOLINSKY og Hustru's	1500.00
1925	Enkefru Bellamine FRÆNKEL's Mindelegat	2000.00
1926	Fhv. Kasketmager Moses SALOMONSEN og Hustru Bolette, født Texiere's Gravsteds og Kaddischlegat	1600.00
1927	Particulier Michael NATHAN og Hustru Rosette, født Wulff's	2000.00
1928	Lilly Lea MARGOLINSKY's	300.00
1932	Helene HARTVIG, født Meyer's Legat af 1932	22000.00
1932	Vexellerer Frederik SALOMONSEN's Mindelegat	407.00
1934	Isidor PERLSTEIN's	300.00
1942	Siegfred PHILIP's til Vågere	500.00
1947	Frk. Gerda EICHEL's	800.00
1948	Ruth Jemina MARGOLINSKY's	500.00
1948	Sara GARFINKEL's	500.00
1948	Vexellerer William NATHAN's	5000.00
1952	Jenny MARGOLINSKY's Legat til Kaddisch og Vågere	2000.00
1958	Fabrikant I. M. RITZ'	500.00

Foruden to *Zedokobøsser* af Sølv til Brug ved Indsamling af frivillige Gaver på Kirkegården efter Begravelsen og to *Sølvkander,* der anvendes ved Brodermåltidet, ejer Selskabet tre *Toraruller,* som er skænket henholdsvis 1870 som Gave efter afdøde Møbelhandler *Wulff Moses Cohen,* 1940 af Frk. *Jeanette Starapolski* til Minde om hendes afdøde Forældre Kantor *Abraham Bernhard Starapolski* og Hustru *Frida,* født *Backhaus,* og 1949 af Grosserer *Samuel Bibelmann.*

Billedfortegnelse

Side 1. Brønd-Skulptur i Kalksten af *Siegfried Wagner* på Mosaisk vestre Kirkegård, 1935. Den hebraiske Indskrift på Soklen under *Juda Løven:* »Går jeg end gennem skumle Kløfter, jeg frygter ej Ondt; Din Stav og Din Kæp er jo med mig, de giver mig Trøst«. (Salmerne 23, 4.)

Side 45. De først registrerede Begravelser i *Abraham Strelitz'* Protokol fra 1771. Som Nr. 4 er indført *Tobias Dessau* = Pennefabrikant Tobias Abraham, der i 1768 stiftede »Ligfølgeselskabet«. Nr. 6 er *Koppel Bloch* = Cappel Samson, som i 1755 fik Privilegium på at indrette et jødisk Bogtrykkeri i København, og Nr. 12 er den danske General Christian Julius de Meza's Farbroder, stud. med. *Abraham de Meza.* (Troessamfundets Arkiv).

Side 47. Den første Side af »De forenede Hjærter«s Vedtægts- og Medlemsprotokol fra 1771, skrevet af *Abraham Streliz.* (Troessamfundets Arkiv).

Side 61. Portræt af Overrabbiner, Dr. phil. *Abraham Alexander Wolff.* Litografi af E. Forsling efter David Monies' Maleri fra 1833 på Frederiksborg Slot. Første Linie i den hebraiske Billedtext er Citat fra Prædikerens Bog 8, 1.: »Et Menneskes Visdom *oplyser* hans Åsyn.« Talværdien af de 4 større hebraiske Bogstaver udgør 611, svarende til Årstallet 1851, da Overrabbineren fyldte 50.

Side 69. Overkirkebetjent *Marcus Hartig*'s Lykønskning til »De forenede Hjærter«s Forstander *Lazarus Marcus Melchior*'s 70 Års Fødselsdag i 1853. (Tilhører Overrabbiner Dr. phil. Marcus Melchior).

Side 75–79 og 107–109. Selskabets tidligere Formænd og Overbestyrerinder. Fotomateriel hertil er velvilligt udlånt til Reproduktion af de pågældendes Slægtninge.